EPISCOPIA CUMANILOR. COORDONATE EVOLUTIVE

DE

VICTOR SPINEI

Interesul pentru problema genezei şi evoluţiei Episcopiei cumanilor datează de mai multe sute de ani. Cele dintâi preocupări consistente în acest sens le-a manifestat cărturarul maghiar Joseph Benkö, care a consacrat iniţiativelor prozelitice din epoca medievală şi modernă ale bisericii romano-catolice din regiunile carpato-dunărene o amplă monografie în două volume, tipărite în capitala Imperiului habsburgic în 1781[1]. Reliefând o remarcabilă erudiţie pentru epoca în care a fost elaborat, dar şi lacune în privinţa discernământului critic, opus-ul său a avut menirea de a spori cota de interes istoriografic faţă de dioceza întemeiată în zona curburii Carpaţilor spre sfârşitul primului sfert al mileniului al II-lea[2]. În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea[3], dar mai cu seamă în cursul secolului al XIX-lea[4] şi în primii ani ai veacului următor[5], acestui organism ecleziastic i s-a dedicat o literatură de specialitate destul de bogată.

Un moment semnificativ pentru investigaţiile asupra Episcopiei cumanilor l-a constituit apariţia disertaţiei lui Nikolaus (Miklós) Pfeiffer pentru titlul de doctor la Facultatea de Teologie a Universităţii de la Freiburg / Fribourg din Elveţia, publicată în anul 1913[6]. Bazându-se pe o solidă armătură documentară, pe care o include în anexele lucrării[7], teologul descins în Ţara Cantoanelor a întreprins o doctă prospectare privind misionarismul dominican în Regatul ungar, rezervând şi diocezei cumanilor un capitol bine structurat. Cu aproape trei secole înaintea sa, problema organizării provinciale a fraţilor predicatori din Ungaria fusese

---

[1] J. Benkö, *Milkovia sive antiqui Episcopatus Milkoviensis,* I–II, Viennae, 1781.

[2] *Ibidem,* I, p. 105–117.

[3] G. Pray, *Annales Regum Hungariae,* I, Vindobonae [Viena], 1763, p. 231–232, 240–241; S. Katona, *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae, ex fide domesticorum et externorum scriptorum,* V, Posonii et Cassoviae [Bratislava-Košice], 1783, p. 508–511, 706–709.

[4] Gh. Şincai, *Hronica românilor,* I, ed. F. Fugariu, Bucureşti, 1967, p. 396–397; J. Ch. v. Engel, *Geschichte des ungrischen Reiches,* I, Viena, 1834, p. 318; I. A. Fessler, *Geschichte von Ungarn,* I, *Die Urgeschichte und die Zeit der Herzoge und Könige aus Árpad's Stamme bis 1301*, ed. a 2-a prelucrată de E. Klein, Leipzig, 1867, p. 342; R. Roesler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens,* Leipzig, 1871, p. 332; I. Gyárfás, *A jasz-kunok története,* II, Kecskemét, 1873, p. 219–225; E. v. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen,* I, Bucureşti, 1878, p. 177–180; idem [E. de Hurmuzaki], *Fragmente din istoria românilor,* I, Bucureşti, 1879, p. 218–220; P. Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche,* Viena-Teschen, 1883, p. 85–88; G. Schmidt, *Romano-Catholici per Moldaviam Episcopatus et rei Romano-Catholicae res gestae,* Budapesta, 1887, p. 13–16; P. Golubovskiĭ, *Половцы в Венгрии,* Kiev, 1889, p. 67–71; I. Barbovescu, *Die Basch-Araba und die Anfänge des romänischen Staates*, în *Romänische Revue*, VII, 1891, p. 209–210; Gy. Pauler, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt,* II, Budapesta, 1893, p. 126–128; G. C. Conduratu, *Încercări istorice. Relaţiile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ungaria – până la anul 1526*, Bucureşti, 1898, p. 36–37.

[5] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor,* Bucureşti, 1901, p. XII–XIV; idem, *Istoria poporului românesc,* ed. G. Penelea, Bucureşti, 1985, p. 115–116, 141; C. Kogălniceanu, *Istoria românilor,* I, *Istoria veche şi istoria medie,* 1, Iaşi, 1903, p. 38–40; W. Abraham, *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi,* Lwow, 1904, p. 277–279; R. Rosetti, *Despre unguri şi episcopiile catolice din Moldova*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice,* Ser. a II-a, XXVII, 1904–1905, p. 272–281; D. Stănescu, *Viaţa religioasă la români şi influenţa ei asupra vieţii publice,* Bucureşti, 1906, p. 9–13; C. Auner, *Episcopia Milcoviei*, în *Revista catolică,* I, 1912, p. 533–551; A. Bunea, *Încercare de istoria românilor până la 1382,* Bucureşti, 1912, p. 133–135.

[6] N. Pfeiffer, *Die ungarische Dominikanerordensprovinz von Ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241–1242,* Zürich, 1913, p. 75–92.

[7] *Ibidem,* p. 177–198.

tratată pe baza unei documentaţii remarcabile pentru nivelul de atunci al istoriei ecleziastice de către Sigismund Ferrari[8]. Cu toate că geneza Episcopiei cumanilor şi-a aflat doar o tratare tangenţială în monografia sa, aceasta a oferit explicaţii substanţiale asupra substratului doctrinar şi osaturii instituţionale a dominicanilor în regiunile cuprinse între lanţul carpatic şi cursul Niprului[9].

După analiza de mare rigoare cărturărească datorată lui Nikolaus Pfeiffer, în anii Primului Război Mondial şi în perioada interbelică au mai apărut şi alte lucrări asupra temei în discuţie[10]. Dintre acestea se remarcă, prin dimensiuni şi printr-o tratare nuanţată a detaliilor, sintezele datorate lui Ioan Ferenţ[11] şi László Makkai[12], care, în pofida scurgerii mai multor decenii de la apariţie, continuă – la fel ca şi cea a lui Nikolaus Pfeiffer – să rămână lecturi profitabile pentru specialiştii domeniului. O dovadă în acest sens reprezintă citarea lor constantă în literatura savantă, dar şi faptul că monografia canonicului Ioan Ferenţ a fost tradusă în maghiară la Budapesta[13] şi reeditată de curând la Iaşi, prin eforturile unuia din descendenţii săi[14].

În anii celei de-a doua mari conflagraţii mondiale[15] şi în a doua jumătate a secolului al XX-lea un număr şi mai mare de istorici, laici şi ecleziastici, din diferite ţări, au tratat chestiuni legate de apariţia şi evoluţia eparhiei în studii speciale sau în capitole ori paragrafe ale unor volume de sinteză[16], interesul pentru problematica

---

[8] S. Ferrarius, *De rebus Ungaricae Provinciae (Sac.) Ordinis Praedicatorum*, Viennae Austriae, 1637.

[9] *Ibidem*, p. 36–44, 464–466.

[10] S. Salaville, *Un peuple de race turque christianisé au XIIIe siècle: les Comans*, în *Échos d'Orient*, 17, 1914, p. 203–204; R. Cândea, *Der Katholizismus in der Donaufürstentümern*, Leipzig, 1916, p. 5–9; L. Lemmens, *Die Heidenmissionen des Spätmittelalters*, Münster in Westf., 1919, p. 18–19; B. Altaner, *Die Dominikanermissionen des 13. Jahrhunderts. Forschungen zur Geschichte der kirchlichen Unionen und der Mohammedaner- und Heidenmission des Mittelalters*, Habelschwerdt (Schles.), 1924, p. 141–148; I. Györffy, *A kunok megtérése*, în *Protestáns Szemle*, 34, 1925, p. 670–671; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 4-a, I, ed. V. Mihailescu-Bîrliba, Bucureşti, 1985, p. 433–435; Gh. Duzinchievici, *Propaganda cistercită printre români. În legătură cu cronica lui Albricus Trium-Fontium*, în *Cercetări istorice*, IV/II, 1928, p. 130–135; N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ed a 2-a, I, Bucureşti, 1928, p. 22, 26–27; idem, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, ed. R. Constantinescu, Bucureşti, 1980, p. 121–122; idem, *Istoria românilor*, III, *Ctitorii*, ed. V. Spinei, Bucureşti, 1993, p. 98–99; A. Sacerdoţeanu, *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIIIe siècle*, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1929, 2, p. 231–236; C. Kogălniceanu, *Românii de dincoace de Carpaţi sub dominaţiunea ungurilor până la întemeierea Ţării Româneşti şi a Moldovei*, în *Arhiva*, XXXVII, 1930, 2, p. 105–106; idem, *Istoria veche a românilor*, 1938, p. 23–24; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, *Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*, ed. D. C. Giurescu, Bucureşti, 2003, p. 275–276; G. Lükö, *Havaselve és Moldva népei a X–XII. században*, în *Ethnographia Népélet*, XLVI, 1935, 1–4, p. 104–105.

[11] I. Ferenţ, *Cumanii şi episcopiile lor*, Blaj, 1931, p. 133–152.

[12] L. Makkai, *A milkói (kún) püspökség és népei*, Debrecen, 1936, p. 3–44.

[13] I. Ferenţ, *A kunok és püspökségük*, trad. P. P. Domokos, Budapesta, 1981.

[14] Idem, *Începuturile Bisericii Catolice din Moldova*, ed. E. Ferenţ, Iaşi, 2004, p. 243–271. În această ediţie, pe lângă volumul tipărit la Blaj în 1931, au fost incluse şi câteva articole publicate în periodice din perioada interbelică.

[15] Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârşitul veacului XIV*, Bucureşti, 1942, p. 10–25; I. P. M. Pal, *Originea catolicilor din Moldova şi franciscanii , păstorii lor de veacuri*, Săbăoani-Roman, 1941, p. 23–27; S. Reli, *Istoria vieţii bisericeşti a românilor*, I, Cernăuţi, 1942, p. 203–205; L. Mikecs, *Ursprung und Schicksal der Tschango-Ungarn*, în *Ungarische Jahrbücher*, XXIII, 1943, p. 267–268; I. Şchiopul, *Ţările româneşti înainte de secolul al XIV-lea*, Bucureşti, 1945, p. 150–154.

[16] L. Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946, p. 61–62; idem, *Erdély a középkori Magyar Királyságban (896–1526)*, în *Erdély története*, red. B. Köpeczi, I, *A kezdetektöl 1606-ig*, ed. L. Makkai, A. Mócsy, Budapesta, 1987, p. 305–306; J. Richard, *Les missions chez les Mongols aux XIIIe et XIVe siècles*, în *Histoire universelle des missions catholiques*, I, *Les missions des origines au XVIe siècle*, ed. S. Delacroix, Monaco, 1956, p. 176–177; idem, *La Papauté et les missions d'Orient au Moyen Age (XIIIe-XVe siècles)*, Roma, 1977, p. 24–26; *Ibidem*, ed. a 2-a, Roma, 1998, p. 24–26; Gh. I. Moisescu, Şt. Lupşa, Al. Filipaşcu, *Istoria Bisericii Române*, I, Bucureşti, 1957, p. 135–137; Al. Gonţa, *Afirmarea existenţei statului moldovean în luptele dintre catolici şi ortodocşi pînă la întemeiere. Voievodatul lui Dragoş*, în *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, XXXVI, 1960, 9–12, p. 555–571; idem, *Românii şi Hoarda de Aur, 1241–1502*, München, 1983, p. 22–23; H. Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau von seinen Anfängen bis zu seinem Untergang (13.–18. Jahrhundert)*, München, 1960, p. 69–71, 97–99; Şt. Pascu, *Feudalismul timpuriu între Carpaţi şi Dunăre în secolul al XII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIII-lea*, în *Istoria României*, II, ed. A. Oţetea, M. Berza, B. T. Câmpina, Şt. Pascu, Şt. Ştefănescu, Bucureşti, 1962, p. 113–114; V. T. Pashuto, *Половецкое епископство*, în *Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziechungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag*, ed. W. Steinitz, P. N. Berkov, B. Suchodolski şi J. Dolanský, Berlin, 1966, p. 33–40; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967, p. 39–42; P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 259–261; idem,

respectivă menţinându-se la cote destul de înalte şi în primii ani ai noului secol şi mileniu[17]. Valoarea acestor lucrări este foarte diferită, pe lângă texte ce constituie contribuţii ştiinţifice viabile fiind publicate şi altele –

Einführung in die Geschichte der rumänischen Kultur, trad. C. A. Alioth, Bucureşti, 1977, p. 223–228; S. Columbeanu, *Cnezate şi voievodate româneşti,* Bucureşti, 1973, p. 104–106; R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X–XIV),* Bucureşti, 1974, p. 168–172; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor,* 1, *Din cele mai vechi timpuri pînă la întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1975, p. 211–212; P. F. Parasca, *Политика Венгерская королевства в Восточном Прикарпатье и образование Молдавского феодального государства,* în *Карпато-Дунайские земли в средние века,* ed. Ia. S. Grosul, Chişinău, 1975, p. 40–43; idem, *Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства*, Chişinău, 1981, p. 17–21; I. Nania, *Cruceburg – Episcopatul Cumaniei – Cetatea Dîmboviţei – Cetăţeni,* în *Archiva Valachica. Studii şi materiale de istorie şi istorie a culturii,* 8, 1976, p. 85–87; V. P. Shusharin, *Свидетельства письменных памятников королевства Венгрии об этническом составе населения восточного Прикарпатья первой половины XIII века*, în *История СССР*, 1978, 2, p. 46–51; A. A. Bolşacov-Ghimpu, *Cronica Ţării Moldovei pînă la întemeiere (Contribuţii la istoria Moldovei în secolele IV–XIV)*, Bucureşti, 1979, p. 58–61; C. Cihodaru, *Observaţii cu privire la procesul de formare şi de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI–XIV,* în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»,* XVI, 1979, p. 174–179; I. O. Kniaz'kiĭ, *O половецких епископиях в Карпато-Дунайских землях (Сообщение)*, în *Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы (до середины XIX в.),* ed. V. D. Koroliuk, Chişinău, 1980, p. 244–251; idem, *Славяне, волохи и кочевники Днестровско-Карпатских земель (конец IX – сер. XIII вв.),* ed. G. G. Litavrin, Kolomna, 1997, p. 154–165; M. Holban, *Despre Ţara Severinului şi Banatul de Severin în secolul al XIII-lea,* în eadem, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV,* Bucureşti, 1981, p. 51–53; V. Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV,* Bucureşti, 1982, p. 68–71, 106; *Ibidem*, ed. a 2-a, Chişinău, 1994, p. 86–89, 94–96; V. Spinei, *Moldavia in the 11th–14th Centuries,* trad. L. Teodoreanu şi I. Sturza, Bucureşti, 1986, p. 51–54; V. Gh. Sibiescu, *Episcopatul cuman de la Milcovia (1227 [1228]–1241): Împrejurările înfiinţării; rezistenţa băştinaşilor români-ortodocşi*, în *Spiritualitate şi istorie la întorsătura Carpaţilor,* I, ed. A. Plămădeală, Buzău, 1983, p. 284–320; Č. Bonev, *L'Église orthodoxe dans les territoires carpato-danubiens et la politique pontificale pendant la première moitié du XIII s.*, în *Études balkaniques,* 22, 1986, 4, p. 104–105; O. Bârlea, *Die Konzile des 13.–14. Jahrhunderts und die ökumenische Frage,* Wiesbaden, 1989, p.76–79; P. Pavlov, *Средновековна България и куманите. Военнополитически отношения (1186–1241 г.),* în *Трудове Великотърновския Университет "Св. Св. Кирил и Методий"*, 27, 1989 [1992], 3, p. 42–43; G. Györffy, *La christianisation des Hongrois et les peuples de la Hongrie,* în *L'Église et le peuple chrétien dans les pays de l'Europe du Centre-Est et du Nord (XIVe–XVe siècles),* Roma, 1990, p. 65–66; D. Gh. Teodor, *Creştinismul la est de Carpaţi de la origini şi pînă în secolul al XIV-lea*, Iaşi, 1991, p. 64–66; Ş. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea între cruciată şi Imperiul mongol*, Bucureşti, 1993, p. 66–69, 75–76; M. Păcurariu, *Geschichte der Rumänischen Orthodoxen Kirche* (Oikonomia, 33), Erlangen, 1994, p. 113–114; Z. J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, Boulder-New York, 1996, p. 97, 102; R. Baker, *On the Origin of the Moldavian Csángós,* în *The Slavonic and East European Review,* 75, 1997, 4, p. 670–671; A. Coman, *Rumänen, Kumanen, Osmanen. Zur Geschichte und Sprachgeschichte Südosteuropas vom IX.–XX. Jhr.*, Fulda-Hermannstadt, 1998, p. 388, 421; F. Solomon, *Episcopia Cumaniei – Episcopia Milcoviei. Două episoade din istoria relaţiilor româno-maghiare,* în *Studii istorice româno-ungare,* ed. L. Nastasă, Iaşi, 1999, p. 7–9, 15–16; D. N. Busuioc-von Hasselbach, *Ţara Făgăraşului în secolul al XIII-lea. Mănăstirea cisterciană Cârţa,* I, Cluj-Napoca, 2000, p. 101–102, 161–163; Gy. Kristó, *Histoire de la Hongrie médiévale*, I, *Le temps des Árpáds,* trad. Ch. Philippe, Rennes, 2000, p. 137–138; L. Rásonyi, *Turcs non-islamisés en Occident (Pétchénègues, Ouzes et Qiptchaqs et leurs rapports avec les Hongrois),* în *History of the Turkic Peoples in the Pre-Islamic Period / Histoire des Peuples Turcs à l'Époque Pré-Islamique,* ed. H. R. Roemer, cu asist. W.-E. Scharlipp (*Philologiae et Historiae Turcicae Fundamenta,* I), Berlin, 2000, p. 317.

[17] N. Berend, *At the Gate of Christendom. Jews, Muslim and "Pagans" in Medieval Hungary, c. 1000 – c. 1300,* Cambridge, 2001, p. 214–218; L. Makkai, *Transylvania in the Medieval Hungarian Kingdom (896–1526)*, în *History of Transylvania,* I, *From the Beginning to 1606*, ed. L. Makkai şi A. Mócsy, Boulder, Colorado / Highland, 2001, p. 435–436; Şt. Pascu, N. Constantinescu, V. Spinei, R. Popa, *Cnezatele, voievodatele, «ţările» româneşti şi tendinţele lor de autonomie şi de unificare,* în *Istoria românilor,* III, *Genezele româneşti,* ed. Şt. Pascu, R. Theodorescu, Bucureşti, 2001, p. 363–365; Ş. Turcuş, *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea*, Bucureşti, 2001, p. 158–170, 292–296; A. Măcriş, *Et in Cumania ego. Colaboraţiunea româno-cumană în secolele XII–XIV. Cumanii şi etnogeneza găgăuzilor*, Bucureşti, 2002, p. 11–12; I. I. Nistor, *Istoria românilor,* I, ed. F. Rotaru, Bucureşti, 2002, p. 120–121; A. Paragină, *Habitatul medieval la curbura exterioară a Carpaţilor în secolele X–XV*, Brăila, 2002, p. 96–97; A. Despinescu, *Prezenţa dominicană pe teritoriul de la răsărit de Carpaţi*, în *Buletin istoric* (Episcopia Romano-Catolică Iaşi, Departamentul de Cercetare Ştiinţifică), 4, 2003, p. 150–152; G. Kristó, *Early Transylvania (895–1324),* Budapesta, 2003, p. 153–154; idem, *Ardealul timpuriu (895–1324),* trad. I. Pászka, Szeged, 2004, p. 247–248; T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, Cluj-Napoca, 2003, p. 22–23; idem, *Societatea românească la începuturile evului mediu (secolele IX–XIV),* în *Istoria României. Compendiu,* ed. I.-A. Pop, I. Bolovan, Cluj-Napoca, 2004, p. 177–178; idem, *Romanian Society in the Early Middle Ages (9th–14th Century),* în *History of Romania. Compendium,* ed. I.-A. Pop, I. Bolovan, Cluj-Napoca, 2006, p. 172–173; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* I, [ed. a 3-a,] Iaşi, 2004, p. 216–218; F. Solomon, *Politică şi confesiune la început de ev mediu românesc*, Iaşi, 2004, p. 87–92; T. Ferro, *I missionari*

preponderent numeric –, ce rezumă sau reiau idei colportate în scrieri anterioare. Despre dioceza catolică de pe versanţii Carpaţilor există referiri în izvoarele narative şi în acte de cancelarie de provenienţă diversă, fără însă ca numărul lor sa fie prea mare. Cu toate că în ultimele decenii nu au mai fost relevate texte medievale noi cu privire la episcopie, medieviştii au continuat să se ocupe constant de istoria sa, pe care au încercat să o explice prin evocarea fenomenelor de natură ecleziastică sau politică derulate în ţinuturile învecinate.

În ceea ce ne priveşte, vom avea, de asemenea, în vedere conexiunile cu regiunile înconjurătoare, făcând apel însă nu numai la izvoarele scrise, ci şi la cele arheologice, dar nu ne propunem să dezbatem decât cel mult tangenţial aspectele asupra cărora s-au adus deja clarificări de substanţă. Spaţiul tipografic de care dispunem nu ne-a permis retrospecţii bibliografice, ci doar enumerări selective ale lucrărilor cu conţinut mai bogat.

*

Pentru a înţelege împrejurările care au conlucrat la crearea episcopiei, ni se pare util ca pentru început să schiţăm o succintă imagine a „preistoriei” acestei instituţii ecleziastice.

Ideea convertirii cumanilor se înfiripase, după toate probabilităţile, încă la Dominic / Domingo (cca. 1170–1221) (fig. 1), ilustrul fondator al ordinului care îi va prelua numele. Fiu al lui Felix de Caleruega şi al Juanei, Dominic era originar din localitatea Caleruega din Castilia. Numeroase aspecte legate de biografia sa rămân controversate, anumite informaţii colportate de textele hagiografice, omologate servil în vechea literatură ecleziastică, stârnind suspiciuni la o prospectare lucidă, detaşată de prejudecăţi. Astfel, nu există în prezent un *consensus omnium* nici în privinţa datei la care s-a născut şi nici relativ la descendenţa sa genealogică. Apartenenţa la familia Guzmán pe linie paternă, la fel ca şi la seminţia Aza pe linie maternă, la un moment dat acceptată de majoritatea exegeţilor[18], nu mai este astăzi admisă drept indubitabilă, ea fiind revendicată de-abia din secolul al XV-lea[19].

Dovezile că ar fi plănuit o cutezătoare întreprindere misionară în ţinuturile păgânilor sunt decelabile în mai multe lucrări elaborate de contemporanii prestigiosului slujitor al Bisericii. Dintre acestea se remarcă *Libellus de principiis ordinis Praedicatorum* a lui Iordan de Saxonia (1190–1237) – prima biografie ce i s-a dedicat –, unde se relatează că, după o călătorie *ad Marchias*[20] (toponim ce desemna teritoriul Danemarcei[21]),

---

cattolici in Moldavia, Cluj-Napoca, 2005, p. 37–38; C. Hannick, *Kirchenlied und Missionierung: Zu den notierten Beispielen im* Codex Cumanicus, în *Il Codice Cumanico e il suo mondo. Atti del Colloquio internazionale Venezia, 6–7 dicembre 2002*, ed. F. Schmieder şi P. Schneider, Roma, 2005, p. 200–201; A. Ioniţă, *Spaţiul dintre Carpaţii Meridionali şi Dunărea Inferioară în secolele XI–XIII*, Bucureşti, 2005, p. 31–32; V. Iorgulescu, *Le sud-est européen entre Byzance et Occident X^e–XIVe siècles. Le cas des Roumains*, Iaşi, 2005, p. 130–135; S. Kovács, *Bortz, a Cuman Chief in the 13th Century*, în *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 58, 2005, 3, p. 255–266; F. Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*, Cambridge, 2006, p. 406–407; E. Dumea, *Istoria Bisericii Catolice din Moldova*, Iaşi, 2006, p. 34–44, 46–47; V. Spinei, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*, II, *Cumans and Mongols*, ed. a 2-a, trad. D. Bădulescu, Amsterdam, 2006, p. 352–353, 440–442; N. Djuvara, *Thocomerius-Negru Vodă, un voivod de origine cumană la începuturile Ţării Româneşti. Cum a purces întemeierea primului stat medieval românesc dinainte de “descălecătoare” şi până la aşezarea Mitropoliei Ungrovlahiei la Argeş. Noi interpretări*, ed. a 2-a, Bucureşti, 2007, p. 18, 24, 27–28; T. Hardon, *Toponime istorice din spaţiul est-carpatic cu importanţă pentru Moldova medievală*, în *Elanul*, Giurcani, IX, 2007, 63, p. 18; L. Trofin, *O istorie a creştinismului la nordul Dunării de Jos până în secolul al XIII-lea*, Bucureşti, 2007, p. 115–116.

[18] Th. M. Mamachi, F. M. Pollidori, V. M. Badetti şi H. D. Christianopoulo, *Annalium Ordinis Praedicatorum*, I, Romae, 1756, p. 6–17 (*Ab ortu S. Dominici ad Ordinem*); G. Cuper, *De S. Dominico confessore, fundatore Ordinis Fratrum Praedicatorum*, în J. B. Solleri, J. Pini, G. Cuper, P. Boschi, *Acta sanctorum, Augusti*, I, ed. J. Carnandet, Parisiis et Romae, 1867, p. 384–385; G. Guiraud, *San Domenico (1170–1221)*, Roma, 1906, p. 7; A. M. Walz, *Compendium historiae Ordinis Praedicatorum*, Romae, 1930, p. 1–2; *Ibidem*, ed. a 2-a, Romae, 1948, p. 1–2; M.-H. Vicaire, *Histoire de Saint Dominique*, I, *Un homme évangélique*, Paris, 1957, p. 365–368; Lacordaire, *Vie de Saint Dominique*, Paris, 1960, p. 27–28; W. A. Hinnebusch, *The History of the Dominican Order. Origins and Growth to 1500*, Staten Island, N.Y., 1965, p. 15–16.

[19] A. Lappin, *On the family and early years of St Dominic of Caleruega*, în *Archivum Fratrum Praedicatorum* (în continuare se va abrevia *AFP*), LXVII, 1997, p. 5–26; S. Tugwell, *Notes on the Life of St Dominic, IV*, în *AFP*, LXVII, 1997, p. 27–59.

[20] Iordan de Saxonia, *Libellus de principiis ordinis Praedicatorum*, ed. H.-C. Scheeben, în *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, XVI, *Monumenta historica sanctis patris nostri Dominici*, II, Romae, 1935, p. 33–34. Cf. şi B. Jordanis de Saxonia, *Opera*, ed. J. J. Berthier, Friburgi Helvetiorum, 1891, p. 7 (*Opusculum primum de initiis Ordinis*).

[21] Identificarea denumirii de *Marchia* cu *Dacia* <Danemarca> se întâlneşte încă la prolificul autor dominican Bernard Gui (1261/1262–1331), răsplătit spre sfârşitul vieţii pentru devotamentul său duhovnicesc cu un jilţ episcopal în

episcopul de Osma, Diego (Didacus) de Acebes, împreună cu subalternul său Dominic ar fi descins, în 1206, la Roma, unde au stăruit să primească permisiunea lui Inocenţiu III de a pleca să propage creştinismul la cumani, dar nu au reuşit însă să-i obţină consimţământul[22]. Proliferarea ameninţătoare a ereziei albigenzilor l-a determinat pe înaltul pontif să le confere alte atribuţii[23].

Solicitarea misionarismului „la cumani” este notificată numai într-o a doua redactare a textului lui Iordan, în cea dintâi figurând numele „sarazinilor” (*Saraceni*)[24]. Este posibil ca el să fi substituit acest etnonim după ce a intrat în posesia unor informaţii biografice mai exacte asupra lui Dominic cu prilejul canonizării sale şi după ce aflase de crearea Episcopiei cumanilor[25]. Momentul exact de redactare a lucrării lui Iordan de Saxonia (Jordan von Sachsen) a constituit, de asemenea, un subiect litigios[26]. Anumite indicii ar sugera că a fost scrisă în anul 1221, ulterior fiind prevăzută cu mici adaosuri şi retuşuri[27].

Într-o cronică dedicată mişcării albigenzilor, un contemporan al lui Iordan de Saxonia, Pierre des Vaux-de-Cernai, consemna numai doleanţa episcopului Diego de Osma de a primi asentimentul Curiei să predice Evanghelia lui Iisus Hristos printre „păgâni”, fără să nominalizeze neamul sau neamurile avute în vedere şi fără să reţină numele subordonatului său castilian. Datând evenimentul în anul 1206[28], este evident că abatele francez se referea la acelaşi demers către Inocenţiu III la care fusese părtaş şi Dominic.

Referitor la intenţiile lui Dominic de a se implica nemijlocit în opere de creştinare a unor etnii păgâne s-au păstrat totodată unele mărturii datorate câtorva din apropiaţii săi, făcute în cadrul procesului de canonizare, care a avut loc în anul 1233, la Bologna, locul unde şi-a dat obştescul sfârşit şi unde a fost înmormântat[29]. Decizia de a constitui o comisie pontificală menită să investigheze viaţa şi vocaţia apostolică a fondatorului Ordinului dominican a fost luată la 13 iulie 1233, de Grigore IX, la şase săptămâni după ce rămăşiţele trupeşti îi fuseseră strămutate cu fastul adecvat într-un lăcaş de cult mai impozant şi depuse într-un mormânt somptuos de marmură, ceea ce anticipa turnura sentinţelor. Nouă fraţi predicatori – Ventura de Verona, Guillem de Monferrado, Amizo de Milano, Buonviso de Piacenza, Juan de Spania, Rudolf de Faenza, Ştefan de Lombardia, Paul de Veneţia şi Fruger de Peña –, dintre cei care îi fuseseră intimi lui Dominic în ultimii ani de viaţă, au fost convocaţi să depună mărturii asupra sa începând de la 6 august, fiind audiaţi de către Filip de Vercelli, însărcinat cu această îndatorire de provincialul Ştefan de Lombardia[30]. După colectarea depoziţiilor privind

---

Spania: Bernardi Guidonis *Scripta de Sancto Dominico,* ed. S. Tugwell (*Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica,* XXVII), Romae, 1998, p. 94.

[22] Iordan de Saxonia, *Libellus…,* p. 34–35. Cf. şi B. Jordanis de Saxonia, *Opera,* p. 7–8 (*Opusculum…*); idem [Jordan von Sachsen], *Büchlein von den Anfängen des Predigerordens,* trad. S. Reisner şi R. Zehetmayer, în *Jordan von Sachsen. Ordensmeister, Geschichtsschreiber, Beter. Eine Textsammlung,* ed. W. Hoyer, Leipzig, 2002, p. 39–40.

[23] H. C. Scheeben, *Der Heilige Dominikus,* Freiburg im Breisgau, 1927, p. 13 şi urm.; M. H. Vicaire, *Une ambassade dans les Marches,* în P. Mandonnet, *Saint Dominique. L'idée, l'homme et l'oeuvre,* I, *Étapes,* ed. şi completări M. H. Vicaire, Paris, 1937, p. 89–98; V. J. Koudelka, *Notes pour servir à l'histoire de Saint Dominique, II,* în *AFP,* XLIII, 1973, p. 5–11; G. Bedouelle, *Dominikus: von der Kraft des Wortes,* trad. H. M. Barth, Graz-Viena-Köln, 1984, p. 72 şi urm.

[24] Iordan de Saxonia, *Libellus…,* p. 34–35: *Veniens autem ad dominum Innocentium summum pontificem instanter expetiit, si fieri posset, gratiam cessionis, suam multipliciter allegans insufficientiam et immensam supra vires officii dignitatem. Revelavit quoque summo pontifici, sui cordis esse propositum conversioni Comanorum* [forma iniţială: *Saracenorum*] *pro viribus operam adhibere, si cessionem eius dignaretur admittere. Non acquievit papa postulantis instantie sed nec saltem ei quamvis petenti voluit indulgere vel in remissionem peccatorum iniungere, ut manens episcopus fines Comanorum* [forma iniţială: *Saracenorum*] *ad predicandum intraret, occulto sane Dei nutu, qui ad alterius salutis uberem frugem tanti viri labores providerat.* Cf. şi B. Jordanis de Saxonia, *Opera,* p. 8 (*Opusculum…*), unde s-a folosit grafia *Cumanorum.*

[25] V. J. Koudelka, *Notes…,* p. 6.

[26] Preluând argumente evocate de alţi specialişti, Marie-Humbert Vicaire, unul din cei mai reputaţi exegeţi ai istoriei incipiente a Ordinului dominican, opinează că *Libellus de principiis ordinis Praedicatorum* ar fi fost elaborată în intervalul cuprins între începutul anului 1233 şi iulie 1234. Cf. *Saint Dominique et ses frères. Évangile ou croisade?,* ed. M.-H. Vicaire, Paris, 1967, p. 33.

[27] S. Tugwell, *Notes on the Life…, V–VI,* în *AFP*, LXVIII, 1998, p. 5–33. Cf. şi L. Canetti, *L'invenzione della memoria. Il culto e l'immagine di Domenico nella storia dei primi frati Predicatori,* Spoleto, 1996, p. 173.

[28] Petri Vallium Sarnaii monachi *Hystoria Albigensis*, ed. P. Guébin şi E. Lyon, I. Paris, 1926, p. 21.

[29] V. J. Koudelka, *Les dépositions des témoins au procès de canonisation de Saint Dominique,* în *AFP*, XLII, 1972, p. 47–67; S. Tugwell, *Notes on the Life…, III,* în *AFP*, LXVI, 1996, p. 176–187; L. Canetti, *L'invenzione...*, p. 21–117.

[30] W. A. Hinnebusch, *op. cit.,* p. 107–108; L. Canetti, *L'invenzione…,* p. 21 şi urm.

miracolele săvârşite de aspirantul la sanctificare[31] şi îndeplinirea altor proceduri, întreaga documentaţie a fost supusă verdictului Curiei. Întrunind sufragiile acesteia, la 3 iulie 1234 papa Grigore IX dispunea de legimitatea de a emite bula de canonizare a energicului şi sârguinciosului slujitor al Bisericii[32].

În ceea ce priveşte direcţionarea aspiraţiilor sale misionare, Fruger de Peña (Frugerius Pennensis) cita pe „sarazini şi alţi necredincioşi" (*...saracenorum et aliorum infidelium*)[33] – „sarazin" fiind termen generic pentru neamurile orientale păgâne sau musulmane –, iar Guillem de Monferrado (Guillelmus de Monteferrato) se referea la preocuparea de a-i „converti pe păgânii care sălăşluiau în părţile nordice" (*ad convertendos paganos qui morantur in partibus septentrionis*)[34]. În schimb, alţi fraţi dominicani menţionau explicit pe cumani. Astfel, Rudolf de Faenza (Rodulphus de Faventia) ar fi declarat că Dominic „dorise să salveze toate sufletele, atât ale creştinilor, cât şi ale sarazinilor şi în special pe ale cumanilor" (*desiderabat salutem omnium animarum tam christianorum quam etiam saracenorum, et specialiter Cumanorum*)[35], notificare întâlnită şi în depoziţia lui Paul de Veneţia (Paulus Venetus): „După aceea a rânduit şi a instruit ordinul nostru în acel loc la cumani şi le-a predicat credinţa în Hristos şi i-a câştigat de partea Domnului" (*Postquam ordinaverimus et instruxerimus ordinem nostrum ibimus ad Cumanos, et predicabimus eis fidem Christi, et acquiremus eos Domino*)[36]. Totodată, Rudolf de Faenza a mai adăugat că Dominic îi spunea adeseori că dorea să meargă „la cumani şi la alte neamuri necredincioase": *Et sepe dicebat, quod desiderabat ire ad cumanos et ad alias gentes infideles*[37].

Motivele care l-au determinat pe fondatorul Ordinului dominican să opteze pentru convertirea cumanilor, ca şi stabilirea momentului în care a luat respectiva decizie, sunt greu de precizat. Din păcate, mărturiile culese atunci când s-au declanşat preparativele în vederea sanctificării sale nu oferă repere cronologice cât de cât exacte în această privinţă. Potrivit unei ipoteze mai vechi, iniţiativa sa s-ar fi înfiripat în urma călătoriei întreprinse împreună cu episcopul de Osma[38], când ar fi luat cunoştinţă de rapacitatea manifestată de detaşamentul cuman pus la dispoziţie în 1203 de regele ungur Emeric lui Otakar (Ottokar) I Přemysl al Boemiei, care se angajase cu toată râvna în luptele pentru tron dintre Philip de Suabia şi Otto IV de Braunschweig[39].

Episcopul Diego de Acebes şi Dominic fuseseră trimişi, în anul 1203, de regele Alfonso VIII (1158–1214) al Castiliei la curtea suveranului danez Valdemar II Victoriosul (1202–1241), pentru a cere mâna unei persoane din familia regală pentru infantele Fernando. Prin această legătură matrimonială, dinastul castilian ar fi dorit să închege un sistem de alianţe menit să asigure un echilibru politic în vestul Europei. Solicitarea sa a găsit audienţă la curtea daneză, iar delegaţia ierarhilor s-a înapoiat la Alfonso VIII spre a-l înştiinţa asupra succesului soliei. Reveniţi în Danemarca, în 1205, pentru a o aduce pe prinţesă în ţara ei de adopţiune, cu tot ceremonialul cuvenit, Diego şi Dominic aveau să afle trista veste că între timp aceasta decedase. După terminarea misiunii, cei doi prelaţi s-au prezentat la Curie, unde preconizau să sugereze soluţii concrete pentru

---

[31] *Miracula Sancti Dominici mandato magistri Berengarii collecta,* ed. S. Tugwell, în *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica,* XXVI, Roma, 1997, p. 110–127.

[32] [F.] Balme şi [A. I.] Collomb, *Cartulaire ou histoire diplomatique de Saint Dominique,* III, Paris, 1901, p. 483–486.

[33] *Testimonium fratris Frugerii Pennensis,* în *Acta canonizationis S. Dominici*, ed. A. Walz, în *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica,* XVI, p. 166; V. J. Koudelka, *Notes…,* p. 5. În *Scriptores Ordinis Praedicatorum recensiti, notisque historicis et criticis illustrati,* I, ed. J. Quetif şi J. Echard, Lutetiae Parisiorum, 1719, p. 55–56, precum şi în *Relatio juridica [Testimonia de S. Dominico confessore],* în J. B. Solleri, J. Pini, G. Cuper, P. Boschi, *Acta sanctorum, Augusti,* I, Parisiis et Romae, 1867, p. 640, care au dispus de un alt manuscris, unde se reproduce depoziţia fratelui Fruger de Peña, fragmentul în discuţie a fost omis probabil dintr-o eroare de transcriere a copistului sau a editorilor.

[34] *Testimonium fratris Guilielmi de Monte ferrato,* în *Acta canonizationis S. Dominici,* p. 133–134; V. J. Koudelka, *Notes…,* p. 5.

[35] *Scriptores Ordinis Praedicatorum…,* I, 1719, p. 51; *Testimonium fratris Rodulfi,* în *Acta canonizationis S. Dominici,* p. 149–150; *Relatio juridica…,* p. 636. Cf. şi V. J. Koudelka, *Notes…,* p. 5, nota 4 (unde s-a omis termenul *omnium*).

[36] *Scriptores Ordinis Praedicatorum…,* I, 1719, p. 55; *Testimonium fratris Pauli Veneti,* în *Acta canonizationis S. Dominici,* p. 162; *Relatio juridica…,* p. 639; V. J. Koudelka, *Notes…,* p. 5, nota 5.

[37] *Scriptores Ordinis Praedicatorum…,* I, 1719, p. 51; *Testimonium fratris Rodulfi,* în *Acta canonizationis S. Dominici,* p. 150; *Relatio juridica…,* p. 636.

[38] Th. M. Mamachi, F. M. Pollidori, V. M. Badetti şi H. D. Christianopoulo, *Annalium Ordinis Praedicatorum,* I, p. 134 (*Ab ortu S. Dominici…*); I. Ferenţ, *Cumanii…,* p. 88; idem, *Începuturile Bisericii Catolice…,* p. 188; V. J. Koudelka, *Notes…,* p. 8–9; Ş. Turcuş, *Sfântul Scaun…,* p. 290.

[39] Arnoldi abbatis Lubecensis *Chronica,* ed. I. M. Lappenberg, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores,* XXI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1869, p. 216.

remedierea unor realităţi confesionale precare, mizând pe experienţa acumulată în timpul călătoriilor care i-au obligat să străbată numeroase ţări de pe continent[40].

Supoziţia evocată mai sus, legată de factorii ce au înrâurit demersurile misionare ale lui Dominic, are şanse destul de reduse spre a putea fi omologată, între altele pentru că traseul emisarilor curţii regale din Castilia până în Danemarca[41] nu a intersectat zona teatrului de operaţiuni unde a acţionat detaşamentul cuman trimis de suveranul ungur, pentru ca ravagiile provocate de acesta să fi fost constatate nemijlocit. Totodată, nu putem omite observaţia că triburile cumane au fost implicate în evenimente care avuseseră în lumea occidentală un ecou mult mai pregnant. În secolul al XII-lea şi la începutul veacului următor, puterea lor se găsea în apogeu, cumanii ocupând un teritoriu uriaş, ce se întindea din preajma Lacului Aral până la gurile Dunării. Chiar dacă nu reuşiseră să asigure unitatea politică a acestui spaţiu foarte întins, forţa confederaţiilor lor tribale era remarcabilă, fiind temută chiar de statele cele mai puternice din estul şi sud-estul Europei. O confirmare a marcantului potenţial militar al cumanilor s-a produs atunci când ei şi-au adus o consistentă contribuţie la zdrobirea armatelor cruciate ale lui Balduin I de către Ioniţă, zis Kaloianul, înfruntare mult mediatizată în întreg Occidentul[42]. Desigur că diriguitorii Bisericii catolice conştientizaseră însemnătatea evanghelizării cumanilor, care ar fi determinat o foarte amplă extensie a sa spre răsărit, castilianul Dominic devenind un important exponent al acestei viziuni.

Ciocnirile cruciaţilor, ungurilor şi a altor forţe creştine cu turanicii, ca şi atacurile prădalnice ale acestora din urmă asupra regiunilor din estul, sud-estul şi centrul Europei, creaseră un rău renume pentru triburile de călăreţi nomazi. De aceea, în cercurile influente ale bisericii romano-catolice se avea în vedere coordonarea unor acţiuni războinice împotriva lor. Astfel, printre adversarii cei mai detestaţi ai creştinătăţii occidentale, alături de sarazinii din Siria, maurii din Spania, păgânii din Prusia, dar şi de schismaticii din Grecia şi de ereticii de pretutindeni, Jacques de Vitry (Iacobus Vitriacensis, Jacobus de Vitriaco) menţiona şi pe „pâgânii" din *Comania*, împotriva tuturor faimosul episcop, teolog şi cronicar preconizând represalii militare din partea ordinelor călugăreşti: *Ad hoc igitur fratres ordinis militaris ordinati sunt, ut Christi Ecclesiam gladio materiali defendant, maxime contra eos qui extra sunt, id est contra Sarracenos in Syria, contra Mauros in Hispania, contra paganos in Prutia, Livonia et Comania, et nihilominus de mandato superioris contra schismaticos in Graecia, et contra haereticos ubique dispersos in universali Ecclesia*[43]. Chiar dacă n-a considerat oportun să formuleze vreo etichetare sau vreun comentariu la adresa cumanilor, faptul că, într-o altă împrejurare, Jacques de Vitry – care era aproximativ de aceeaşi vârstă cu Dominic din Caleruega, dar i-a supravieţuit cu aproape două decenii – consemnează că aceştia consumau carnea crudă şi beau sângele propriilor cai[44] este de natură să le evidenţieze primitivismul modului de trai şi, implicit, dispreţul lumii occidentale creştine.

Printre destinaţiile preconizate de Diego şi Dominic – atunci când au colaborat în cadrul diocezei de Osma –, pentru a predica printre necredincioşi, nu este exclus să fi fost avute în vedere teritoriile mai multor popoare şi nu numai acelea ale unui singur neam. În literatura de specialitate din ultimele decenii s-a avansat

---

[40] Iordan de Saxonia, *Libellus…*, p. 33–34. Cf. şi Antonii Senensis [de Senna] *Vitae S. Dominici,* în idem *Vitae sanctorum patrum Ordinis Praedicatorum,* Lovanii [Louvain], 1575, p. 13–14; *Cronica ordinis,* în Fratris Gerardi de Fracheto O.P. *Vitae fratrum ordinis Praedicatorum necnon Cronica ordinis ab anno MCCIII usque ad MCCLIV,* ed. B. M. Reichert, în *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica,* I, Romae-Stuttgardiae, 1897, p. 321; Th. M. Mamachi, F. M. Pollidori, V. M. Badetti şi H. D. Christianopoulo, *Annalium Ordinis Praedicatorum,* I, p. 124–129 (*Ab ortu S. Dominici…*); M. H. Vicaire, *Une ambassade dans les Marches,* în P. Mandonnet, *Saint Dominique…*, I, 1937, p. 89 şi urm.; idem, *Histoire de Saint Dominique*, I, p. 113–140; L. v. Matt, M.-H. Vicaire, *St Dominic. A Pictorial Biography,* Chicago, 1957, p. 40–44; J.-R. Bouchet, *Saint Dominique,* Paris, 1988, p. 24–26; S. Tugwell, *Notes on the Life…, V–VI,* în *AFP,* LXVIII, 1998, p. 42–51; Ph. Tourault, *Saint Dominique face aux cathares,* Saint-Amand-Montrond, 1999, p. 38–41; P. B. Halvorsen, *Dominikus. En europeers liv på 1200-tallet,* Oslo, 2002, p. 47–52, 61–78.

[41] Acest traseu a fost stabilit recent în mod precis de către P. B. Halvorsen, *op. cit.*, harta de la p. 63.

[42] Villehardouin, *La conquête de Constantinople,* II, ed. a 2-a, Ed. Faral, Paris, 1961, p. 160–171; Robert de Clari, *La conquête de Constantinople,* în *Historiens et chroniqueurs du Moyen Age*, ed. A. Pauphilet, Ed. Pognon, Paris, 1952, p. 50–51; Nicetae Choniatae *Historia,* ed. Im. Bekker, Bonn, 1835, p. 811–814; Iacubi de Guisia *Annales historiae illustrium principum Hanoniae,* ed. E. Sackur, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores,* XXX, 1, Hannoverae, 1896, p. 290; Sicardi episcopi Cremonensis *Cronica,* ed. O. Holder-Egger, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores,* XXXI, Hannoverae, 1903, p. 179; *Die Register Innocenz' III.,* 8, *8. Pontifikatsjahr, 1205/1206,* ed. O. Hageneder şi A. Sommerlechner, cu asist. edit. C. Egger, R. Murauer şi H. Weigl, Viena, 2001, p. 226–229, 236–242.

[43] Jacobus de Vitriaco, Tusculanus episcopus, *Sermones vulgares Tusculani episcopi,* în *Analecta novissima spicilegii solesmensis altera continuatio,* II, *Tusculana,* ed. J. B. cardinalis Pitra, Tusculum, 1888, p. 405.

[44] Idem [Jacques de Vitry], *Histoire orientale,* trad. şi ed. M.-G. Grossel, Paris, 2005, p. 301.

supoziţia că între cei vizaţi de elanul lor apostolic s-ar fi numărat şi prusienii[45]. Ca şi alte entităţi ale conglomeratului etnic disipat pe litoralul sud-estic al Mării Baltice, aceştia s-au manifestat extrem de ataşaţi credinţelor lor strămoşeşti şi foarte opaci şi reticenţi faţă de prozelitismul creştin[46]. Nu întâmplător, mulţi dintre propovăduitorii trimişi să-i convertească s-au confruntat cu răbufnirile violente ale localnicilor, între cei martirizaţi numărându-se figuri ilustre ale Bisericii, cu rang arhiepiscopal, precum Sfântul Adalbert[47] şi Sfântul Bruno von Querfurt[48].

La aproximativ două secole de la aceste tragice experienţe, Scaunul Apostolic nu-şi pierduse speranţa în posibilitatea atragerii prusienilor şi a celorlalte neamuri baltice în sânul Bisericii şi încuraja demersurile misionare iniţiate dinspre regiunile scandinave, germane şi poloneze. Între cei care au manifestat receptivitate faţă de această orientare, ce avea să se amplifice după sosirea cavalerilor teutoni în zonă, este posibil să se fi numărat Diego şi Dominic. O sugestie destul de vagă în acest sens ar putea furniza unul din manuscrisele ce consemnează depoziţia din 1233 a lui Guillem de Monferrado, care cuprinde un laconic adaos faţă de textul citat mai sus, ce înregistra zelul apostolic al lui Dominic: *ad convertendos paganos, qui morabantur in Pcia et allis partibus Septentrionis*[49]. Prezumţia mai veche, exprimată la începutul secolului al XVIII-lea, potrivit căreia *Pcia* ar fi o deformare de la *Percia* [recte *Persia*] sau *Grecia*[50], este fără îndoială, precum s-a observat, foarte puţin verosimilă[51]. În schimb, ar fi mult mai credibilă coruperea lui *Pcia* din *Prucia / Prusia*[52]. Interpretarea evocată nu conferă însă certitudine în privinţa direcţiilor spre care convergea osârdia lui Dominic ca propovăduitor al sfintelor Evanghelii.

*

Dintre toate statele catolice europene, Regatul ungar a avut contactele cele mai strânse cu triburile cumane. Încă în ultimele două decenii ale secolului al XI-lea avuseseră loc invazii ale lor în Ungaria şi Transilvania, care au provocat mari daune, dar au primit o ripostă energică[53]. Implicarea ungurilor în disputele dintre cnejii ruşi, declanşate în 1097, la care participau şi căpetenii ale cumanilor, a avut un deznodământ umilitor pentru oştile regale, ele fiind zdrobite de turanici[54]. Experienţele nefaste ale expediţiilor cumane în Regatul arpadian şi cele ale ungurilor în regiunile est-europene au inoculat desigur circumspecţie în ambele direcţii, astfel că în secolul al XII-lea confruntările directe de amploare au fost evitate. Dimpotrivă, au apărut chiar situaţii în care s-au statornicit raporturi de colaborare între regalitatea maghiară şi unele confederaţii tribale ale turanicilor.

În timpul domniei lui Ştefan II (1116–1131), cronicile latino-maghiare semnalează un grup de cumani condus de Tatar în serviciul regelui. În teritoriile primite de la autorităţile statale, acesta a provocat daune

---

[45] M.-H. Vicaire, *Histoire de Saint Dominique,* I, p. 142 şi urm. Cf. şi excursul bibliografic şi consideraţiile lui S. Tugwell, *Notes on the Life…, V–VI,* p. 47 şi urm.

[46] E. Christiansen, *The Northern Crusades. The Baltic and the Catholic Frontier, 1100–1525,* Londra-Basingstoke, 1980, p. 89 şi urm.; M. Giedroyć, *The Arrival of Christianity in Lithuania: Early Contacts (Thirteenth Century),* în *Oxford Slavonic Papers,* NS, XVIII, 1985, p. 1 şi urm.; A. Weiss, *Mythologie und Religiosität der alten Liven,* în *Gli inizi del Cristianesimo in Livonia-Lettonia,* Città del Vaticano, 1989, p. 81–96; T. Kala, *The Incorporation of the Northern Baltic Lands into the Western Christian World,* în *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier, 1150–1500,* ed. A. V. Murray, Aldershot-Burlington USA-Singapore-Sydney, 2001, p. 3–20; A. Selart, *Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Viena, 2007, p. 39 şi urm.

[47] Brunonis *Vita S. Adalberti,* în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores,* IV, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1841, p. 596–612; *Annales S. Crucis,* ed. A. Rutkowska-Płachcińska, în *Monumenta Poloniae Historica,* NS, XII, Cracovia, 1996, p. 8.

[48] Thietmar von Merseburg, *Chronik,* ed. W. Trillmich, Darmstadt, 1962, p. 344–345.

[49] *Scriptores Ordinis Praedicatorum…,* I, 1719, p. 47; *Relatio juridica…,* p. 631.

[50] *Scriptores Ordinis Praedicatorum…,* I, 1719, p. 47.

[51] *Relatio juridica…,* p. 632, nota a.

[52] M.-H. Vicaire, *Histoire de Saint Dominique,* I, p. 132.

[53] *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV,* ed. A. Domanovszki, în *Scriptores rerum Hungaricarum,* I, ed. E. Szentpétery, Budapesta, 1937, p. 408–410, 412–414; *Chronicon Monacense,* ed. A. Domanovszki, în *Scriptores rerum Hungaricarum,* II, ed. E. Szentpétery, Budapesta, 1938, p. 78.

[54] *Повесть времённых лет,* I, ed. D. S. Likhachëv, coord. V. P. Adrianova-Peretts, Moscova-Leningrad, 1950, p. 150–152; *Ипатьевсая летопись,* ed. A. A. Shakhmatov, în *Полное собрание русских летопись,* II, S. Peterburg, 1908, col. 220–222; *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV,* p. 423–424.

localnicilor, care, la rândul lor, au ripostat, omorându-i şi jefuindu-i. Se prefigura situaţia care avea să se repete, într-o anvergură mai mare, un secol mai târziu, când Bela IV a colonizat în Regat triburile cumane conduse de Kuthen, refugiate din stepele nord-pontice în urma pătrunderii mongolilor. Tatar a cerut protecţia regelui, dar acesta n-a mai putut reacţiona din cauza bolii care i-a provocat sfârşitul[55]. Izvoarele nu ne indică care a fost destinul grupului lui Tatar, dar este de presupus că acesta a rămas în continuare în serviciul urmaşilor lui Ştefan II.

La un an după moartea sa, în 1132, Bela II (1131–1141) îi trimitea un detaşament de cumani (*Valwen*) împăratului Lothar II de Saxonia, care i-a utilizat într-o expediţie în Italia[56]. Acest contingent este posibil să fi aparţinut grupului lui Tatar. De asemenea, cei 500 de *Sarracêni* – despre care Vincentius din Praga afirmă că au fost puşi la dispoziţia lui Friedrich I Barbarossa de către regele ungur Geza II (1141–1162), pentru a-l însoţi în campania sa din Lombardia din anul 1157[57] – este foarte probabil să fi fost tot de neam cuman sau, în orice caz, turcic. După cum este cunoscut, regii Arpadieni au folosit în mod constant în armatele lor mercenari recrutaţi din rândurile populaţiilor turcice nomade est-europene[58]. Ungurii au avut de partea lor pe cumani în primii ani de domnie a lui Ştefan III (1162–1172) în războaiele purtate împotriva bizantinilor. În acest caz, nu este pe deplin clar dacă respectivele efective cumane proveneau din rândul mercenarilor permanenţi ai Regatului sau deveniseră aliaţi temporari, la fel ca şi ruşii, aflaţi, de asemenea, în tabăra ungară în ciocnirile cu oştile lui Manuel I Comnenos[59].

Atunci când, în 1211, Andrei II a colonizat pe cavalerii teutoni în Ţara Bârsei (*Terra Burza, Burzenland*), „înspre cumani”, el le-a concedat dreptul de a percepe vamă şi de a ridica cetăţi şi oraşe din lemn, cu scopul expres de a opri invaziile nomazilor de stepă în Regat: *Insuper libera fora et tributa fororum eiusdem terre eis totaliter indulsimus, et ad munimen regni contra Cumanos castra lignea et urbes ligneas construere eos permisimus*[60].

În aceeaşi perioadă, izvoarele medievale semnalează şi alte juxtapuneri de orientări politice între triburile turanice şi statul ungar. Astfel, în *Letopiseţul haliciano-volânian* se relatează că, în anul 6716 (=1208) – în realitate însă, după toate probabilităţile, ceva mai târziu (indicaţiile cronologice ale cronicarului anonim prezentând deficienţe) – armatele ungureşti dislocate în Rusia haliciană, în scopul impunerii autorităţii Regatului la nord-est de Carpaţi, ar fi avut de înfruntat forţele cneazului Roman Igorevici, sprijinite de contingentele cumane conduse de Tăbasha (în alte manuscrise Tobasha), fiind respinse într-o luptă angajată pe râul Tinta[61].

Potrivit letopiseţului menţionat mai sus, cumanii şi ungurii s-au aflat în tabere diferite în acelaşi areal geopolitic şi în 6727 (=1219) (de fapt, din câte se pare, cu doi ani mai târziu), când cneazul Mstislav al Novgorodului – aspirant la tronul halician – şi aliaţii săi turanici au înfruntat detaşamentele ungureşti şi poloneze dislocate în Halici. Unul din conducătorii oştilor, Ouz (Uz), a fost omorât de tirul săgeţilor lansate de cumani[62]. În aceste cazuri nu se poate vorbi de conturarea unui conflict constant între Regatul arpadian şi cumani, întrucât aceştia din urmă, reprezentaţi doar prin detaşamente izolate, aflate în serviciul temporar al dinaştilor ruşi, nu erau animaţi de împlinirea propriilor revendicări, ci făceau jocul unor interese străine.

La numai un an de la invitarea cavalerilor în sud-estul Transilvaniei, suveranul maghiar confirma într-un act oficial că aşezarea ordinului se făcuse din raţiunea de a apăra hotarele statului, adăugând că teutonii nu

---

55 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV,* p. 444–445; *Chronicon* Henrici de Mügeln *germanice conscriptum,* ed. E. Travnik, în *Scriptores rerum Hungaricarum,* II, p. 194–195.

56 K. Schünemann, *Ungarische Hilfsvölker in der Literatur des deutschen Mittelalters,* în *Ungarische Jahrbücher,* IV, 1924, 1, p. 105–106.

57 Vincentii Pragensis *Annales,* ed. W. Wattenbach, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores,* XVII, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1861, p. 667.

58 K. Schünemann, *op. cit.*, p. 99–115; H. Göckenjan, *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn,* Wiesbaden, 1972, p. 5–206; A. Pálóczi Horváth, *Assimilation et survivances dans la Hongrie médiévale. L'exemple des peuples orientaux,* în *Conquête, acculturation, identité: des Normands aux Hongrois. Les traces de la conquête,* ed. P. Nagy, Rouen, 2001, p. 65–78.

59 Ioannis Cinnami *Epitome rerum ab Joanne et Alexio Comnenis gestarum,* ed. A. Meineke, Bonn, 1836, p. 242.

60 E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor,* I, 1, *1199–1345,* ed. N. Densuşianu, Bucureşti, 1887 (în continuare se va abrevia: Hurmuzaki), p. 56–58; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen,* I, *1191 bis 1342,* ed. F. Zimmermann şi C. Werner, Hermannstadt [Sibiu], 1892, p. 11–12; H. Zimmermann, *Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung,* Köln-Weimar-Viena, 2000, p. 162–163.

61 *Ипатьевсая летопись,* col. 725.

62 *Ibidem,* col. 737.

manifestă frică faţă de frecventele năvăliri ale cumanilor[63]. Ordinul nu numai că nu s-a lăsat intimidat de raidurile cumane, dar a şi declanşat temerare contraatacuri, trecând de la o atitudine defensivă spre alta ofensivă. Desigur că teutonii nu au avut de înfruntat întreaga masă a cumanilor din spaţiul ponto-caspic, ci doar un grup limitat, care îşi avea sălaşele în regiunile extracarpatice. Un act regal din anul 1222 releva faptul că Ordinul teuton ridicase o cetate de piatră numită Cruceburg (Kreuzburg), ale cărei domenii înaintau până spre hotarele brodnicilor (*ad terminos Prodnicorum*) – care locuiau în jumătatea meridională a Moldovei – şi până la Dunăre (*usque ad Danubium*)[64].

Chiar dacă o extindere a zonei dominate de Ordin până pe cursul marelui fluviu este puţin credibilă, impunerea controlului său militar pe versanţii sudici şi estici ai Carpaţilor rămâne în afara oricărui dubiu. Succesele cavalerilor „dincolo de munţii înzăpeziţi” (*ultra montes nivium*), adică în afara arcului carpatic, sunt confirmate şi de epistolele papale, care adaugă că, după înfrângerea cumanilor, o parte dintre ei s-au predat Ordinului şi au solicitat sfântul botez împreună cu soţiile şi copiii. Aportul teutonilor la evanghelizarea turanicilor nu este menţionat în acte din perioada staţionării lor în Ţara Bârsei, ci doar din anii ulteriori, fiind vorba de bulele emise la 26 aprilie 1231[65], 31 august 1232[66] şi 11 octombrie 1234[67]. Cu toate acestea, considerăm că nu există temeiuri pe deplin plauzibile spre a avea suspiciuni în privinţa veridicităţii informaţiilor acestora, întrucât este greu de presupus că – din anumite motive – cancelaria Curiei şi-ar fi îngăduit să atribuie Ordinului merite fictive, cu atât mai mult cu cât destinatarii documentelor erau la curent cu situaţia din zona în litigiu.

Din păcate, în cele trei bule nu se specifică numărul celor convertiţi, momentul când s-a acceptat botezul şi locul unde se găseau cei care au fost evanghelizaţi. Probabil că teritoriile lor se aflau în apropierea Carpaţilor de Curbură, în vecinătatea sau chiar în zona unde se exercita controlul militar al ordinului cavalerilor germani. Cât despre momentul convertirii, acesta a avut loc desigur după ce cavalerii şi-au consolidat stăpânirea în Ţara Bârsei şi în regiunile extracarpatice, odată cu ridicarea mai multor cetăţi din bârne şi din piatră, ceea ce nu s-ar fi putut realiza decât în ultimii ani de staţionare în sud-estul Transilvaniei, deci cu puţin înainte de 1225, când au fost alungaţi de acolo de oştile lui Andrei II, pe motiv că ignorau autoritatea regelui[68].

Aşa cum s-a precizat, numărul cavalerilor colonizaţi în Ţara Bârsei era destul de redus[69], astfel încât ample desfăşurări de forţe şi impunerea hegemoniei în zone întinse din afara arcului carpatic nu erau practic realizabile. În aceste condiţii ne este greu să credem că Ordinul a devenit atât de influent, încât să fi putut determina evanghelizarea coercitivă a unor comunităţi semnificative de cumani. De aceea, este probabil că, într-adevăr, precum se stipulează în actele papale, iniţiativa convertirii să fi aparţinut turanicilor. Nu este exclus ca aceasta să fi fost acceptată după înfrângerea zdrobitoare a cumanilor şi ruşilor suferită din partea mongolilor pe râul Kalka în vara anului 1223[70]. După cum se ştie, campania condusă de Jebe şi Sübödai în nordul Caucazului şi al Mării Negre a provocat o mare bulversare în rândul confederaţiilor tribale turcice şi,

---

[63] Hurmuzaki, p. 58–59; *Urkundenbuch…*, p. 13–14; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 164–165.

[64] Hurmuzaki, p. 74–76; *Urkundenbuch…*, p. 18–20; *Documenta Romaniae Historica, D, Relaţii între Ţările Române,* I, ed. Şt. Pascu, C. Cihodaru, K. G. Gündisch, D. Mioc, V. Pervain, Bucureşti, 1977, p. 1–4; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 169–172.

[65] Hurmuzaki, p. 121–122; *Urkundenbuch…*, p. 50–51; *Documenta Romaniae Historica, D, Relaţii între Ţările Române,* I, p. 15–17; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 198–199: *C[omani perterriti et dolentes ademptam] sibi ingress[us et ex]itus facultatem, congregata ingenti multitudine bellatorum fratres inibi commorantes hostiliter aggressi fuerunt, [sed Domino propitiante devicti confusi] et reveriti destiterunt, quin etiam quidam ex illis dictis fratribus se reddentes, cu[m uxoribus et] parvulis ad baptismi gratiam convola[runt].*

[66] Hurmuzaki, p. 123–124; *Urkundenbuch…*, p. 55–57; *Documenta Romaniae Historica, D, Relaţii între Ţările Române,* I, p. 17–20; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 202–203.

[67] Hurmuzaki, p. 129–130; *Urkundenbuch…*, p. 58–60; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 206–207.

[68] Hurmuzaki, p. 91–93; *Urkundenbuch…*, p. 36–38; *Documenta Romaniae Historica, D, Relaţii între Ţările Române,* I, p. 10–14; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 186–188.

[69] H. Glassl, *Der deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien (1211–1225)*, în *Ungarn-Jahrbuch*, 3, 1971, p. 32.

[70] *Ипатьевсая летопись*, col. 741–745; *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов,* ed. A. N. Nasonov, Moscova-Leningrad, 1950, p. 61–63, 264–265; *Троицая летопись*, în *Полное собрание русских летопись*, I, Sanktpeterburg, 1846, p. 216–219; *Псковская первая летопись*, în *ibidem,* IV, Sanktpeterburg, 1848, p. 177–178; *Львовская летопись*, 1, în *ibidem,* XXI, S. Peterburg, 1910, p. 151–153; *Постниковский, Пискаревский, Московский и Бельский летописцы,* în *ibidem,* 34, Moscova, 1978, p. 83; *Софийская первая летопись по списку И. Н. Царского,* ed. V. I. Buganov, B. A. Rybakov, în *ibidem,* 39, Moscova, 1994, p. 73–75; Ibn-al-Asir, în *Сборник материалов относящихся к истории Золотой Орды*, ed. V. Tizengausen <Tiesenhausen>, I, Sanktpeterburg 1884, p. 25–27; Rashid-ad-Din, *Сборник летописей,* I, 2, trad. O. I. Smirnov, Moscova-Leningrad, 1952, p. 229.

chiar dacă mongolii nu le-au ocupat atunci teritoriile şi s-au retras la răsărit de Volga, o repetare a invaziei era previzibilă. Această perspectivă sumbră este posibil să fi determinat unele grupuri cumane să-şi caute protectori printre dinaştii din regiunile învecinate, iar, pentru captarea bunăvoinţei lor, evanghelizarea reprezenta un pas important.

*

Convertirea grupului de cumani de către cavaleri nu a rămas un episod singular în dinamica vieţii confesionale din spaţiul carpato-dunărean. Mult mai persuasivi în direcţia evanghelizării cumanilor s-au dovedit dominicanii. Dacă Dominic nu a reuşit să-şi realizeze aspiraţiile misionare în teritoriile etniilor păgâne, aceasta nu s-a datorat lipsei obstinaţiei, ci faptului că Scaunul apostolic a considerat că existau alte priorităţi în propăşirea idealurilor Bisericii.

Fervoarea şi râvna dovedită în propagarea cuvântului Domnului i-au adus respectul şi preţuirea celor mai înalte instanţe bisericeşti. El şi-a păstrat funcţia de canonic la Osma chiar după moartea protectorului său, episcopul Diego, petrecută la 30 decembrie 1207, dar vreme de mai mulţi ani a fost trimis să predice în Languedoc, unde erezia albigensilor dobândise o audienţă şi o proliferare alarmantă. Il întâlnim cu diverse atribuţii la Montpellier, Cîteaux, Carcassonne, Prouille, Fanjeaux, Toulouse etc., unde s-a familiarizat cu aspectele specifice vieţii religioase tensionate din sudul Franţei. Dominic a refuzat să accepte prestigioasa demnitate de episcop, focalizându-şi energiile pentru coagularea unei comunităţi religioase cu imprescriptibilă evlavie duhovnicească şi rosturi misionare precise şi pentru sporirea permanentă a numărului aderenţilor[71].

Oficializarea activităţilor sale – subiect de mai vechi dispute istoriografice[72] – nu a fost câtuşi de puţin facilă, papa Inocenţiu III (1198–1216), cu toată condescendenţa pe care i-o acorda, manifestând anumite circumspecţii în acest sens. În ultimii ani de păstorire, mult experimentatul şi abilul pontif a acceptat totuşi, la 8 octombrie 1215, să ia sub protecţie apostolică pe monahii reuniţi la mănăstirea Sf. Maria de la Prouille[73], coordonaţi de Dominic, iar în ultimele luni ale aceluiaşi an a extins oblăduirea Curiei asupra întregii societăţi religioase a predicatorilor[74]. Deplina recunoaştere oficială a ordinului închegat de prelatul castilian din partea Sfântului Scaun, cu stipulaţii precise în privinţa îndatoririlor, a venit odată cu pontificatul lui Honoriu III (1216–1227), la 22 decembrie 1216, când Dominic, aflat atunci la Toulouse, apare drept destinatarul unei importante bule[75]. În 1217–1219 au urmat numeroase alte bule ce notificau chestiuni doctrinare, stabileau obligaţiile „fraţilor din ordinul predicatorilor" şi le acordau multiple împuterniciri[76], papalitatea devenind conştientă de eficienţa demersurilor lor confesionale. Începând din 1218, Dominic este prezent din ce în ce

---

[71] Bernardi Guidonis *Scripta…*, p. 95–99; G. Guiraud, *op. cit.*, p. 23–66; H. C. Scheeben, *Der Heilige Dominikus*, p. 13–210; idem, *Die Anfaenge des zweiten Ordens des Hl. Dominikus*, în *AFP*, II, 1932, p. 284–315; P. Mandonnet, *Saint Dominique…*, I, p. 38–45; P. Belperron, *La Croisade contre les Albigeois et l'union du Languedoc à la France (1209–1249)*, Paris, 1943, p. 129–135; M.-H. Vicaire, *Histoire de Saint Dominique*, I, p. 141 şi urm.; idem, *Saint Dominique à Prouille, Montréal et Fanjeaux*, în *Saint Dominique en Languedoc*, Toulouse (*Cahiers de Fanjeaux*, 1), 1966, p. 15–33; idem, *L'élargissement universel de la prédication de saint Dominique*, în *ibidem*, p. 133–158; idem, *Saint Dominique chanoine d'Osma*, în *AFP*, LXIII, 1993, p. 5–41; J.-R. Bouchet, *Saint Dominique*, Paris, 1988, p. 27–41; E. Staid, *San Domenico. Il fascino di un profeta attuale*, Milano, 1995, p. 52–92; L. Canetti, *Intorno all'"idolo delle origini": la storia dei primi frati Predicatori*, în *I frati Predicatori nel Duecento*, Verona, 1996, p. 9 şi urm.; Ph. Tourault, *op. cit.*, p. 102–167; S. Tugwell, *Notes on the Life…, VII–VIII*, în *AFP*, LXXIII, 2003, p. 5–109; M. Roquebert, *L'épopée cathare*, I, *L'invasion, 1198–1212*, Paris, 2006, p. 261–287.

[72] H. Chr. Scheeben, *Dominikaner oder Innozentianer*, în *AFP*, IX, 1939, p. 237–297; M.-H. Vicaire, *Dominique et ses Prêcheurs*, Paris, 1977, p. 203–207; idem, *L'Ordre de Saint Dominique en 1215*, în *AFP*, LIV, 1984, p. 13–38; S. Tugwell, *Notes on the Life…, I–II*, în *AFP*, LXV, 1995, p. 6–23.

[73] *Bullarium Ordinis ff. Praedicatorum*, I, *Ab Anno 1215 ad 1280*, ed. Th. Ripoll şi A. Bremond, Romae, 1729, p. 1; [F.] Balme şi [P.] Lelaidier, *Cartulaire ou histoire diplomatique de Saint Dominique*, I, Paris, 1893, p. 526–527; *Monumenta historica S. P. N. Dominici*, I, *Historia diplomatica S. Dominici*, recensuit M.-H. Laurent (*Monumenta Ordinis F. Praedicatorum Historica*, XV), Paris, 1933, p. 70–71; *Monumenta diplomatica S. Dominici*, edidit V. J. Koudelka, auxiliante R. J. Loenertz (*Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, XXV), Romae ad S. Sabinae, 1966, p. 59.

[74] S. Tugwell, *Notes on the Life…, I–II*, în *AFP*, LXV, 1995, p. 8–23, 142–143.

[75] *Bullarium Ordinis ff. Praedicatorum*, I, 1729, p. 2–3; [F.] Balme şi [P.] Lelaidier, *Cartulaire…*, II, Paris, 1897, p. 71–74; *Monumenta historica S. P. N. Dominici*, I, p. 84–87; *Monumenta diplomatica S. Dominici*, p. 71–76.

[76] *Bullarium Ordinis ff. Praedicatorum*, I, 1729, p. 4–8; [F.] Balme şi [P.] Lelaidier, *Cartulaire…*, II, Paris, 1897, p. 89–424; *Monumenta historica S. P. N. Dominici*, I, p. 88–124; *Monumenta diplomatica S. Dominici*, p. 78–116.

mai frecvent în Italia, absorbit de grija de a conferi universalitate ordinului său. Acesta avea să dobândească numele oficial de *Ordo fratrum Praedicatorum,* sub care a devenit cunoscut în istoria Bisericii[77]. De cea mai mare importanţă pentru consolidarea armăturii organizatorice şi pentru fixarea jaloanelor sale programatice au fost cele două capitule generale, convocate la Bologna în 1220 şi 1221[78].

Preocupările drenate spre anihilarea sectei albigensilor şi spre centralizarea şi oficializarea ordinului au amânat proiectele legate de evanghelizarea nomazilor din stepele ponto-caspice.

Intenţiile lui Dominic de a se dedica personal convertirii cumanilor au fost reliefate, aşa cum s-a precizat, în chip pe deplin credibil, de persoane din anturajul său imediat, familiarizate cu ceea ce întreprindea sau cu ceea îşi propusese pe tărâm confesional, şi cu care s-a aflat în strânse raporturi de colaborare timp de mai mulţi ani. Avem în vedere în acest sens lucrarea cu caracter biografic întocmită de succesorul său la conducerea Ordinului dominican, Iordan de Saxonia, şi depoziţiile fraţilor italieni Rudolf de Faenza şi Paul de Veneţia furnizate în cadrul preparativelor aferente canonizării. Prospectarea acestor texte şi a altor izvoare de epocă nu permite, din păcate, concluzii certe în privinţa împrejurărilor şi momentului când neostenitul şi devotatul monah spaniol şi-a propus apostolatul în ţinuturile triburilor de călăreţi nomazi. Luând în consideraţie segmentele biografice ce ne stau la îndemână, estimăm că premisele de a finaliza o atât de temerară iniţiativă nu s-ar fi putut profila decât după îndeplinirea însărcinărilor diplomatice din Danemarca sau după încheierea misiunii din regiunile franceze meridionale bântuite de erezia catară şi oficializarea Ordinului fraţilor predicatori. Postura de tânăr canonic în cadrul diocezei de Osma era prea măruntă pentru a-i permite să dobândească încrederea forurilor bisericeşti catolice centrale care gestionau acţiunile misionare.

Perspectiva de a deveni propovăduitor al învăţăturii Mântuitorului în rândul etniilor păgâne i s-a ivit de-abia după ce colaborarea fructuoasă cu episcopul Diego de Acebes i-a oferit posibilitatea de a se remarca drept element deosebit de capabil şi de devoţiune nestrămutată. Atunci, de altfel, a şi făcut demersurile în această direcţie faţă de Sfântul Scaun, fără însă să obţină acceptul lui Inocenţiu III. Însărcinarea de a se angaja în combaterea doctrinei albigenzilor excludea, de asemenea, apostolatul spre alte tărâmuri. Dacă în scurtul interval scurs între întoarcerea din solia de la curtea daneză şi trimiterea în Languedoc Dominic nu ar fi putut aspira decât la situaţia de membru al unui grup limitat de misionari, după osificarea organizatorică a Ordinului predicatorilor, într-o epocă în care lupta în mod acerb pentru a i se conferi autoritate şi universalitate, rolul său fiind precumpănitor, el nu îşi mai putea permite demersuri prozelitice individuale, ci doar patronarea unor acţiuni ale subordonaţilor săi. Pe baza acestor argumente, ce decurg din investigarea unor momente semnificative din viaţa lui Dominic, ar fi de presupus că năzuinţa de a se angaja personal în eforturile de evanghelizare a cumanilor nu s-ar fi putut materializa decât în lunile anterioare primirii la Curie în anul 1206, în vreme ce tutelarea unor proceduri de convertire a cumanilor şi a altor neamuri păgâne ar fi devenit posibilă după ce, în ultimii trei–patru ani de viaţă, devenind marele maestru al ordinului călugăresc pe care l-a plămădit prin strădanii tenace, a părăsit Languedocul, concentrându-şi cu prioritate travaliul duhovnicesc în centrele urbane italiene.

Un punct nodal pentru consolidarea instituţionalizată şi pentru ramificarea teritorială a Ordinului a reprezentat-o crearea provinciilor în aproape toate zonele din occidentul şi centrul Europei. La cel de-al doilea capitlu general al Ordinului, ţinut la 30 mai 1221 la Bologna, sub preşedinţia lui Dominic, s-a decis împărţirea sa în opt provincii: Spania, Provence, Franţa, Lombardia, regiunea Romei, Ungaria, Germania şi Anglia[79], alte

[77] G. Cuper, *op. cit.,* p. 446–448; H. C. Scheeben, *Der Heilige Dominikus,* p. 249 şi urm.; P. Mandonnet, *Saint Dominique…,* I, p. 66–70; M.-H. Vicaire, *Histoire de Saint Dominique,* II, *Au coeur de l'Église,* Paris, 1957, p. 135 şi urm.; V. Alce, *Documenti sul convento di San Domenico in Bologna dal 1221 al 1251,* în *AFP,* XLII, 1972, p. 5 şi urm.; S. Tugwell, *Notes on the Life…, I–II,* în *AFP*, LXV, 1995, p. 53–142; idem, *Notes on the Life…, III,* în *AFP*, LXVI, 1996, p. 5–154; idem, *The evolution of Dominican structures of government: terminology, nomenclature and* ordo *of Dominican provinces, V–VI,* în *AFP*, LXXV, 2005, p. 61–94; Ph. Tourault, *op. cit.,* p. 235–253; G. Bedouelle, *op. cit.,* p. 85–89.

[78] Bernardi Guidonis *Libellus seu tractatus magistrorum ordinis Praedicatorum, necnon et priorum provincialium provinciae Provinciae seu Tolosanae,* în *Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium, amplissima collectio,* VI, ed. E. Martene şi U. Durand, Parisiis, 1724, col. 402–403; Bernardi Guidonis *Scripta…,* p. 101–102; *S. Dominicus,* în *Scriptores Ordinis Praedicatorum…,* I, 1719, p. 20–21; Giraldo de Fracheto, *Cronica Ordinis,* în *Chronica et chronicorum excerpta historiam Ordinis Praedicatorum illustrantia,* ed. B. M. Reichert (*Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica,* VII, 1), Romae, 1904, p. 3–4; G. Cuper, *op. cit.,* p. 487–488, 503–505; H. C. Scheeben, *Der Heilige Dominikus,* p. 298–318, 366–382; M.-H. Vicaire, *Histoire de Saint Dominique,* II, p. 203–238, 299 şi urm.

[79] Bernardi Guidonis *Scripta…,* p. 102; *Brevis historia Ordinis Fratrum Praedicatorum* auctore Anonymo, în *Veterum scriptorum…,* VI, 1724, col. 350.

patru (Polonia, Scandinavia, Grecia şi Locurile Sfinte) fiind întemeiate în 1228, concomitent cu numeroase lăcaşuri de cult. La săvârşirea din viaţă a lui Dominic, petrecută la 6 august 1221, existau circa 25 de mănăstiri, al căror număr s-a înzecit în deceniile următoare. După dispariţia sa, la conducerea Ordinului a fost desemnat Iordan de Saxonia (1222–1237), succedat de Raymond de Peñafort (1238–1240), care, de asemenea, au depus multă râvnă pentru întărirea şi extinderea ariei sale de acţiune[80].

În ultimele luni de păstorire sacramentală a lui Dominic, în fruntea provinciei din Ungaria a fost numit Paul Ungurul (Paulus Hungarus), trimis cu operativitate, împreună cu alţi patru fraţi, să-şi preia atribuţiile la începutul lui iunie 1221. Cel desemnat să conducă misiunea din Regatul arpadian, al cărui nume îi dezvăluie originea, fusese anterior profesor de drept la o şcoală superioară din Bologna[81], unde avusese desigur ocazia să cunoască îndeaproape preocupările şi proiectele lui Dominic.

Pentru început, Paulus Hungarus a fost absorbit în mod prioritar de grija de a întemeia o reţea de mănăstiri, de a stăvili şi combate ereziile din vestul Peninsulei Balcanice şi de a pregăti pe fraţii predicatori pentru operaţiuni misionare în ţinuturile învecinate Ungariei. El şi-a început activitatea la Iaurinum (Györ) şi şi-a extins-o curând la Vesprém şi Alba [Regia] (Székesfehérvár), fondând mai multe mănăstiri[82]. Potrivit unor estimări relativ recente, în cele două decenii scurse până la marea invazie mongolă s-au înfiinţat circa 25 de lăcaşuri dominicane. La capitlul general de la Bordeaux, din 1277, în *Provincia Ungaria* erau enumerate 30 de mănăstiri pentru călugări şi două pentru călugăriţe (*Anno Domini MCCLXXVII, in capitulo generali Burdegalis celebrato erant conventus fratrum et sororum tot [...] In provincia Ungariae conventus fratrum triginta,*

---

[80] *Brevis historia Ordinis Fratrum Praedicatorum…*, col. 351 şi urm.; A. Danzas, *Études sur les temps primitifs de l'Ordre de saint Dominique,* I, *Le bienheureux Jourdain de Saxe,* Poitiers-Paris-Lyon, 1873, p. 53 şi urm.; B. Altaner, *op. cit.*, p. 1 şi urm.; G. R. Galbraith, *The Constitution of the Dominican Order, 1216 to 1360,* Manchester, 1925, p. 95–100; A. M. Walz, *op. cit.*, 1930, p. 26 şi urm.; I. Ferenţ, *Cumanii…*, p. 86–113; idem, *Începuturile Bisericii Catolice…*, p. 186–217; H. Chr. Scheeben, *Jordan der Sachse,* Vechta in Oldenburg, 1937, p. 38 şi urm.; B. Iványi, *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und der Moldau,* în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift,* 62, 1939, 1, p. 22–23; P. Mandonnet, *Saint Dominique…*, I, p. 187 şi urm.; M. Pacaut, *Les ordres monastiques et religieux au moyen âge,* Paris, 1970, p. 120–122; M.-H. Vicaire, *Frères prêcheurs (Ordre des), I. Les dominicains,* în *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques,* XVIII, ed. R. Aubert, Paris, 1977, col. 1369–1391; idem, *Dominicans,* în *Encyclopedia of the Middle Ages,* I, *A-J,* ed. A. Vauchez, în colab. cu B. Dobson şi M Lapidge, trad. A. Walford, Paris-Cambridge-Roma, 2000, p. 442–445; J. Kłoczowski, *Dominicans of the Polish Province in the Middle Ages,* în *The Christian Community of Medieval Poland. Anthologies,* ed. J. Kłoczowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1981, p. 73–118; idem, *The Brothers Minor in Medieval Poland,* în idem, *La Pologne dans l'Église médiévale,* Variorum, Aldershot, Hampshire / Brookfield, Vermont, 1993, IX, p. 94–108; idem, *Dominikanie w środkowo-wschodniej Europie i ich kultura intelektualna oraz pastoralna w wiekach średnich*, în *Dominikanie w środkowej Europie w XIII–XV wieku. Aktywność duszpasterska i kultura intelektualna,* ed. J. Kłoczowski, J. A. Spież, Poznan, 2002, p. 153–172; M.-H. Vicaire, A. Dirks, G. Labuda, J. Kadlec, J. Borovi, G. Fedalto etc., *Dominikaner, Dominikanerinnen,* în *Lexikon des Mittelalters,* III, München-Zürich, 1986, col. 1192–1193; U. Horst, *Dominikanerorden,* în *Mönchtum, Orden, Klöster. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. Ein Lexikon,* ed. G. Schwaiger, München, 1994, p. 156 şi urm.; C. Delacroix-Besnier, *Les Dominicains et la Chrétienté grecque aux XIVe et XVe siècles,* Roma, 1997, p. 5–8; R. Schieffer, *Die frühesten Bischöfe aus dem Dominikanerorden,* în *Vita Religiosa im Mittelalter. Festschrift für Kaspar Elm zum 70. Geburtstag,* ed. F. J. Felten şi N. Jaspert, Berlin, 1999, p. 405–419; T. M. Violante, *La provincia domenicana di Grecia,* Roma, 1999, p. 53–71; S. Tugwell, *The evolution of Dominican structures of government, II: The first Dominican provinces,* în *AFP,* LXX, 2000, p. 5–109; idem, *The evolution of Dominican structures…, III: The early development of the second distinction of the constitutions*, în *AFP*, LXXI, 2001, 5 şi urm.; A. Reltgen-Tallon, *Les provinces d'Europe centrale et orientale dans l'historiographie dominicaine du Moyen Age*, în *Dominikanie w środkowej Europie...,* p. 73–86.

[81] *Appendix,* la Fratris Gerardi de Fracheto O.P. *Vitae fratrum ordinis Praedicatorum necnon Cronica ordinis ab anno MCCIII usque ad MCCLIV,* ed. B. M. Reichert, în *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica,* I, Romae-Stuttgardiae, 1897, p. 305; Stephanus de Salaniaco et Bernardus Guidonis, *De quatuor in quibus deus Praedicatorum ordinem insignivit,* ed. Th. Kaeppeli (*Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica,* XXII), Romae ad S. Sabinae, 1949, p. 25; Bernardi Guidonis *Scripta…*, p. 102. Cf. şi Antonius Senensis [de Senna], *Chronicon Fratrum Ordinis Praedicatorum,* Parisiis, 1585, p. 35, 53–54; S. Ferrarius, *De rebus Ungaricae Provinciae...*, p. 23–27, 463–464; Th. M. Mamachi, F. M. Pollidori, V. M. Badetti şi H. D. Christianopoulo, *Annalium Ordinis Praedicatorum,* I, p. 638–639, 644–645 (*Ab ortu S. Dominici…*); N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 15–17.

[82] Stephanus de Salaniaco et Bernardus Guidonis, p. 25; *Appendix,* la Gerard de Frachet, p. 305. Cf. şi G. Cuper, *op. cit.*, p. 508; [F.] Balme şi [A. I.] Collomb, *Cartulaire…*, III, p. 393–394; N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 25–26; B. Altaner, *op. cit.*, p. 141–143; I. Ferenţ, *Cumanii…*, p. 114–115; idem, *Începuturile Bisericii Catolice…*, p. 220–221; B. Iványi, *op. cit.*, p. 23–25.

monasteria sororum duo)[83], în vreme ce, în 1303, Bernard Gui (Bernardus Guidonis) nominaliza 33 pentru călugări şi tot două pentru călugăriţe[84].

Dintre acestea din urmă destinate călugărilor, şase erau plasate în spaţiul intracarpatic: *In Transsilvania ultra silvam: 1. Albae Transsilvanae. 2. Soybiniense* [Cibinensis]. *3. Albensis Transsilvanae. 4. Hystrice* [Bystrice]. *5. Transsilvanensis. 6. Simulu*[85]. Numai o parte a acestor localităţi pot fi localizate cu precizie: *Albae Transsilvanae* la Alba Iulia (jud. Alba), *Soybiniense* la Sibiu (jud. Sibiu), *Hystrice* la Bistriţa (jud. Bistriţa-Năsăud). Pentru *Albensis Transsilvanae* s-a propus identificarea cu Alvinc = Vinţul de Jos (jud. Alba), iar pentru *Transsilvanensis* la Sighişoara[86], ceea ce ar fi plauzibil, dar rămâne incert. Nu este exclus ca Bernard Gui să fi repetat numele Albei Iulia (*Albae Transsilvanae*) de încă două ori sub forma *Albensis Transsilvanae* şi *Transsilvanensis,* fără să fi conştientizat sinonimia toponimelor, după cum nu realizase că juxtapunerea *Transsilvania ultra silvam* are un caracter tautologic. În schimb, este posibil ca mănăstirea de la *Apud Siculos,* plasată de Bernard Gui în grupul celor din *Citra Danubium,* să se aflat în realitate în Transilvania, în acest sens propunându-se localizarea sa la Odorheiul Secuiesc (Székelyudvarhely)[87] (jud. Harghita). De asemenea, mănăstirea numită *Zeuriensis* [*Zeuriniensis*], plasată în lista din 1303 în *Dalmatia*[88], poate fi identificată cu Turnu Severin (jud. Mehedinţi), aflat în extremitatea sud-vestică a Munteniei, ajunsă temporar sub controlul Coroanei maghiare[89].

Dintre toate lăcaşele de cult din Transilvania nominalizate de Bernard Gui, numai despre cea de la Sibiu dispunem de informaţii precise că fusese ridicată înainte de marea invazie mongolă, ceea ce rezultă din textul unor anale din Germania, unde se consemnează incendierea mănăstirii dominicane cu prilejul pătrunderii mongolilor în *terra scilicet VII castrorum*[90]. Avem motive să credem că majoritatea aşezămintelor monahale menţionate în anul 1303 existau înainte de hecatomba mongolă, dat fiind că, din cele 33 de mănăstiri cunoscute lui Bernard Gui, circa 25 fiinţau deja înainte de pătrunderea hoardelor asiatice. Toate aceste lăcaşe de cult transilvănene erau în măsură să servească drept puncte pe care să se conteze în opera de evanghelizare a cumanilor de la răsărit de Carpaţi.

Fidel vechilor aspiraţii ale lui Dominic, trecut între timp în lumea celor drepţi, discipolul său Paulus Hungarus, învestit cu importante responsabilităţi în Regatul arpadian, a trimis grupuri de misionari şi la cumanii păgâni. Potrivit relatării lui Svipert de Porroch (Petrus sive Svipert Bodrogiensi / Porroch / Patak) despre misiunile din *provincia* Ungaria, redactată în anul 1259[91], ulterior parafrazată *in extenso* de Dietrich de Apolda[92] şi de Bernard Gui[93], primele încercări de a-i converti nu s-au soldat cu succes.

Fraţii nu s-au descurajat şi, cu un pilduitor devotament duhovnicesc, au revenit în teritoriile cumane, ajungând până la Nipru: *Sed spiritu sancto inflammante et zelo animarum urgente secundo ad iam dictam gentem redierunt et per multa uiarum discrimina peruenerunt ad eos iuxta magnum fluuium qui dicitur Deneper*. Propovăduirea învăţăturilor Mântuitorului a întâmpinat şi de data aceasta mari impedimente, călugării fiind prigoniţi, iar doi dintre ei găsindu-şi moartea de martiri[94].

---

[83] Bernardus Guidonis, *Notitia provinciarum et domorum ordinis Praedicatorun,* în *Scriptores Ordinis Praedicatorum…,* I, 1719, p. I; *E notitia provinciarum et domorum Ordinis Praedicatorum auctore* Bernardo Guidonis, et anonymo ejusdem continuatore, în *Des historiens des Gaules et de la France,* XXIII, ed. [N. De] Wailly, [L.] Delisle şi [Ch.-M.-G. Bréchillet] Jourdain, Paris, 1894, p. 183.

[84] N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 149–150.

[85] Bernardus Guidonis, *Notitia altera status ordinis,* în *Scriptores Ordinis Praedicatorum recensiti…,* I, 1719, p. IX; N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 150.

[86] B. Iványi, *op. cit.*, p. 27–29; B. Zágorhidi Czigány, *Les couvents de la province dominicaine hongroise au XIIIème siècle,* în *Dominikanie w środkowej Europie…*, p. 288, 291.

[87] N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 41; B. Zágorhidi Czigány, *op. cit.*, p. 288, 291.

[88] Bernardus Guidonis, *Notitia provinciarum et domorum…*, p. IX; N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 150.

[89] N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 43; B. Zágorhidi Czigány, *op. cit.*, p. 289, 291.

[90] *Cronica S. Petri Erfordensis moderna a. 1072–1335,* ed. O. Holder-Egger, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores,* XXX, 1, Hannoverae, 1896, p. 395.

[91] *Appendix,* la Gerard de Frachet, p. 305–309; S. Tugwell, *Notes on the Life…, V–VI,* în *AFP,* LXVIII, 1998, p. 87–92.

[92] S. Tugwell, *Notes on the Life…, V–VI,* p. 92–93.

[93] *Ibidem,* p. 94–97. Cf. şi Stephanus de Salaniaco et Bernardus Guidonis, p. 25–26 (lucrare începută de Stephan de Salaniaco / Étienne de Salagnac, care, după moartea sa, survenită în anul 1291, a fost completată de un alt reprezentant al Ordinului dominican, Bernard Gui).

[94] S. Tugwell, *Notes on the Life…, V–VI,* p. 88. Cf. şi *Appendix,* la Gerard de Frachet, p. 306 (unde, în loc de *magnum,* s-a folosit *quondam*); Stephanus de Salaniaco et Bernardus Guidonis, p. 25–26.

Acelaşi text al lui Svipert dezvăluie că Paulus Hungarus s-a preocupat şi de trimiterea misionarilor într-o „ţară” cu locuitori schismatici şi eretici, care, după multe eforturi, s-au dovedit receptivi la ideea unităţii bisericii: *Tandem numero fratrum accrescente missi a fratre Paulo intrauerunt fratres in terram que Sceurinum uocatur, cuius habitatores scismatici pariter et publici heretici erant. Ubi multis tribulationibus perpessis tandem conualescentes modo multos ab heresi ad ueram fidem et a scismate ad ecclesie unitatem conuerterunt*[95]. „Ţara” *Sceurin* menţionată în lucrarea din 1259, este desigur ţinutul Severinului, intrat în stăpânirea Coroanei ungare după războiul cu cel de-al Doilea Ţarat bulgar din 1231–1232[96].

Consemnarea dintr-o cronică mai târzie a Ordinului dominican privind „marea mulţime a păgânilor” convertiţi la dreapta credinţă, prin eforturile fraţilor predicatori din subordinea lui Paulus Hungarus[97], reprezenta desigur o exagerare, căci niciodată în decursul evului mediu prozelitismul creştin nu s-a dovedit foarte eficient în întinderea stepelor est-europene. În ceea ce priveşte aprecierea că Paulus Hungarus ar fi căzut victimă invaziei mongole din 1241–1242[98], aceasta rămâne cu totul ipotetică, nefiind susţinută de o bază documentară plauzibilă. De asemenea, însăşi calitatea sa de martir – posibil în Bosnia –, notificată aleatoriu în texte dominicane târzii[99], rămâne ambiguă.

Întreprinderile misionare ale dominicanilor din Ungaria în regiunile cumane s-au desfăşurat aproape concomitent cu acelea asumate de cavalerii teutoni. Stabiliţi în Regatul arpadian la mijlocul lui 1221, fraţilor din subordinea lui Paulus Hungarus le-a trebuit un număr de ani pentru a se organiza, astfel că aproximativ prin 1223–1225 au fost desigur în măsură să-şi asume însărcinări apostolice în lumea stepelor nord-pontice. Această perioadă corespunde probabil în parte cu aceea în care teutonii au reuşit să converteasca comunităţile cumane din preajma curburii Carpaţilor. Nu dispunem de informaţii în legătură cu o eventuală coordonare a demersurilor misionare întreprinse de teutoni şi dominicani de către papalitate, dar considerăm că este puţin credibil ca între cele două ordine să fi existat o conlucrare în acest sens, mai ales că cei dintâi activau în vecinătatea Carpaţilor de Curbură, iar discipolii lui Dominic se aventuraseră până spre Nipru, vizând desigur entităţi nomade diferite.

În altă ordine de idei, remarcăm faptul că în decurs de circa 15 ani s-a înregistrat o schimbare tranşantă de atitudine a cumanilor din regiunile extracarpatice în raport cu Regatul ungar. La cumpăna dintre primele două decenii ale secolului al XIII-lea relaţiile fuseseră foarte tensionate. Atunci când, în jurul anului 1210, Coroana trimitea oştile conduse de comitele Ioachim din Sibiu, compuse din saşi, români, secui şi pecenegi, în ajutorul ţarului Boril Asan, acestea au fost atacate în Oltenia de trei căpetenii cumane[100]. Pe de altă parte, raţiunea principală invocată de Andrei II pentru colonizarea Ordinului teuton în sud-estul Transilvaniei, în anul 1211, fusese tocmai necesitatea de a asigura protecţia Regatului de atacurile hoardelor cumane.

*

Roadele abnegaţiei prozelitice manifestate de dominicani nu s-au lăsat mult aşteptate. La foarte scurt timp după plecarea teutonilor, mai precis în 1227, la arhiepiscopul Robert de Esztergom (Strigonium) s-a prezentat fiul unui han din Cumania împreună cu 12 însoţitori şi i-a pretins să-l converteasca. Robert era originar din dioceza belgiană Liège şi ocupase până în 1226 demnitatea de episcop de Veszprém. Potrivit informaţiilor consemnate la mijlocul secolului al XIII-lea de Alberic (Aubry) de Trois-Fontaines (Albericus Trium Fontium)[101] – izvor de prim rang pentru episodul convertirii cumanilor –, arhiepiscopul tocmai se

---

[95] S. Tugwell, *Notes on the Life…, V–VI*, p. 88. În alte manuscrise ale lucrării, în loc de *Sceurinum*, s-a transcris *Ferevciensis, Feevriensis, Frenriensis* şi *Scevestium.* Cf. *Appendix,* la Gerard de Frachet, p. 305, nota 16. La Stephanus de Salaniaco et Bernardus Guidonis, p. 25, etnonimul apare cu grafia *Strucium.*

[96] M. Holban, *op. cit.*, p. 55–63; Ş. Papacostea, *Înfruntări politice şi spirituale în sud-estul Europei: 1204–1241 (II)*, în *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»*, XXVII, 1990, p. 34–36; V. Achim, *Despre vechimea şi originea banatului de Severin,* în *Revista istorică,* SN, V, 1994, 3–4, p. 233–247.

[97] Johannes Meyer, *Chronica brevis Ordinis Praedicatorum,* ed. H. Ch. Scheeben (*Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens in Deutschland,* XXIX), Leipzig, 1933, p. 27.

[98] A. Danzas, *op. cit.,* p. 71.

[99] R. Loenertz, *Un catalogue d'écrivains et deux catalogues de martyrs Dominicains,* în *AFR,* XII, 1942, p. 284, 289–290.

[100] *Székely oklevéltár, 1212–1776,* ed. S. Barabás, Budapesta, 1934, p. 4–5; *Documenta Romaniae Historica, D, Relaţii între Ţările Române,* I, p. 28–29.

[101] U. Berlière, *Albéric de Trois-Fontaines*, în *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques,* ed. A. Baudrillart, A. Vogt şi U. Rouziès, I, Paris, 1912, col. 1413–1414; *Repertorium fontium historiae Medii Aevi,* II,

pregătea să plece în pelerinaj la Locurile Sfinte, dar perspectiva de a realiza evanghelizarea unui număr mare de păgâni l-a determinat să renunţe la planurile iniţiale. Fiul hanului l-a anunţat de intenţia tatălui său de a veni „dincolo de păduri" (*ultra sylvas*), adică în Transilvania, împreună cu 2000 de bărbaţi pentru a primi botezul din partea primatului bisericii din Regatul ungar. Aceste planuri au fost concretizate curând în Transilvania de arhiepiscop, secondat de episcopii Bartholomeu de Pécs, Wilhelm de Veszprém şi Wilhelm de Transilvania, care ar fi botezat peste 15 000 de cumani, cifră desigur mult exagerată: *In Hungaria magister Robertus Vesprimiensis, vir bonus et religiosus de Leodiensi dyocesi natus, factus fuerat archiepiscopus Strigoniensis. Eo igitur cruce signato et in procinctu itineris constituto, occurrit illi filius principis de Comania et ait:* Domne, baptiza me cum 12 istis, et pater meus ad te veniet ultra sylvas in tali loco cum 2000 viris, qui omnes desiderant de manu tua baptizari. *Quo facto abiit archiepiscopus ultra silvas in occursum patris illius cum Bartholomeo episcopo Quinqueecclesiensi et Guilelmo Vesprimiensi et Guilelmo Ultrasilvano episcopis, et ibi baptizati sunt Deo dante ultra 15 000 hominum*[102].

Această relatare este conţinută într-o formă cvasiidentică în aşa-numita *Chronicon Belgicum magnum*, de unde lipseşte numai enumerarea celor trei înalţi prelaţi care l-au însoţit pe Robert de Esztergom, evenimentele fiind însă datate eronat în anul 1220[103], în loc de 1227. Cronica belgiană, care are în vedere evenimente cuprinse între anii 54 şi 1474, a fost terminată în ultimul sfert al secolului al XV-lea, ea compilând conştiincios pasaje întregi din lucrarea lui Alberic, ceea ce o face nerelevantă pentru problema aflată în dezbaterea noastră.

Cu toate că mănăstirea cisterciană Trois-Fontaines în care activa Alberic (Aubry) – din dioceza Châlons-sur-Marne – era situată foarte departe de regiunile evocate în cronica sa (care a suferit mici interpolări), datele transmise de acesta privind evenimentele din estul şi sud-estul continentului sunt, în general, de remarcabilă credibilitate, dovedind că provin din surse bine documentate. Acestea se aflau foarte probabil, între altele, în mănăstirile de la Cârţa şi Braşov din sudul Transilvaniei, cele mai estice lăcaşuri ale monahilor din Ordinul cistercian, fondate în primele decenii ale secolului al XIII-lea. Reprezentanţi ai ordinului întemeiaseră abaţii în Regatul arpadian încă la mijlocul secolului al XII-lea, de unde, de asemenea, se puteau transmite în Franţa informaţii asupra evenimentelor din jumătatea răsăriteană a Europei[104]. Alberic greşea însă atunci când îl considera drept episcop al Transilvaniei pe Wilhelm, care îşi dăduse obştescul sfârşit înainte de a avea loc canonizarea nomazilor, titular al scaunului diocezei fiind în acel moment Raynauld[105].

Câteva din datele consemnate de Alberic de Trois-Fontaines se regăsesc evocate în cronica contemporană a lui Emo (cca. 1170–1237), care, între evenimentele consumate în anul 1227, inserează relatarea privind convertirea cumanilor. În lucrarea sa se redă numele conducătorului nomazilor prin forma latinizantă Boricius, despre care se pretinde că ar fi ocupat al patrulea loc în cadrul ierarhiei cumanilor. Cronicarul indică şi denumirea germană a cumanilor: *Walewin* (în alt manuscris *Waelwyn*), deformare a etnonimului *Valwen.* Dacă Alberic atribuie meritul convertirii numai arhiepiscopului Robert şi unui conclav de episcopi, Emo relevă, pe deplin îndreptăţit, şi implicarea călugărilor predicatori în acest act şi consemnează prezenţa prinţului moştenitor al Ungariei Bela (viitorul rege Bela IV) la săvârşirea ritualului botezului de către arhiepiscopul de

---

Fontes, A–B, Romae, 1967, p. 167–168; J. Prelog, *A(lberich) v. Troisfontaines*, în *Lexikon des Mittelalters,* I, München-Zürich, 1980, col. 282.

102 *Chronica* Albrici monachi Trium Fontium, a monacho Novi Monasterii Hoiensis interpolata, ed. P. Scheffer-Boichorst, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores,* XXIII, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1874, p. 920. Diferenţe neesenţiale de transcriere a numeralelor şi a unor nume proprii şi comune se întâlnesc în ediţiile anterioare ale cronicii: *Chronicon* Alberici, Monachi trium Fontium, în Godefridi Guilielmi Leibnitii [Leibniz] *Accessiones historicae quibus potissimum continentur Scriptores Rerum Germanicarum, & aliorum, hactenus inediti sequentes,* II, Hannoverae, 1698, p. 524; *E Chronico* Alberici, monachi Trium Fontium, în *Recueil des historiens des Gaules et de la France,* XXI, ed. [J.-D.] Guigniaut şi [N.] De Wailly, Paris, 1855, p. 596.

103 *Magnum Chronicon in quo cumprimis Belgiae res et familiae diligenter explicantur,* în *Rerum Germanicarum veteris iam primum publicati scriptores VI,* III, ed. I. Pistorius, Francofurti, 1607, p. 221. Cf. şi S. Katona, *op. cit.*, p. 508–509; F. Knauz, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis,* I, Strigonii, 1874, p. 263; *Chronicon Belgicum magnum,* în A. F. Gombos, *Catalogus fontium historiae Hungaricae,* I, Budapesta, 1937, p. 525.

104 Gh. Duzinchievici, *op. cit.*, p. 126–129; B. Romhányi, *The Role of the Cistercians in Medieval Hungary: Political Activity or Internal Colonization?,* în *Annual of Medieval Studies at the CEU 1994–1994,* 1995, p. 180–204; L. Koszta, *Die Gründung von Zisterzienserklöstern in Ungarn 1142–1270*, în *Ungarn-Jahrbuch,* 23, 1997, p. 65–80; D. N. Busuioc-von Hasselbach, *op. cit.*, I, p. 32 şi urm.; II, p. 119 şi urm.; Ş. Turcuş, V. Turcuş, *Ordinul Cistercian. Artă şi instituţii cisterciene în Transilvania medievală*, Bucureşti, 2003, p. 181–183, 217–226.

105 L. Makkai, *A milkói (kún) püspökség és népei,* p. 15; Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, p. 13–14; I. Şchiopul, *op. cit.*, p. 154.

Esztergom: *Eodem anno* [1227] *Boricius quartus de maioribus principibus Chunorum, quos Theotonici Walewin vocant, per fratres de ordine Predicatorum ad fidem Christi conversus est, et baptizatus est cum multis sue gentis hominibus a domno Roberto Strigonense archiepiscopo, presente Bela iuniori rege Ungarie, filio regis Andree*[106].

Apartenenţa lui Emo la Ordinul premonstratens, care avea, ca şi cistercienii, mai multe abaţii pe teritoriul Regatului ungar – cele mai vechi fiind de la începutul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XII-lea –, oferă o explicaţie pentru faptul că ecoul evenimentelor de natură confesională din zona versanţilor Carpaţilor s-a putut propaga până la mănăstirea de la Werum din Frisia, locul de obârşie a cronicarului. Se presupune că primul aşezământ al premonstratensilor de pe teritoriul statului arpadian ar fi fost instalat pe la 1162–1172 la Oradea, prin râvna călugărilor de la Prémontré, pentru ca, în deceniile următoare şi mai ales în cursul secolului al XIII-lea, să ia fiinţă numeroase alte lăcaşe, între care şi cele de la Sibiu şi Braşov[107].

O succintă notificare asupra adoptării rânduielilor creştine de către cumani, fixată în anul 1227, este inserată în câteva anale şi cronici din a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi din prima jumătate a secolului al XIV-lea, realizate prin strădaniile călugărilor din mai multe aşezăminte monahale din Austria[108]. Într-unul din adaosurile analelor de la mănăstirea cisterciană de la Heiligenkreuz (Sancrucensis) din Pădurea Vieneză (Wienerwald), care avea în vedere evenimente derulate în perioada 1225–1233, se consemnează că neamul denumit *Valwin* (recte *Valwen*) a primit credinţa creştină, numărul celor botezaţi fiind de zece mii: *Gens, quae dicitur Valwin, fidem Christi suscepit, ex quibus baptizati sunt fere decem millia*[109]. O continuare a analelor elaborate la mănăstirea augustinilor de la Klosterneuburg (*Annales Claustroneoburgenses*), situată tot în Austria Inferioară, în apropiere de Viena, vizând segmentul cronologic cuprins între 1142 şi 1233, include o informaţie asemănătoare[110].

Textul citat mai sus este redat cvasiidentic şi în alte cazuri, ceea ce dovedeşte că a fost compilat după un prototip comun. Acesta se întâlneşte integrat în cronica vienezului Paltram (Paltramus Viennensis), zis şi Vatzo, care opreşte tratarea evenimentelor la anul 1301, lucrarea sa fiind ulterior completată de un monah cistercian anonim până la 1455[111]. Unui alt călugăr, al cărui nume nu s-a transmis, îi datorăm o cronică a Austriei, întocmită în prima jumătate a secolului al XIV-lea[112], contemporană cu cronica de la mănăstirea dominicană de la Leuben (Leoben) din Stiria (Steiermark), care întrerupe relatările la anul 1343, conţinând un scurt adaos până în 1347[113]. Şi în aceste două lucrări pasajul despre convertirea cumanilor este compilat fără nici-o abatere importantă.

Spre deosebire de alte izvoare, scrierile călugărilor din regiunile austriece indică un număr exagerat de mare al celor convertiţi – 10 000 –, cifră care este fără îndoială greu de acceptat. Probabil pentru că lăcaşurile unde s-au întocmit analele de la sfârşitul primei jumătăţi a secolului al XIII-lea nu au aparţinut Ordinului dominican, ele au omis să-i notifice aportul la evanghelizarea nomazilor. Utilizarea formei germane a numelui cumanilor – *Valwen* – ar putea sugera faptul că de neam german erau nu numai autorii textelor, ci eventual şi unii dintre cei care au luat contact cu turanicii şi au contribuit la creştinarea lor. Etnonimul respectiv a fost folosit în mod curent, cu mici variante de grafie (*Valben*, *Valvi*, *Falben*, *Falonex* etc.), în latină sau în idiomul vernacular, atât în scrierile cronicăreşti[114] cât şi în creaţiile beletristice[115] germane, din secolele XII–XIV.

---

[106] Emonis *Chronicon*, ed. L. Weiland, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores,* XXIII, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1874, p. 511.

[107] N. Backmund, *Geschichte des Prämonstratenserordens*, Grafenau, 1986, p. 180–181.

[108] Pentru aceste scrieri cu caracter istoric, cf. A. Lhotsky, *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs,* Graz-Köln, 1963, p. 182–190; *Repertorium fontium…*, II, p. 262, 360–361; III, *Fontes, C,* Romae, 1970, p. 277.

[109] *Continuatio Sancrucensis I*, ed. W. Wattenbach, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, IX, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1851, p. 627.

[110] *Continuatio Claustroneoburgensis III,* ed. W. Wattenbach, în *ibidem*, p. 636; *Chronicon Claustro-Neoburgense,* în *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini,* I, ed. H. Pez, Lipsiae, 1721, col. 453; *Chronicon Claustroneuburgense,* în *Rerum Austriacarum Scriptores,* I, ed. A. Rauch, Vindobonae, 1793, p. 75.

[111] Paltrami seu Vatzonis, consulis Viennensis, *Chronicon Austriacum,* în *Scriptores rerum Austriacarum…*, I, col. 711.

[112] *Anonymi Chronicon Austriacum,* în *Rerum Austriacarum Scriptores,* II, ed. A. Rauch, Vindobonae, 1793, p. 235.

[113] Anonymi Leobiensis *Chronicon,* în *Scriptores rerum Austriacarum…*, I, col. 808.

[114] Ottonis episcopi Frisiacensis et Rahewini *Gesta Frederici seu rectius Cronica,* ed. F.-J. Schmale, Darmstadt, 1965, p. 192–193; Heinrich von Lettland, *Livländische Chronik* / Heinrici *Chronicon Livoniae,* ed. L. Arbusow şi A. Bauer, Darmstadt, 1959, p. 278–279; Arnoldi abbatis Lubecensis *Chronica,* p. 216; Arnoldus Lubecensis, *Chronica Slavorum,* în A. F. Gombos, *ed. cit.,* I, p. 308.

Episodul convertirii reprezentanţilor aristocraţiei nomazilor a fost înregistrat şi în lucrările prelaţilor dominicani, începând cu acelea elaborate în a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi la începutul veacului următor de Svipert de Porroch, Dietrich de Apolda şi Bernard Gui, păstrate într-un număr destul de mare de manuscrise. Ele notifică faptul că, drept urmare a zelului manifestat de fraţii predicatori, unul din „ducii" cumanilor, Burchi (variante: Bruchi, Burch, Burth, Burg, Burc, Birch la Svipert, Brut la Dietrich de Apolda, Bruchi, Bauchi la Bernard Gui), le-ar fi solicitat să-l boteze împreună cu „familia" sa. Acesta ar fi rămas statornic ataşat de normele vieţii creştine, astfel că, atunci când a murit, ar fi fost înmormântat într-o capelă dominicană dedicată Sfintei Fecioare[116].

Burchi a fost urmat în privinţa opţiunilor confesionale de o altă importantă căpetenie a păgânilor, „ducele" Benborch (variante: Benbroch, Bembroth, Bribrch, Henborz, Heuborz, Membrok, Benbrorch la Svipert, Bribrch, Bribroch, Bribchu la Bernard Gui), şi de „familia" sa. Precizarea că „familia" îi număra o mie de persoane indică faptul că autorii avuseseră în vedere prin acest termen nu numai pe rudele „ducelui", ci întreg clanul de sub autoritatea sa. Spre deosebire de alte surse, lucrările lui Svipert şi ale compilatorilor săi pretind că sfântul botez al „ducelui" Benborch ar fi fost săvârşit de însuşi regele Ungariei, Andrei II, confundat desigur cu fiul şi urmaşul său, Bela. Pe de altă parte, textele respective ignoră implicarea arhiepiscopului Robert la creştinarea cumanilor, preocuparea lor principală fiind să consemneze activitatea ordinului ai cărui membri erau. La fel ca şi Burchi, Benborch şi-ar fi păstrat neabătut fidelitatea faţă de noua religie pe care a îmbrăţişat-o, blamând rătăcirile păgâne ale consângenilor săi rămaşi nebotezaţi. Moartea l-a surprins tot alături de fraţii dominicani, care i-au hărăzit ca loc de veci aceeaşi capelă a Sfintei Fecioare[117].

O scrisoare adresată de Grigore IX arhiepiscopului Robert de Esztergom, la 31 iulie 1227, care era un răspuns la informarea acestuia din urmă, oferă în parte confirmarea textelor prelaţilor cistercieni, premonstratenşi şi dominicani mai sus-amintiţi, furnizând şi câteva date suplimentare. Între altele, precizează că hanul care şi-a trimis fiul la înaltul prelat din Ungaria se numea Bortz (evident identic cu Boricius şi

---

[115] Der Tanhuser, în *Minnesinger. Deutsche Liederdichter des zwölften, dreizehnten und vierzehnten Jahrhunderts aus allen bekannten Handschriften und früheren Drucken,* ed. Fr. H. v. d. Hagen, II, Leipzig, 1838, p. 81, 87; *Der keiser und der kunige buoch oder die sogenannte Kaiserchronik, Gedicht des zwölften Jahrhunderts,* ed. H. F. Massmann, II, Quedlinburg-Leipzig, 1849, p. 324; *Christherrechronik,* în *Eine Geographie aus dem dreizehnten Jahrhundert,* ed. I. V. Zingerle, în *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe,* L, 1865, 4, p. 406; *Biterolf und Dietleib,* ed. O. Jänicke, în *Deutsches Heldenbuch,* I, Berlin, 1866, p. 143; Neidharts *Lieder,* red. M. Haupt, ed. a 2-a Ed. Wiessner, Leipzig, 1923, p. 183; Rudolfs von Ems *Weltchronik,* ed. G. Ehrismann, Berlin, 1915, p. 36; *Die Kreuzfahrt des Landgrafen Ludwigs des Frommen von Thüringen,* ed. H. Naumann, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum qui vernaculà lingua usi sunt,* IV, 2, Berolini, 1923, p. 275; Johanns von Würzburg *Wilhelm von Österreich,* ed. E. Regel, Berlin, 1906, p. 13; *Braunschweigische Reimchronik,* ed. L. Weiland, în *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters,* II, 2, Hannover, 1877, p. 531, 560; Ottokars *Österreichische Reimchronik,* ed. J. Seemüller, în *ibidem,* V, 1, Hannover, 1890, p. 90, 98, 145, 531, 560.

[116] S. Tugwell, *Notes on the Life…, V–VI,* p. 88–89, 93, 95. Pentru textul lui Svipert, cf. şi *Appendix,* la Gerard de Frachet, p. 306: *Tandem placuit altissimo respicere laborem et constanciam fratrum et dedit eis graciam, ut audirentur a dictis paganis; et sic primo omnium ducem Cumanorum, nomine Burch, cum aliquibus de familia sua baptizaverunt. Qui post aliquos annos in confessione vere fidei perseverans obdormivit in domino facta prius confessione et communione, ut moris est christianorum, suscepta per manus fratrum (et) in capella beate virginis, quam fratres in eadem gente commorantes, ut se ibi aliquando colligerent, edificaverant, honorifice est sepultus.* Cf. şi Stephanus de Salaniaco et Bernardus Guidonis, p. 26 (unde numele lui *Burch* a fost grafiat *Bruchi*).

[117] S. Tugwell, *Notes on the Life…, V–VI,* p. 89, 93, 95–96. Pentru textul lui Svipert, cf. şi *Appendix,* la Gerard de Frachet, p. 306: *Post hunc Membrok, ducem nobiliorem, cum mille circiter de familia sua ad fidem Ihesu Christo converterunt, quem de sacro fonte baptismatis, non sine mango gaudio, illustris rex Hungarie Andreas, sancta Elizabeth pater, levavit. Qui similiter in manibus fratrum, cum in agonia esset, dixit: "Discedant a me omnes Cumani pagani, quia video circa eos demones horribiles; remaneant fratres soli et Cumani baptizati, quia ecce circastant fratres – quos supra martyrizatos memoravimus – et expectant me, ut secum ducant ad gaudia, que predicaverunt". Et his dictis cum mirabili gaudio expiravit et in capella beate Marie virginis supra memorata traditur sepulture.* Într-un manuscris al lucrării lui Svipert, în loc de *Andreas, sancta Elizabeth pater, levavit,* întâlnim: *Bela frater sancte Elizabeth, tunc dux ultrasiluanus, leuauit* (Cf. S. Tugwell, *Notes on the Life…, V–VI,* p. 89). Substituirea nu presupune o altă încadrare cronologică a pasajului, pentru că demnitatea de "duce" (voievod) al Ultrasilvaniei / Transilvaniei îi fusese atribuită lui Bela de tatăl său Andrei II în ultimii ani de domnie. Cf. şi Stephanus de Salaniaco et Bernardus Guidonis, p. 25, unde numele de *Membrok* a fost înlocuit cu cel de *Bruchi*, astfel că pasajul devine confuz. O redare mult abreviată a acestor evenimente, cu deformări ale numelor proprii, întâlnim şi în scrieri ale autorilor dominicani de mai târziu. Cf. *Brevis historia Ordinis Fratrum Praedicatorum* auctore Anonymo, col. 350–351.

Burchi) şi că, atunci când acesta din urmă l-a abordat pe arhiepiscop, era însoţit nu numai de conaţionalii săi, ci şi de fraţii predicatori: *Aliqui enim nobiles gentis illius per te ad baptismi gratiam pervenerunt et quidam princeps Bortz nomine de terra illorum cum omnibus sibi subditis per ministerium tuum fidem desiderat suscipere christianam; propter quod unicum filium suum, una cum fratribus Praedicatoribus, messis dominicae operariis in terra praedicta, ad te specialiter destinavit, attentius obsecrans, ut personaliter accedens ad ipsum et suos, viam vitae ostenderes ipsis, per quam ad veri Dei notitiam valeant pervenire*[118]. Acest aparent mic amănunt este în realitate semnificativ, întrucât arată că dominicanii au orientat grupul cuman în direcţia cea mai eficientă pentru săvârşirea evanghelizării şi implicit pentru dobândirea unei înalte protecţii. Faptul că fiul hanului Bortz formulează solicitări exprese (creştinare, implicarea directă a persoanei celei mai reprezentative a clerului din Regatul ungar în ceremonialul botezului) relevă că s-a bucurat de consilieri avizate.

Aşa cum s-a precizat, dominicanii contactaseră mai demult căpeteniile cumane şi îşi exercitaseră o activitate misionară productivă. Locul şi durata sa de desfăşurare rămâne nedezvăluită în izvoare. În actul din 31 iulie 1227, emis la Anagni, în contextul exprimării satisfacţiei pentru opţiunea grupului cuman de a se creştina, se întâlneşte aprecierea că autoritatea Scaunului apostolic s-a bucurat de prestigiu în Cumania şi în Ţara „învecinată" a brodnicilor (*in Cumania et Brodnic, terra illa vicina*)[119]. Din textul actului rezultă indirect că acestea erau teritoriile locuite de proaspeţii convertiţi. Dacă examinarea actelor emise de cancelaria regală maghiară şi de Curie în prima jumătate a secolului al XIII-lea permite localizarea Ţării brodnicilor undeva în jumătatea meridională a Moldovei, definirea accepţiunii termenului *Cumania* în viziunea cancelariei papale prezintă anumite dificultăţi şi necesită clarificări.

Din unele acte emise de Sfântul Scaun se deduce că prin termenii *Cumania* sau *Terra Cumanorum* era avut în vedere fie întreg spaţiul ponto-caspic, fie numai regiunile extracarpatice româneşti[120]. În cazul actului din vara anului 1227, referirea este la accepţiunea limitată a *Cumaniei*, adică la cea de la nordul gurilor Dunării, denumită ulterior în diverse cronici din secolele XIII–XV şi prin numele de *Terra Nigrorum Comanorum*[121] sau de *nigra Chumania*[122].

În vreme ce prospectarea actelor Curiei romane nu ne edifică dacă crearea episcopiei speciale pentru cumani a avut loc în a doua parte a anului 1227 sau la începutul anului următor, cronica lui Alberic precizează că evenimentul s-a petrecut în 1228, notificând că primatul bisericii din Regatul maghiar l-ar fi instalat ca prim titular al diocezei pe Theodoric: *Archiepiscopus Robertus Strigoniensis de Hungaria novum fecit episcopum in Comania, Theudoricum nomine*[123].

O scrisoare a papei Grigore IX, de la începutul lui 1228, îl lăuda pe prinţul Bela pentru faptul că îl însoţise pe arhiepiscopul Robert în „ţara" cumanilor[124]. Desigur că nu raţiunile strict confesionale explică alăturarea prinţului de coroană la misiunea arhiereului, deplasarea sa în regiunile concedate Episcopiei având rostul de a oferi protecţie persoanei cu prerogativele cele mai înalte din ierarhia bisericească din Ungaria. Respectiva deplasare se făcuse în chip firesc împreună cu consistente efective militare, în vreme ce unele detaşamente deţineau anumite poziţii strategice pe versanţii răsăriteni ai Carpaţilor.

Un astfel de punct a fost reperat, după cum indică cercetările arheologice, pe valea Bistriţei, pe înălţimea denumită Bâtca Doamnei de la marginea de nord-vest a oraşului Piatra Neamţ. În acest loc au fost descoperite numeroase arme, piese de harnaşament, unelte, articole vestimentare etc, datând de la sfârşitul secolului al XII-lea şi din prima jumătate a secolului următor. Unii arheologi au considerat aşezarea de la Bâtca Doamnei-

---

[118] F. Knauz, p. 263–264; Hurmuzaki, p. 102; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241) e registris Vaticanis aliisque fontibus collegit* A. L. Tăutu, *Pontificia commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis, Fontes,* Series III, III, Città del Vaticano, 1950, p. 206–207; *Documenta Romaniae Historica, D, Relaţii între Ţările Române,* I, p. 14–15.

[119] F. Knauz, I, p. 264; Hurmuzaki, p. 102; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241),* p. 207; *Documenta Romaniae Historica, D, Relaţii între Ţările Române,* I, p. 14.

[120] V. Spinei, *Moldavia…*, p. 26–28; idem, *Moldova în secolele XI–XIV*, ed. a 2-a, p. 43–45; I. Vásáry, *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365,* Cambridge, 2005, p. 139–140.

[121] Simonis de Kéza *Gesta Hungarorum* / Simon de Kéza, *The Deeds of the Hungarians,* ed. L. Veszprémy şi F. Schaer, Budapesta-New York, 1999, p. 32–33; *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, p. 257; *Chronicon Monacense,* p. 58; Andreae Danduli *Chronica per extensum descripta aa. 46–1280 d.C.,* ed. E. Pastorello, în *Rerum Italicarum Scriptores,* NE, XII, Bologna, 1938, p. 53.

[122] Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum,* I, *Textus,* ed. E. Galántai şi J. Kristó, Budapesta,1985, p. 34.

[123] *Chronica* Albrici monachi Trium Fontium, p. 921.

[124] Hurmuzaki, p. 108.

Piatra Neamţ drept reşedinţa unui dinast român[125], ceea ce este puţin probabil. Mult mai plauzibilă este interpretarea acestui obiectiv arheologic drept avanpost maghiar menit să apere trecerea dinspre Moldova spre Transilvania de-a lungul râului Bistriţa. După cum relevă unele cronici medievale italiene din secolul al XIV-lea (Tholomeus / Bartholomeus de Lucca[126], Marino Sanudo Torsello[127], Paulinus de Veneţia[128]), Regatul arpadian s-a servit pentru apărarea trecătorilor carpatice în vremea marii invazii mongole din 1241–1242 de detaşamente de români şi secui[129]. Prezenţa în inventarul aşezării de la Bâtca Doamnei-Piatra Neamţ a trei cruciuliţe pectorale vechi ruseşti din prima jumătate a secolului al XIII-lea, deci produse într-un mediu ortodox, ar pleda pentru ipoteza că apărătorii ei puteau să fi fost români. Un punct întărit precum cel de la Bâtca Doamnei-Piatra Neamţ era neîndoielnic util nu numai pentru scopuri defensive, ci şi pentru asigurarea controlului militar al Regatului ungar de-a lungul unei zone situate la est de versanţii Carpaţilor Răsăriteni, inclusiv pentru a proteja iniţiativele prozelite care îi vizau pe cumani.

*

Opţiunea grupului lui Bortz / Boricius de a se creştina nu a avut desigur audienţă în întreaga masă a cumanilor, care au continuat să rămână ataşaţi de credinţele lor ancestrale. Potrivit mai multor texte contemporane, comunităţile tribale, care, la pătrunderea oştilor lui Batu-han în Stepa cumanilor (Desht-i Qypchaq), s-au refugiat în Imperiul latin de Răsărit şi, respectiv, în Regatul ungar, nu aveau nici o propensiune pentru creştinism. Ba mai mult, a fost nevoie de mai multe decenii pentru ca grupul cuman colonizat în Câmpia Pannonică să renunţe la vechile lui credinţe şi ritualuri[130]. Cu toate presiunile la care au fost supuşi, cumanii primiţi în Ungaria s-au dovedit perseverenţi în fidelitatea faţă de practicile păgâne. Semnificativ în această privinţă este un raport întocmit în decembrie 1273 de episcopul de Olomouc (Olmütz), în care se avertiza asupra potenţialei influenţe negative a cutumelor lor religioase faţă de colectivităţile creştine[131]. Înştiinţat asupra tenacităţii cu care cumanii din Regat se opuneau evanghelizării, Sfântul Scaun şi-a investit, în anul 1279, legatul – Filip, episcop de Fermo – să facă presiuni asupra lui Ladislau IV Cumanul (1272–1290), pentru ca, la rândul său, să-şi constrângă supuşii cumani să accepte convertirea şi sedentarizarea[132]. De-abia după reprimarea rebeliunii din 1282 şi după asasinarea principalului lor protector, care era chiar regele, împotrivirea li s-a atenuat, dar probabil că anumite enclave nu s-au conformat totuşi întru totul prescripţiilor bisericii. Nu întâmplător, cronica lui Ioan (János) de Thurocz pretinde că la generalizarea creştinării s-ar fi ajuns în timpul domniei lui Ludovic I de Anjou (1342–1382), un aport în acest sens revenind fraţilor din Ordinul franciscan[133].

---

[125] C. Scorpan, *L'ensemble archéologique féodal de Bîtca Doamnei*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 454.

[126] *Die Annalen des* Tholomeus von Lucca *in doppelter Fassung*, ed. B. Schmeidler, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Germanicarum*, NS, VIII, Berlin, 1930, p. 117.

[127] Marinus Sanuto, dictus Torsellus, *Liber secretorum fidelium Crucis super Terrae Sanctae recuperatione et conservatione*, în *Gesta Dei per Francos*, II, ed. I. Bongarsius, Hanoviae [Hanau], 1611, p. 214.

[128] Paulinus von Venedig, *Bruchstücke aus der Weltchronik (I. Recension)*, ed. W. Holtzmann, I, Roma, 1927, p. 29.

[129] V Spinei, *Les répercussions de la grande invasion mongole de 1241–1242 sur l'espace carpato-danubien reflétées surtout dans les oeuvres des chroniqueurs italiens*, în *Südost-Forschungen*, 61/62, 2002/2003, p. 1–47.

[130] P. Horváth, *Commentatio de initiis, ac maioribus Jazygum et Cumanorum eorumque constitutionibus*, Pestini, 1801, p. 64–87; Gy. Györffy, *A kunok feudalizálódása*, în *Tanulmányok a parasztság történeténez Magyarországon a 14. században*, ed. Gy. Székely, Budapesta, 1953, p. 248 şi urm.; A. Pálóczi Horváth, *Petschenegen, Kumanen, Jassen. Steppenvölker im mittelalterlichen Ungarn*, Budapesta, 1989, p. 78–83, 103–110; M. P. Murguliia, V. P. Shusharin, *Половцы, Грузия, Русь и Венгрия в XII–XIII веках*, Moscova, 1998, p. 173–183; N. Berend, *At the Gate of Christendom. Jews, Muslim and "Pagans" in Medieval Hungary, c. 1000 – c. 1300*, Cambridge, 2001, p. 134–140, 171–183, 197–198; eadem, *Cuman Integration in Hungary*, în *Nomads in Sedentary World*, ed. A. M. Khazanov şi A. Wink, Richmond, Surrey, 2001, p. 103–121; eadem, *Immigration nomade dans un royaume chrétien: le cas des Coumans en Hongrie*, în *Migrations et diasporas méditerranéennes (Xe–XVIe siècles)*, ed. M. Balard şi A. Ducellier, Paris, 2002, p. 133–147; V. Spinei, *The Great Migrations…*, II, p. 459–469.

[131] *Relationes episcope Olomucensis pontifici porrectae. Relatio de statu ecclesiae in regno Alemanniae*, în *Monumenta Germaniae Historica, Legum Sectio IV, Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*, III, *Inde ab A. MCCLXXIII. usque ad A. MCCXCVIII*, ed. I. Schwalm, Hannoverae et Lipsiae, 1904–1906, p. 590.

[132] A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I, *1216–1352*, Roma, 1859, p. 339–341; Hurmuzaki, p. 421–423, 426–429.

[133] Johannes de Thurocz, p. 184: *Hic etiam gentem Chomanorum ritui Tartarico involutam apud sedem apostolicam devotius insistendo exemplo beatissimi regis Stephani, quem ad componendum nove fidei fundamentum in*

Pe de altă parte, cercetările arheologice întreprinse în ultimele decenii au dovedit că marea majoritate a comunităţilor nomade turcice rămase în stepele ponto-caspice sub dominaţia Hoardei de Aur a continuat să-şi menţină propriul rit de înmormântare în morminte tumulare, cu inventar specific[134].

În perioada când comunităţile cumane solicitau convertirea de la arhiepiscopul de Esztergom, societatea nomadă din zona nord-pontică a cunoscut anumite convulsiuni de o factură neînregistrată anterior. După cum s-a constatat, în uriaşul teritoriu dominat de cumani, de la Lacul Aral până la Dunărea de Jos, nu s-a realizat niciodată o autentică unitate politică, coexistând numeroase triburi şi uniuni de triburi, care se coagulau sau se destrămau periodic, în funcţie de interesele curente[135]. Cu toate acestea, informaţiile textelor disponibile nu au atestat divergenţe acute între confederaţiile tribale ale cumanilor până în primele decenii ale secolului al XIII-lea. În al doilea sfert al secolului amintit, situaţia pare a fi cunoscut schimbări, reflectând fragmentarea şi lipsa lor de coeziune politică.

În unul din conflictele care au opus Cnezatul de Halici-Volânia şi Regatul arpadian – datat într-un letopiseţ din Rusia de Sud-Vest în anul 1229 – în ambele tabere s-au aflat detaşamente cumane: cneazul Daniil Romanovici l-a avut de partea sa pe hanul Kotian (Kuthen), iar prinţul Bela pe cumanii conduşi de Begovars. Ca şi în numeroase alte ocazii, Bela nu s-a arătat deloc iscusit în conducerea operaţiunilor militare şi a fost silit să abandoneze asediul Haliciului şi să se retragă în derută spre propria ţară, traversând Nistrul pe la Vasilev (Vasileu), pentru ca din nordul Moldovei să se îndrepte precipitat spre pasurile carpatice. Încadrarea cronologică a evenimentelor – în 1229 –, indicată de vechiul letopiseţ rusesc[136], nu este pe deplin certă, unii istorici preferând să le fixeze cu un an mai târziu[137]. Cu prilejul acestor confruntări militare nu este exclus ca Bela, *rex junior*, să fi făcut uz de potenţialul militar al cumanilor din Episcopie[138]. În spiritul acestei ipoteze, unii istorici au admis identitatea dintre Begovars şi Bortz (Burchi, Boricius)[139], cu toate că între cele două nume sunt deosebiri destul de mari.

Tendinţele centrifuge şi incoerenţa acţiunilor militare ale uniunilor tribale s-au manifestat şi în alte situaţii, într-o perioadă imediat ulterioară, cu efecte şi mai nocive. În anii premergători marii invazii mongole, în extremitatea est-europeană a domeniilor cumane s-au declanşat lupte interne între triburile Toksoba şi Durut, episod consemnat în textul enciclopediei lui an-Nuwairi, faimos autor din Egiptul mamelucilor din prima jumătate a secolului al XIV-lea, care redă informaţii preluate de la emirul-cărturar Rukn ad-Din Baibars. În conformitate cu această sursă, în decursul conflictului – generat de rivalitatea pentru deţinerea terenurilor de vânătoare –, Mangush, fiul lui Kotian, din tribul Durut, ar fi fost capturat şi omorât de un

---

regno Hungarie providentia divina elegit, et, qui corda credentium post apostolos spiritualiter imbribus celestibus irrigavit ad laudem nominis divini, ut ampliaretur religio Christiana, ad fidem catholicam converti procuravit. Cui quidem genti iam in fide Christiana erudite fratres de ordine minorum auctoritate eis a sede apostolica commissa curam animarum iura pontificalia et sacramenta ecclesiastica aministrant, et de die in diem in fide confortantur.

[134] G. A. Fedorov-Davydov, *Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов*, Moscova, 1966, p. 150–163; A. O. Dobroliubskiĭ, *Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху средневековья*, Kiev, 1986, p. 65–79; V. A. Ivanov, V. A. Kriger, *Курганы кыпчакского времени на Южном Урале (XII–XIV вв.)*, Moscova, 1988, *passim.*

[135] D. Rasovskiĭ, *Половцы, III, Пределы «Поля Половецкаго»*, în *Annales de l'Institut Kondakov (Seminarium Kondakovianum)*, X, 1938, p. 166–175; K. V. Kudriashov, *Половецкая степь. Очерки исторической географии*, Moscova, 1948, p. 130–138; G. A. Fedorov-Davydov, *op. cit.*, p. 145–150; A. Pálóczi-Horváth, *A kunok megtelepedése Magyarországon*, în *Archaeologiai Értesitö*, 101, 1974, 2, p. 247–248; idem, *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában*, Karcag, 1993, p. 35–41; S. A. Pletnëva, *Половецкие каменные изваяния* (Археология СССР, Свод археологических источников, Е4 – 2), Moscova, 1974, p. 18–24; O. Pritsak, *The Polovcians and Rus'*, în *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, II, 1982, p. 342–368; P. B. Golden, *Cumanica IV: The Tribes of the Cuman-Qipčaqs*, în *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 9, 1995–1997 (1997), p. 108–122; Ch. J. Halperin, *The Kipchak connection: the Ilkhans, the Mamluks and Ayn Jalut*, în *Bulletin of School of Oriental and African Studies, University of London*, 62, 2000, 2, p. 233–236; V. Spinei, *The Great Migrations…*,II, p. 381–443.

[136] *Ипатьевсая летопись,* col. 759–761.

[137] T. Senga, *Béla királyfi bolgár, halicsi és osztrák hadjárataihoz*, în *Századok*, 122, 1988, 1–2, p. 36–51; M. F. Font, *Ungarische Vornehmen in der Halitsch im 13. Jahrhundert*, în *Specimina Nova Dissertationum Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae*, VI, 1990 [1992], 1, p. 168; S. Kovács, *op. cit.*, p. 262.

[138] C. I. Andreescu, *Reacţiuni ortodoxe în contra catolicizării regiunilor carpato-dunărene în prima jumătate a sec. XIII-lea*, în *Închinare Înalt Prea Sfinţitului Patriarh Miron cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani,* Bucureşti (= *Biserica Ortodoxă Română* LVI, 11–12), 1938, p. 774; V. T. Pashuto, *op. cit.*, p. 37.

[139] S. Kovács, *op. cit.*, p. 262.

reprezentant al tribului Toksoba, Akkubul. Represaliile de răzbunare declanşate de hanul Kotian ar fi dus la înfrângerea tribului Toksoba, ceea ce l-a determinat pe Akkubul să trimită emisari la Jochi (Jöči), fiul lui Gingis-han (în realitate, probabil la urmaşii acestuia, întrucât el decedase, la fel ca şi tatăl său, încă din 1227), pentru a-l provoca să pornească împotriva propriilor duşmani, mongolii dând curs acestui apel nesăbuit[140].

O altă stare conflictuală violentă din sânul confederaţiilor tribale ale cumanilor este înregistrată de călugărul Iulian, membru al Ordinului dominican din Ungaria, trimis în anul 1237 într-o misiune în Hungaria Magna. Acesta fusese înştiinţat că un anume principe din Ţara cumanilor, Euthet, care stăpânea asupra unei regiuni foarte întinse, cu numeroase cirezi, fusese atacat de principele cuman Gureg, care l-a înfrânt, silindu-l să pribegească împreună cu cei doi fii ai săi şi câţiva însoţitori la sultanul din Hornach[141], nume sub care se ascundea, după toate probabilităţile, şahul horezmian de la Urghenci (Gurganj)[142]. Rememorând vechile lor raporturi încordate, acesta a dispus executarea lui Euthet prin spânzurare. Cei doi fii ai săi au reuşit să se salveze, dar, în imposibilitatea găsirii unei soluţii mai convenabile, au apelat la mărinimia lui Gureg, care însă l-a suprimat pe cel mai mare dintre ei. De data aceasta, fiul mezin, care a supravieţuit, s-a refugiat la principele mongol Gurgutan, instigându-l să pornească împotriva lui Gureg[143]. Din datele care ne sunt înfăţişate, acest episod cu turnură dramatică a avut loc cu puţin timp înainte de moartea şahului Mohammad al Horezmului, petrecută în anul 1221. După cum se ştie, în anii anteriori declanşării războiului cu Gingis-han din 1218, acesta avusese ciocniri cu cumanii şi îşi extinsese teritoriile în dauna lor[144]. Chiar dacă numele protagoniştilor naraţiunii fratelui Iulian sunt flagrant deformate, nu avem însă de ce să avem dubii asupra substanţei sale informative.

Câţiva ani mai târziu, la începutul marii campanii derulate sub comanda supremă a lui Batu, când grupul cuman condus de Bachman a opus o rezistenţă înverşunată armatelor invadatoare în lunca Volgăi, fiind zdrobit în cele din urmă de oştile din subordinea lui Möngke[145], acesta n-a primit nici cel mai mic ajutor din partea confraţilor săi din Desht-i Qypchaq, cu toate că era evident că şi ei urmau să devină victimele mongolilor.

Dincolo de anumite incertitudini legate de derularea şi fixarea cronologică precisă a acestor evenimente, datele transmise de an-Nuwairi şi Iulian, completate de acelea ale cronicilor orientale referitoare la acţiunile militare ale lui Bachman, sunt revelatoare pentru miopia politică a dinaştilor din lumea stepelor ponto-caspice, incapabili să realizeze că disoluţia tribală putea avea în timp repercusiuni din cele mai grave.

Lipsa de coeziune dintre confederaţiile tribale şi climatul de instabilitate din stepele ponto-caspice din anii anteriori pătrunderii hoardelor mongole sunt reflectate şi de faptul că, atunci când regele Bela IV a însărcinat în 1235 patru fraţi dominicani să pornească într-o misiune de convertire a locuitorilor din Hungaria Magna de pe Volga, ei nu au străbătut drumul direct prin Desht-i Qypchaq, ci au urmat o cale mult ocolită, care aproape a dublat distanţa. După ce s-au îndreptat prin Ţaratul Asăneştilor şi Imperiul latin de Răsărit, pentru a traversa Marea Neagră cu corabia de la Constantinopol la Matrica (Matracha, fostul Tmutarakan), au descins în peninsula Taman, iar de aici s-au orientat spre nord-est, prin regiunile zichilor şi alanilor[146]. Itinerariul parcurs

---

[140] *Сборник материалов...*, I, ed. V. Tizengausen <Tiesenhausen>, Sanktpeterburg, 1884, p. 541. Într-o lucrare recentă se avansează supoziţia – nesusţinută, însă, de o argumentaţie pe deplin credibilă – că respectivul conflict ar fi avut loc prin anii 1228–1229 şi că ar fi fost provocat de presiunile mongolilor asupra cumanilor "de pe Don", care ar fi fost siliţi să migreze sub conducerea lui Kuthen în bazinul Bugului Meridional şi al Nistrului. Cf. I. B. Mikhaĭlova, *Древняя Русь и Степь,* în *Россия и степной мир Евразии,* red. Iu. V. Krivosheev, S.-Peterburg, 2006, p. 124.

[141] L. Bendefy, *Fontes authentici itinera (1235–1238) fr. Iuliani illustrantes,* în *Archivum Europae Centro-Orientalis,* III, 1937, 1–4, p. 35–36, 39–40; *Der Bericht des fr. Iulianus,* în H. Dörrie, *Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen. Die Missionsreisen des fr. Iulianus O.P. ins Ural-Gebiet (1234/35) und nach Russland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren,* în *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse,* 1956, 1, p. 170–171.

[142] *Der Bericht des fr. Iulianus,* p. 169, nota 17.

[143] L. Bendefy, *ed. cit.*, p. 35–36 (unde numele principilor cumani s-a transcris sub forma Witoph şi Uroch) şi 39–40; *Der Bericht des fr. Iulianus,* p. 170–171.

[144] S. M. Akhinzhanov, *Кыпчаки в истории средневекого Казахстана,* Alma-Ata, 1989, p. 216 şi urm.

[145] W. Abramowski, *Die chinesischen Annalen des Möngke. Übersetzung des 3. Kapitels des Yüan-shih,* în *Zentralasiatische Studien,* 13, 1979, p. 16; *Сборник материалов относящихся к истории Золотой Орды*, II, extrase de V. G. Tizengausen <Tiesenhausen>, prelucrate de A. A. Romaskevich şi S. L. Volin, Moscova-Leningrad, 1941, p. 35–36 (*Из "Сборника летописей" Рашид-ад-Дина*); 'Ala-ad-Din 'Ata-Malik Juvaini, *The History of the World-Conqueror, Translated from the text of Mirza Muhammad Qazvini,* ed. J. A. Boyle, II, Manchester, 1958, p. 553–554; Rashid-ad-Din, *Сборник летописей,* II, trad. Iu. P. Verkhovskiĭ, Moscova-Leningrad, 1960, p. 38; Rashīd al-Dīn, *The Successors of Genghis Khan,* ed. J. A. Boyle, New York-Londra, 1971, p. 58–59.

[146] L. Bendefy, *ed. cit.*, p. 22, 26–27, 31; *Der Bericht des fr. Riccardus,* în H. Dörrie, *Drei Texte…*, p. 153–154.

la înapoiere a evitat, de asemenea, ţinuturile cumane, localnicii din bazinul Volgăi consiliindu-i pe misionari să se deplaseze prin cnezatele ruseşti şi Polonia[147].

*

Creştinarea grupului cuman în 1227, prin implicarea personală a arhiepiscopului Robert, şi constituirea unei dioceze aferente a fost percepută de Scaunul apostolic ca o etapă în acţiunea mai amplă de proliferare a învăţăturilor Mântuitorului în lumea nomadă. Conştientizând că s-a realizat destul de puţin în acest sens, la 21 martie 1228, Grigore IX dădea dispoziţie de la Lateran primatului Ordinului dominican din Ungaria să conlucreze cu arhiepiscopul de Esztergom şi cu titularul noii dioceze, Theodoric, pentru a continua demersurile misionare în regiunile cumane, unde i se cerea să trimită în acest scop pe cei mai vrednici călugări[148]. La aceeaşi dată, o altă scrisoare era expediată de la Curie către Robert de Esztergom, unde se aducea un plus de informaţii despre noii convertiţi. La Lateran se aflase de la arhiepiscop că aceştia fuseseră nomazi şi că nu dispuneau de aşezări stabile, dar că doreau să-şi întemeieze oraşe şi sate, unde să-şi poată înălţa şi biserici (*...gens [...] vaga et instabilis, hactenus nusquam certas habuerit mansiones et nunc aedificare civitates et villas in quibus habitaret et ecclesias fundare dedideret*), ştire care era bineînţeles înregistrată cu satisfacţie[149].

Personal avem anumite rezerve în a accepta *ad litteram* informaţia privind prompta disponibilitate a cumanilor de a renunţa la modul de trai tradiţional, ştiută fiind împotrivirea tenace a nomazilor originari din stepele Eurasiei în situaţiile în care li s-a impus sedentarizarea în teritoriile unde au fost colonizaţi. De aceea, suntem înclinaţi să credem că sedentarizarea şi ridicarea de oraşe şi sate era vizată în primul rând de înaltul cler din Ungaria şi de dominicani, renunţarea la nomadism fiind considerată drept o premisă a eficientizării întreprinderilor misionare.

În aceeaşi scrisoare se lansează îndemnul de a se încuraja prozelitismul prin sprijinirea unor acţiuni militare în teritoriile învecinate cu cumanii, anexate de sultanul de Iconium (Konia) şi de alţi necredincioşi, precum şi contra celor ce agresaseră pe cumanii convertiţi şi împiedicaseră pe alţii să adopte dogmele creştine[150]. Textul prezintă interes pentru că dezvăluie existenţa unor oponenţi faţă de opera de evanghelizare la care fuseseră supuşi turanicii.

În ceea ce priveşte solicitarea cuceririi unor teritorii ajunse în posesia sultanului de Iconium, aceasta ridică anumite semne de întrebare în legătură cu veridicitatea datelor consemnate în epistola Curiei. După cum este cunoscut, principalele domenii ale Sultanatului selgiucid de Konia (Iconium / Rum) se aflau în Asia Mică, astfel că ni se pare nefiresc ca Scaunul apostolic să fi pretins primatului bisericii ungare să se angajeze în stimularea unor operaţiuni războinice tocmai în Anatolia. De aceea, considerăm plauzibil ca Grigore IX să fi preconizat înlăturarea selgiucizilor din sudul Crimeei, unde cuceriseră cel mai prosper şi dinamic centru portuar din peninsulă – Sudakul – în urma unei temerare expediţii navale declanşată în 1221–1222. Oraşul beneficiase de un statut semiautonom, aflându-se sub obedienţa politică a cumanilor, dar, în schimbul unui tribut periodic, gestionarea problemelor administrative, economice şi confesionale era lăsată în seama propriului patriciat. Frustraţi de consistente resurse pecuniare, cumanii au încercat să redobândească controlul asupra efervescentei aşezări portuare cu ajutorul cnejilor ruşi, dar nu au fost în măsură să facă faţă ripostei tranşante a selgiucizilor[151]. Ocuparea centrului urban de pe litoralul pontic de oştile conduse de emirul Husamuddin Amir Čoban nu a fost urmată de obişnuitele represalii la adresa apărătorilor, care, prin remiterea unor importante sume de bani, au ajuns la o reconciliere cu Sultanatul, fiind totodată obligaţi să consimtă acceptarea concesiilor faţă de prozelitismul islamic, în vreme ce simbolurile creştine au suferit profanări[152].

---

[147] L. Bendefy, *ed. cit.*, p. 25, 29, 34; *Der Bericht des fr. Riccardus,* p. 160–161.

[148] A. Theiner, p. 87; Hurmuzaki, p. 107.

[149] A. Theiner, p. 87–88; F. Knauz, p. 266; Hurmuzaki, p. 111; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)…*, p. 208–209.

[150] A. Theiner, p. 88; F. Knauz, p. 266; Hurmuzaki, p. 111; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)…*, p. 208. Pasajul din epistola papală a fost supus recent unei nuanţate analize de Ş. Papacostea, *Ungaria şi Marea Neagră în secolul al XIII-lea,* în *Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de către români,* ed. A. A. Rusu, Cluj-Napoca, 2006, p. 22–26.

[151] H. W. Duda, *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi,* Copenhaga, 1959, p. 130–139; A. Iakubovskiĭ, *Рассказ Ибн-ал-Биби о походе малоазийских турок на Судак, половцев и русских в начале XIII в.*, în *Византийкий временник,* XXV, 1927, p. 54–58. Cf . şi A. C. S. Peacock, *The Saljūq Campaign against the Crimea and the Expansionist Policy of the Early Reign of ʻAlā' al-Dīn Kayqubād*, în *Journal of the Royal Asiatic Society,* Ser. a 3-a, 16, 2006, 2, p. 133–149.

[152] H. W. Duda, *ed. cit.*, p. 139; A. Iakubovskiĭ, *op. cit.*, p. 58.

Prin prisma notificărilor actului din 21 martie 1228 nu pare exclus ca unii conducători ai cumanilor să fi apelat la arhiepiscopul Robert spre a obţine suportul militar al Regatului ungar, dar o implicare a acestuia într-o acţiune armată în Crimeea, la sute de kilometri depărtare de hotarele sale, atât pentru a sprijini pe turanici împotriva selgiucizilor din Asia Mică, cât şi pentru a stăvili lezarea intereselor creştinilor de la Sudak, era desigur cu totul iluzorie.

În ansamblu, însă, este limpede că pentru evanghelizarea cumanilor Curia romană a mizat pe potenţialul militar al Ungariei încă de la fondarea Episcopiei. Pe de altă parte, regalitatea era interesată în extinderea şi consolidarea dominaţiei spre răsărit şi spre sud, în regiunile din afara arcului carpatic. Expansiunea sa a fost dirijată îndeosebi spre cnezatele din sud-vestul Rusiei – Halici şi Volânia –, unde oştile maghiare au pătruns în mai multe rânduri sub diverse pretexte la sfârşitul secolului al XII-lea şi în primele decenii ale veacului următor[153]. La cumpăna secolelor amintite suveranii unguri au nutrit speranţa că respectivele regiuni din sud-vestul Rusiei vor intra definitiv sub hegemonia lor, astfel că, începând din anul 1206, Andrei II şi-a adăugat la titluri şi pe cel de „rege al Haliciului şi Vladimirului [Volâniei]” (*Galiciae Lodomeriaeque rex*)[154]. Cu toate că evenimentele ulterioare au dovedit că regele s-a pripit în adoptarea noului titlu – acesta nefiind în concordanţă cu realităţile politice –, tentativele urmaşilor săi de a-şi impune supremaţia în zonă au continuat, cu toată opoziţia populaţiei locale. Unii istorici au crezut mai demult că titlul de *rex Cumanie*, asumat, de asemenea, de Andrei II, s-a datorat lărgirii autorităţii regale odată cu crearea Episcopiei cumanilor. Aşa cum s-a dovedit, titlul respectiv a fost însă preluat în actele oficiale de-abia în anul 1233, împreună cu cel de *rex Bulgarie*[155], după succesul Regatului în disputele militare din 1231–1232 cu al Doilea Ţarat bulgar din regiunea Vidinului, care s-a soldat cu crearea Banatului de Severin[156].

Importanţa pe care Sfântul Scaun o acorda noii dioceze de la curbura Carpaţilor rezultă şi din faptul că la foarte scurt timp după crearea acesteia, mai exact la 13 septembrie 1229, Grigore IX (1227–1241) decidea ca Episcopia cumanilor să nu mai rămână în jurisdicţia canonică a Arhiepiscopiei de Esztergom, ci să treacă sub aceea directă a Scaunului apostolic[157]. Papalitatea repeta măsura adoptată în 1224 în cazul Ordinului teuton[158]. Raţiunile exacte pentru această procedură nu transpar din documentele vremii, rămânând doar posibilitatea unor presupuneri. Ar fi putut intra în calcul necesitatea operativităţii sporite în luarea deciziilor, dar poate şi ambiţia Curiei de a-şi asuma reuşitele unor opere de convertire de anvergură. Nu trebuie ignorată nici dorinţa de a se evita eventuale litigii pentru anumite teritorii din sud-estul Transilvaniei, previzibile între Episcopia cumanilor şi Episcopia Transilvaniei.

În orice caz, obedienţa diocezei cumanilor faţă de Sfântul Scaun nu era de natură să susceptibilizeze decât doar în mică măsură pe titularul Arhiepiscopiei de Esztergom şi implicit autorităţile politice. Grigore IX conta prea mult în planurile sale de natură confesională pe sprijinul Coroanei maghiare pentru a risca să-i aducă un afront. De altfel, între papalitate şi regalitate se crease deja o tensiune destul de ascuţită, după ce Andrei II intervenise cu forţa armelor în 1225 pentru a-i alunga pe cavalerii teutoni din Ţara Bârsei, iar insistenţelor repetate ale mai multor suverani pontifi la Curtea maghiară nu li se dăduse curs.

---

[153] N. M. Karamzin, *История государства Российского,* II–III, ed. A. N. Sakharov, Moscova, 1991, p. 407 şi urm.; M. Grushevskiĭ, *Історія України-Руси,* II, *XI–XIII вік,* L’vov, 1905, p. 449 şi urm.; I. P. Krip’iakevich, *Галицько-Волинське князівство,* Kiev, 1984, p. 87–91, 94–95; M. Font, *Роль Белы III в галицких междоусобицах 1180-х гг.*, în *Specimina Nova Dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae,* 1, 1986, p. 93–105; eadem [M. F. Font], *Ungarische Vornehmen…*, p. 165–174; eadem, *On the Frontiers of West and East: The Hungarian Kingdom and the Galician Principality between the Eleventh and Thirteenth Centuries*, în *Annual of Medieval Studies at CEU,* 6, 2000, p. 177–179; G. A. Perfecky, *Hungary and the Hungarians in the Galician-Volynian Chronicle*, în *Hungarian Studies,* 3, 1987, 1–2, p. 19–25; Z. I. Kosztolnyik, *op. cit.*, p. 50–52; A. V. Maĭorov, *Борьба Даниила Романовича за Галицкий стол с венграми в конце 20 – начале 30-х годов XIII в., Ч. 1. Галицкая община и князь Даниил,* în *Вестник Санкт-Петербургского Университета, Серия 2, История, языкознание, литературоведение,* 1999, 3 (16), p. 3–14; M. Dimnik, *The Dynasty of Chernigov, 1146–1246,* Cambridge, 2003, p. 191–193, 253–255; N. F. Kotliar, *Дипломатия Южной Руси,* Sankt-Peterburg, 2003, *passim*.

[154] G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis,* Budae, III, 1, 1829, p. 31–32.

[155] G. Fejér, *Codex…*, Budae, III, 2, 1829, p. 347–348; Hurmuzaki, p. 127.

[156] Ş. Papacostea, *Înfruntări politice…,* p. 34–36; V. Achim, *op. cit.,* p. 233 şi urm.; H. Dimitrov, *Über die bulgarisch-ungarischen Beziehungen (1218–1255)*, în *Bulgarian Historical Review,* XXV, 1997, 2–3, p. 6–9.

[157] A. Theiner, p. 90; Hurmuzaki, p. 112; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)…*, p. 215.

[158] A. Theiner, p. 50; Hurmuzaki, p. 85–86; *Urkundenbuch…*, p. 29–30; *Documenta Romaniae Historica, D, Relaţii între Ţările Române,* I, p. 8–10; H. Zimmermann, *op. cit.*, p. 178–179.

În aceeaşi scrisoare din 13 septembrie 1229, Scaunul apostolic recomanda episcopului Theodoric să fie îngăduitor cu cumanii convertiţi de curând, care ar fi cutezat să bruscheze clerici romano-catolici sau ar fi comis şi alte fărădelegi, fără gravitate deosebită[159]. Stipularea respectivă reprezintă un indiciu că astfel de disensiuni îşi făcuseră deja loc între neofiţi şi slujitorii bisericii, iar Grigore IX era dispus să manifeste tact şi răbdare pentru remedierea inconvenientelor.

În gestionarea problemelor legate de activitatea eparhiei cumanilor nu există mărturii că Scaunul apostolic ar fi implicat direct pe marele maestru al Ordinului dominican, Iordan de Saxonia, preferând să conlucreze cu prinţul Bela şi cu înaltele instanţe ecleziastice din Ungaria. De altfel, nici înainte de crearea diocezei nu dispunem de informaţii în legătură cu o posibilă preocupare personală a lui Iordan în direcţia evanghelizării nomazilor, acest lucru ţinând de responsabilităţile lui Paulus Hungarus, titularul provinciei dominicane din Regatul arpadian. Cu toate acestea, ar fi greu de imaginat că cel aflat la conducerea Ordinului să nu fi fost la curent cu ceea ce întreprindeau subordonaţii la hotarele fluctuante dintre *Christianitas* şi *Barbaricum*.

Din punct vedere politic, teritoriul Episcopiei cumanilor a fost integrat *de jure* Regatului ungar, care anterior îşi afişase suzeranitatea şi asupra regiunilor concedate cavalerilor teutoni în Ţara Bârsei, lărgite de aceştia şi dincolo de culmile Carpaţilor. Faptul că teritoriul diocezei era considerat parte componentă a statului arpadian reiese limpede din scrisoarea papei către Bela din 14 noiembrie 1234, în care Grigore IX îl apostrofa pe prinţul moştenitor pentru că accepta ca în regatul său „schismaticii" români să se manifeste cu aplomb şi să ignore autoritatea episcopului Theodoric[160]. În mod indirect şi din alte izvoare rezultă prerogativele regelui Ungariei asupra ţinuturilor aflate sub jurisdicţia canonică a Episcopiei cumanilor. Desigur că *de facto* hegemonia Regatului era mai dificil să se manifeste cu deplină eficienţă. Se poate presupune că Andrei II a instalat pe versanţii Carpaţilor din sud-vestul Moldovei şi nord-estul Munteniei unele garnizoane, la fel cum s-a procedat şi pe valea Bistriţei, la Bâtca Doamnei-Piatra Neamţ, în vestul Moldovei. Aceste garnizoane aveau menirea de a supraveghea cu mijloace specifice regiunile aferente confesional Episcopiei cumanilor.

Prezenţa respectivelor efective militare este atestată în vremea marii invazii mongole din primele luni ale anului 1241. După cum consemnează Roger (Rogerius) de Torre Maggiore, armatele comandate de Bochetor şi de alţi „regi" ar fi zdrobit armatele din cuprinsul Episcopiei[161]. Or nu titularul diocezei dependentă de Scaunul apostolic avea atribuţii militare, ci garnizoanele implantate de regii Arpadieni. De altfel, din cronica lui Alberic de Trois-Fontaines reiese că în preajma declanşării invaziei lui Batu-han în Ungaria, „comitele" Transilvaniei ar fi fost trimis spre răsărit, într-o misiune războinică mult îndepărtată de hotarele Regatului arpadian: *Contra Tartaros vero misit comitem Ultrasilvanum, qui in quodam angusto transitu paludum Meotidarum ita confregit primum cornu illorum, quod ceteris retro respicientibus, iam in illis partibus perisse putabatur memoria eorum cum sonitu*[162].

Rosturile confesionale din dioceză nu au evoluat nici în anii următori într-o notă care să mulţumească papalitatea. La 25 octombrie 1234, Grigore IX intervenea pe lângă prinţul de coroană, Bela, spre a-i reaminti mai vechea sa promisiune de a ridica şi înzestra o biserică pentru cumani[163]. Papa avea desigur în vedere un edificiu spaţios, reflectând forţa şi prestigiul Bisericii romano-catolice, deoarece lăcaşuri modeste existau deja în cuprinsul diocezei, de vreme ce prelaţii aveau posibilitatea să oficieze serviciul divin. Ridicarea unei biserici ar fi fost importantă prin utilitatea sa intrinsecă, dar îndemnul papei către Bela viza poate mai mult, fiind de natură să-l determine să se implice în mai mare măsură în problemele conexe Episcopiei cumanilor. Acest lăcaş a fost construit se pare în cele din urmă, ceea ce s-ar deduce din conţinutul unui act papal emis la

---

[159] A. Theiner, p. 90; Hurmuzaki, p. 112; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)…*, p. 215.

[160] Cf. nota 165.

[161] Rogerii *Carmen miserabile* / Rogerius, *Cântecul de jale*, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, V, Bucureşti, 1935, p. 33, 72.

[162] *Chronica* Albrici monachi Trium Fontium, p. 946. Pentru acest episod, cf. V. Spinei, *The Great Migrations…*, II, p. 625, 627.

[163] A. Theiner, p. 130–131; Hurmuzaki, p. 131; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)…*, p. 283–284: *Quare proposita nobis spe, quod laudabiliter aemulatus eorumque provocatus exemplis, Cumanorum ecclesiam, ad nos nullo medio pertinentem, sicut coram dilecto filio nostro… Praenestino electo, tunc Apostolicae Sedis Legato, prout ex relatione venerabilis fratris nostri… episcopi Cumanorum accepimus, liberaliter promisisti, construere debeas et dotare, serenitatem regiam rogamus et monemus attente, in remissionem tibi peccaminum iniungentes, quare, sicut de iure teneris, pium promissum huiusmodi executioni regia liberalitate demandans, sic ecclesiam ipsam construere ac ditare studeas amplis possessionibus et dotare, quod Aeterni Regis gloriam exinde valeas promereri et nos celsitudinem tuam condignis gratiarum retributionibus prosequamur.*

4 octombrie 1332 de la Avignon, unde se rememorează faptul că fosta episcopie – a Milcoviei, din Regatul Ungariei – ar fi dispus de o biserică ce avea să fie distrusă de tătari: *Nuper, siquidem, ad audientiam nostram relatio fidedigna produxit quod episcopatus Mylkouiensis, in regno Hungarie, in finibus videlicet Tartarorum, ex inhibitiones ordinatus antiqua, a tempore, quo dicti Tartari potenter dictum regnum seu partes Hungaras, proh dolor, intraverunt, fuit per eos fatales et sevos omnino destructus, et ecclesia ipsius episcopatus funditus extirpata*[164].

*

Pentru continuarea propovăduirii catolicismului în afara arcului carpatic nu edificarea unui lăcaş de cult se dovedea vitală, ci alte realităţi de ordin etnic şi duhovnicesc, care îşi găsesc reflectarea în faimoasa epistolă papală adresată de Grigore IX la 14 noiembrie 1234 prinţului moştenitor al Ungariei, Bela[165]. Spaţiul disponibil nu ne permite să stăruim asupra multitudinii de probleme pe care le ridică conţinutul acestui important act diplomatic emis la Perugia, de altfel persuasiv evocat în literatura de specialitate, atât înainte[166], cât şi, mai ales, după cel de-al Doilea Război mondial[167].

---

[164] Hurmuzaki, p. 622–623; *Documenta Romaniae Historica, D, Relaţii între Ţările Române,* I, p. 45–47.

[165] O. Raynald, *Annales ecclesiastici ab anno quo definit card. Caes. Baronius MCXCVIII usque ad annum MDXXXIV. Continuati ex regestris pontificum, et literis,* XIII, Coloniae Agrippinae [Köln], 1693, p. 419; idem, *Annales ecclesiastici ab anno MCXCVIII. ubi desinit cardinalis Baronius,* ed. J. D. Mansi, II, Lucae [Lucca], 1747, p. 111–112; *Bullarium Ordinis ff. Praedicatorum,* I, 1729, p. 70–71; G. Pray, *op. cit.*, p. 240; J. Benkö, *Milkovia…*, I, p. 113–114; S. Katona, *op. cit.*, p. 706–708; G. Fejér, *Codex…*, III, 2, Budae, 1829, p. 399–401; A. Theiner, p. 131; Caesaris S. R. E. card. Baronii, Od. Raynaldi et Jac. Laderchii *Annales ecclesiastici denuo excusi et ad nostra usque tempora perducti,* XXI, *1229–1256*, ed. A. Theiner, Barii-Ducis [Bar-le-Duc], 1870, p. 102; Hurmuzaki, p. 132–133; *Urkundenbuch…*, p. 60–61; N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 188–189; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)…*, p. 284–286; *Documente privind istoria României. Veacul XI, XII şi XIII, C. Transilvania,* I *(1075–1250),* Bucureşti, 1951, p. 275–276, 403–404; *Documenta Romaniae Historica, D, Relaţii între Ţările Române,* I, p. 20–21. Consistente paragrafe din scrisoarea Curiei din 14 noiembrie 1234 au fost reproduse, în traducere românească, în *Crestomaţie pentru studiul istoriei statului şi dreptului R.P.R.,* II *(Feudalismul I),* întocmită de Şt. Pascu şi V. Hanga, Bucureşti, 1958, p. 102. În mai multe rânduri s-au publicat şi regeste ale actului, însoţite uneori de citate din conţinutul său. Cf. *Regesta Pontificum Romanorum inde ab a. post Christum natum MCXCVIII ad a. MCCIV,* I, ed. A. Potthast, Berlin, 1874, nr. 9764, p. 831; L. Auvray, *Les registres de Grégoire IX. Recueil des bulles de ce pape,* I, *Texte – Années I à VIII (1227–1235),* Paris, 1896, nr. 9198, p. 1179; *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum,* curante E. Lukinich et adiuvante L. Gáldi, ediderunt A. Fekete Nagy et L. Makkai, Budapesta, 1941, p. 17–19; Gy. Györffy, *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kerdeteihez (I. rész),* în *Történelmi Szemle*, VII, 1964, 1, p. 4; S. Jakó, *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia / Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más irásos emlékek Erdély történetéhez,* I, *1023–1300,* Budapesta, 1997, p. 179.

[166] A. Bzovius, *Annalium ecclesiasticorum post illustriss. et reverendiss. d.d. Caesarem Baronium,* XIII, Coloniae Agrippinae, 1616, col. 438–439; Gh. Şincai, *op. cit.*, p. 396–397; P. Maior, *Istoria Bisericii românilor,* I, ed. I. Chindriş, Bucureşti, 1995, p. 113–114; E. v. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte…*, p. 177–180; P. Hunfalvy, *op. cit.*, p. 87–88; A. D. Xenopol, *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Age*, Paris, 1885, p. 98; idem, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană,* ed. C. Schifirneţ, Bucureşti, 1998, p. 99–101; idem, *Istoria românilor…*, I, p. 433–434; G. Schmidt, *op. cit.*, p. 15; R. Rosetti, *op. cit.*, p. 276–277; D. Stănescu, *Viaţa religioasă...*, p. 10–13; idem, *Vechile episcopii la români,* Bucureşti, 1927, p. 79–81; A. Bunea, *op. cit.*, p. 185–187; B. Altaner, *op. cit.*, p. 146–147; I. Ferenţ, *Românii în eparhia cumanilor*, în *Cultura creştină,* XIV, 1925, 1, p. 211–213; idem, *Începuturile Bisericii Catolice...*, p. 268–271; C. Kogălniceanu, *op. cit.*, în *Arhiva,* XXXVII, 1930, 2, p. 103–104; idem, *Istoria veche...*, p. 25; A. V. Sava, *Contribuţiuni la istoria bisericii vrâncene*, în *Milcovia,* II, 1931, 1, p. 16–17; I. Lupaş, *Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII–XVI,* în idem, *Scrieri alese,* I, *Studii asupra istoriei evului mediu şi istoriei bisericeşti,* ed. N. Edroiu, Bucureşti, 2006, p. 170–171; G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain,* Bucureşti, 1937, p. 104–105; C. I. Andreescu, *Reacţiuni ortodoxe*…, p. 772–773; E. v. Ivánka, *Griechische Kirche und griechisches Mönchtum im mittelalterlichen Ungarn*, în *Orientalia Christiana Periodica,* VIII, 1942, p. 191–192; I. P. M. Pal, *op. cit.*, p. 25–27; S. Reli, *op. cit.*, p. 205–206, 305; P. Râmneanţu, *Die Abstammung der Tschangos*, Sibiu, 1944, p. 13–14.

[167] Al. I. Gonţa, *op. cit.*, în *Mitropolia Moldovei şi Sucevei,* XXXVI, 1960, 9–12, p. 561; Şt. Pascu, *Feudalismul timpuriu…*, p. 114–116; C. C. Giurescu, *Tîrguri...*, p. 41–42; P. P. Panaitescu, *Introducere...*, p. 260; S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 105–106; R. Constantinescu, *Note privind istoria bisericii române în secolele XIII–XIV*, în *Studii şi materiale de istorie medie,* VI, 1973, p. 187–191; Şt. Ştefănescu, *Les premières formations étatiques sur le territoire de la Roumanie*, în *Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität* 1, 1973, p. 107–108; idem, *Istoria medie a României,* I, *Principatele române. Originea şi afirmarea lor*, Bucureşti, 1991, p. 92–93; P. F. Parasca, *Политика Венгерская королевства*…, p. 41–42;

Actul înregistrează iritarea Scaunului apostolic pentru că, în cuprinsul diocezei, românii (*Walati*, recte *Valachi*) nu respectau autoritatea episcopului catolic, ci primeau tainele bisericeşti de la propriii episcopi, ataşaţi de „ritul grecilor”, desemnaţi în scrisoare drept „pseudoepiscopi” sau „episcopi schismatici”: *In Cumanorum episcopatu, sicut accepimus, quidam populi, qui Walati vocantur, existunt, qui etsi censeantur nomine christiano, sub una tamen fide varios ritus habentes et mores, illa committunt, quae huic sunt nomini inimica. Nam Romanam Ecclesiam contempnentes, non a venerabili fratre nostro... episcopo Cumanorum, qui loci dioecesanum existit, sed a quibusdam pseudoepiscopis Graecorum ritum tenentibus, universa recipiunt ecclesiastica sacramenta*[168]. Formula de „pseudoepiscopi” folosită pentru ierarhii ortodocşi nu se datorează faptului că aceştia nu aparţineau ritului catolic, ci probabil pentru că nu ar fi fost sfinţiţi conform tuturor uzanţelor canonice în vigoare[169].

Cu toate disensiunile de ordin dogmatic şi din sfera jurisdicţiei sacramentale, adâncite şi ramificate în decursul veacurilor, calitatea de înalţi ierarhi ai Bisericii ortodoxe nu a fost de regulă contestată de reprezentanţii Bisericii romano-catolice, cei dintâi fiind însă categorisiţi frecvent drept „schismatici”. Nominalizarea lor în actele cu caracter oficial prin alte apelative se întâlneşte foarte rar şi are, de obicei, o raţiune specială. Un exemplu în această privinţă este oferit de epistola papală din 27 octombrie 1373, adresată de Grigore XI dogelui Andrea Contarini, în care i se plângea cu vădită obidă că în Cipru, teritoriu aflat atunci sub hegemonie veneţiană, înrâurirea duhovnicească a arhiereilor greci se menţinea la cote înalte în rândul populaţiei băştinaşe, motiv de a-i solicita anumite măsuri menite să le diminueze ascendenţa şi să conducă la convertirea schismaticilor, situaţie în parte analoagă cu aceea atestată cu aproape un veac şi jumătate mai înainte de-a lungul versanţilor Carpaţilor de Curbură. Înfăţişând rânduielile duhovniceşti din insula din răsăritul Mediteranei, înaltul pontif îl califica pe primatul Bisericii bizantine – în acel moment Philotheos Kokkinos – drept „antipatriarh”, iar pe un ierarh localnic drept „antiepiscop” eretic şi schismatic[170]. În acest caz, considerăm că este mai puţin verosimil ca ocupantul jilţului patriarhal să fi fost etichetat ca „antipatriarh”

E. Tappe, *The Rumanian Orthodox Church and the West*, în *The Orthodox Churches and the West*, ed. D. Baker, Oxford, 1976, p. 278–279; K. Zach, *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1977, p. 25; V. P. Shusharin, *op. cit.*, p. 49–51; A. A. Bolşacov-Ghimpu, *op. cit.*, p. 59–61; S. Iosipescu, *Românii din Carpaţii Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241–1243) până la consolidarea domniei a toată Ţara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare*, în *Constituirea statelor feudale româneşti,* ed. N. Stoicescu, Bucureşti, 1980, p. 44; V. Gh. Sibiescu, *op. cit.*, p. 315–317; P. Ş. Năsturel, *Le christianisme roumain à l’époque des invasions barbares. Considérations et faits nouveaux,* în *Buletinul Bibliotecii Române* (Institutul Român de Cercetări – Freiburg [Germania]), XI (XV), SN, 1984, p. 238–141; V. Spinei, *Moldavia…*, p. 58–59, 68, 78; idem, *Moldova în secolele XI–XIV*, ed. a 2-a, p. 103, 115, 131; Ş. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea…*, p. 75–76, 82–83; M. Păcurariu, *Geschichte…*, p. 114–115; idem, *Istoria Bisericii…*, p. 218–219; I. O. Kniaz’kiĭ, *Славяне, волохи и кочевники…*, p. 161–163; D. Barbu, *Quidam populi, qui Walati vocantur. Les Roumains en 1234*, în *In honorem Paul Cernovodeanu*, ed. V. Barbu, Bucureşti, 1998, p. 67–73; idem, *Quidam populi, qui Walati vocantur. Un document despre geneza juridică a poporului roman,* în idem, *O arheologie constituţională românească. Studii şi documente,* Bucureşti, 2004, p. 15–24; I. Chirtoagă, *Istoria românilor. Epoca medievală,* Chişinău, 1999, p. 35–36; R. Theodorescu, *Roumains et Byzance provinciale dans la civilisation du Bas-Danube au XIIIe siècle*, în idem, *Roumains et Balkaniques dans la civilisation sud-est européenne,* Bucureşti, 1999, p. 205–207; D. N. Busuioc-von Hasselbach, *op. cit.*, I, p. 101–102, 161–162; Şt. Pascu, N. Constantinescu, V. Spinei, R. Popa, *op. cit.*, în *Istoria românilor,* III, 2001, p. 373–374; I.-A. Pop, *Unele urmări pe plan confesional ale cruciadei a IV-a (1204) în centrul şi sud-estul Europei*, în *Istorie şi ideologie. Omagiu profesorului Stelian Brezeanu la 60 de ani,* ed. M. Dobre, Bucureşti, 2002, p. 66–67; O. Pecican, *Realităţi imaginate şi ficţiuni adevărate în evul mediu românesc. Studii despre imaginarul medieval*, Cluj-Napoca, 2002, p. 62–64; A. Simon, *În jurul Carpaţilor. Formele şi realităţile genezei statale româneşti,* Cluj-Napoca, 2002, p. 297–299; I. Vicovan, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* I, Iaşi, 2002, p. 105–106; Ş. Turcuş, *Sfântul Scaun şi ierarhia ecleziastică a românilor în secolul al XIII-lea. Perspective ecclesiologice şi misionare*, în *Studii de istorie medievală şi premodernă. Omagiu profesorului Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române,* ed. A. Andea, Cluj-Napoca, 2003, p. 266–269, 273–274; idem, *Appunti sulla missione romana nelle terre romene del Duecento,* în *I Romeni e la Santa Sede. Miscellanea di studi di storia ecclesiastica,* ed. I. Cârja, Bucureşti-Roma, 2004, p. 42–46; F. Solomon, *Politică şi confesiune…*, p. 89–91; V. V. Muntean, *Bizanţul şi românii. Cercetare comparativă privind organizarea mănăstirilor*, Iaşi, 2005, p. 58–60; V. Iorgulescu, *Le sud-est européen…*, p. 135–149; M. Neaţu, *Cruciada a IV-a şi lumea românească. Confesiune şi alteritate,* în *In memoriam Profesor Radu Manolescu,* coord. S. Brezeanu, ed. E. Lung şi M. Neaţu, Bucureşti, 2006, p. 65–66.

[168] *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)…*, p. 284.

[169] R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 188. Cf. şi Ş. Turcuş, *Sfântul Scaun şi românii…,* p. 163.

[170] *Acta Gregorii P. P. XI (1370–1378) e regestis Vaticanis aliisque fontibus collegit notisque adornavit* A. L. Tăutu (*Pontificia commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis, Fontes,* Series III, XII), Città del Vaticano, 1966, p. 176–177.

numai pentru că acţiona în congruenţă cu interesele ortodoxiei, cum, de altfel, procedase firesc marea majoritate a omologilor săi. Apelativul amintit i s-a atribuit probabil fostului athonit Philotheos Kokkinos (1353–1354, 1364–1376), exponent marcant al concepţiilor isihaste ale contemplării ascetice, pentru că fusese depus şi repus în condiţii necanonice, uzurpându-se prerogativele titularului de drept, pe fondul disputelor acerbe pentru coroana imperială.

În legătură cu semnificaţia noţiunii de „pseudoepiscopi" din actul din 14 noiembrie 1234, s-ar putea evoca analogia terminologiei întâlnită într-o decizie a sinodului patriarhal reunit la Constantinopol pe 20 august 1143, sub prezidenţia lui Michael II Kurkuas, care a depus, sub acuzaţia de aderare la erezia bogomilă, pe Clement de Sosandra şi pe Leonte de Balblon, desemnaţi drept „pseudoepiscopi"[171]. Sinodul fusese convocat în primele luni după urcarea pe tron a împăratului Manuel I Comnenos, decis să curme extinderea sectei bogomililor, care îşi consolidase poziţiile în Imperiul bizantin încă în timpul domniei bunicului său, Alexios I Comnenos[172].

Pornindu-se de la faptul că celor doi înalţi prelaţi simpatizanţi ai bogomilismului, anatemizaţi în 1143, li s-a aplicat denumirea de „pseudoepiscopi" (*ψσυδοεπισκόποι*), am putea fi tentaţi să-i considerăm pe arhiereii din 1234 drept ataşaţi aceleiaşi doctrine religioase, cu atât mai mult cu cât în epocă aceasta dobândise numeroşi prozeliţi şi în bazinul inferior al Dunării, cu precădere între slavii balcanici. Nu întâmplător, una din principalele misiuni încredinţate *provinciei* Ordinului dominican din Ungaria a fost să contribuie la stârpirea bogomilismului din nord-vestul Peninsulei Balcanice[173], într-o vreme când ecourile violenţelor provocate de confruntările cu albigensii erau departe de a se fi stins. Cu numai aproximativ o lună înainte de a se redacta scrisoarea din 14 noiembrie 1234, mai exact pe 17 octombrie, Grigore IX trasa responsabilităţi episcopului de Bosnia spre a acţiona *contra haereticos in Slavoniae partibus*[174]. De altfel, Curia folosea în mod constant pentru sectanţii bogomili apelativul de „eretici"[175]. Nu la fel a procedat însă în cazul episcopilor care ocârmuiau rosturile confesionale ale comunităţilor ortodoxe din teritoriile concedate diocezei cumanilor. Chiar dacă similitudinea terminologică din actele serviciilor diplomatice de la Constantinopol şi Roma este învederată, nu este deloc sigur că denumirile folosite de ele aveau aceeaşi valoare semantică pentru emitenţi, mai cu seamă că forma „pseudoepiscopi" apare în documente elaborate la o distanţă de aproape un secol, în ambianţe culturale diferite. Este şi motivul pentru care se impun reticenţe în a considera pe arhiereii de la poalele Carpaţilor drept bogomili.

Acelaşi apelativ vexatoriu de „pseudoepiscopi" (*ψσυδοεπισκοποι*) avea să fie aplicat în mai 1395 de patriarhul constantinopolitan Antonios IV lui Iosif şi Meletie, a căror hirotonisire nu era considerată conformă cu reglementările bisericeşti în vigoare[176], ceea ce a condus la o încordare extremă a raporturilor cu mitropolia *Maurovlahiei* şi la afurisirea domnului şi a întregii populaţii din voievodat. Din acest act rezultă cu deplină claritate că „falsitatea" unor vlădici nu deriva de la opţiunea lor către un anumit rit, ci de la necanonicitatea dobândirii demnităţii arhiereşti[177], element sugestiv şi pentru interpretarea terminologiei folosite în epistola papală din 1234.

---

[171] Leonis Allatii *De Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione libri tres,* Coloniae Agrippinae, 1648, col. 671–672 (original grecesc) şi 672–674 (traducere latină). Cf. şi regestul actului publicat în *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia,* I *(Annos 344–1343 tabulamque geographicam continens),* collegerunt et digesserunt L. de Thallóczy, C. Jireček et E. de Sufflay, Vindobonae, 1913, nr. 85, p. 29.

[172] F. Chalandon, *Jean II Comnène (1118–1143) et Manuel I Comnène (1143–1180),* Paris, 1912, p. 635; D. Angelov, *Богомилството в България,* Sofia, 1969, p. 356–369; D. Obolensky, *The Bogomils. A Study in Balkan Neo-Manichaeism,* Twickenham, Middlesex, 1972, p. 168–229; É. Malamut, *Alexis Ier Comnène*, Paris, 2007, p. 220–234.

[173] F. Šanjek, *Les chrétiens bosniaques et le mouvement cathare XIIe–XVe siècles,* Bruxelles-Paris-Louvain, 1976, p. 66–73; M. Lambert, *The Cathars,* Oxford-Malden, Mass., 1998, p. 299–300.

[174] *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)…*, p. 283.

[175] *Acta Innocentii PP. III (1198–1216) e registris Vaticanis aliisque eruit,* ed. T. Haluščynskyj (*Pontificia commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis, Fontes,* Series III, II), Città del Vaticano, 1944, p. 225; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)…*, p. 111–112, 183, 201–202, 233, 268–269, 271–273, 316; N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 164, 166–169, 171–176.

[176] *Acta patriarchatus Constantinopolitani,* II, ed. Fr. Miklosich şi Ios. Müller, Vindobonae, 1862, nr. 487, p. 241; *Actele patriarhiei de la Constantinopol,* în *Fontes historiae Daco-Romanae,* IV, *Scriptores et acta Imperii Byzantini saeculorum IV–XV / Izvoarele istoriei României,* IV, *Scriitori şi acte bizantine, secolele IV–XV,* ed. H. Mihăescu, R. Lăzărescu, N.-Ş. Tanaşoca, T. Teoteoi, Bucureşti, 1982, p. 242–243 (T. Teoteoi).

[177] R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 190–191; R. Theodorescu, *Implications balkaniques aux débuts de la métropole de Moldavie. Une hypothèse,* în idem, *Roumains et Balkaniques...,* p. 233–234.

Unii medievişti au susţinut ipoteza potrivit căreia pseudoepiscopii menţionaţi în anul 1234 erau ierarhi itineranţi, veniţi din dreapta Dunării într-o vreme când Ioan II Asan exterioriza veleităţile de extindere şi consolidare a autorităţii politice la nordul marelui fluviu[178]. Teoretic această supoziţie n-ar putea fi exclusă, numai că în favoarea sa nu s-au invocat argumente cât de cât palpabile, necunoscându-se cazuri similare când vlădici cu atribuţii sezoniere să fi ajuns să păstorească, în zorii evului mediu, în spaţiul românesc carpato-dunărean sau în ţinuturile învecinate. De altfel, nici această virtuală similitudine n-ar reprezenta o dovadă irefutabilă în sprijinul prezumţiei citate.

Existenţa episcopilor ortodocşi în zona atribuită jurisdicţiei episcopului Theodoric data fără îndoială dintr-un interval de timp mult anterior, pentru că forme superioare de organizare bisericească a populaţiei locale ar fi fost imposibil să fi apărut într-o perioadă de propagare a prozelitismului catolic sub tutela cavalerilor teutoni şi a regalităţii maghiare, când drumul crucii urmase căile defrişate de spadă. În altă ordine de idei, respectivele forme de structurare a bisericii locale de nivel episcopal nu ar fi fost de conceput fără o protecţie politică a unor organisme prestatale. După cum este ştiut, aproape în întreaga Europă şi mai cu seamă în estul continentului organizarea bisericii la stadiu episcopal sau mitropolitan nu s-a realizat decât prin implicarea directă a autorităţilor politice şi nu vedem cum s-ar fi putut întâmpla altfel în regiunile extracarpatice[179].

Dacă ar fi să acordăm credit unei scrisori din 31 martie 1304, adresată de Benedict XI priorului Ordinului dominican din Ungaria, în Cumania şi în unele regiuni vest-balcanice situate în proximitatea Regatului ar fi existat în acel moment episcopi şi foarte mulţi clerici aflaţi sub „dominaţia grecilor”, dar dispuşi să accepte normele rituale ale Bisericii romane[180]. Dat fiind că prin termenul de Cumania se desemnau regiunile româneşti de la est şi sud de Carpaţi, s-ar putea accepta supoziţia că episcopii menţionaţi în actul Curiei de la începutul secolului al XIV-lea ar fi descendenţii celor amintiţi în 1234, ceea ce ar însemna o succesiune de mai multe decenii în organizarea de rang superior a bisericii locale. Din păcate, însă, anumite confuzii flagrante în privinţa cronologiei acţiunilor misionare ale dominicanilor, dar şi asocierea regiunilor extracarpatice cu cele balcanice, având un statut politic diferit, ridică inerente semne de întrebare şi asupra celorlaltor informaţii conţinute de actul din 1304, astfel că ideea continuităţii în existenţa diocezei ortodoxe, în principiu acceptabilă, nu poate fi creditată ca fiind indubitabilă.

Ca pretutindeni în lumea ortodoxă, episcopiile românilor din regiunile învecinate Carpaţilor de Curbură trebuiau să se raporteze ierarhic unor instanţe ecleziastice superioare. Acestea se aflau foarte probabil în partea de nord-est a Peninsulei Balcanice, în teritoriile deţinute de cel de-al Doilea Ţarat bulgar. După *partitio Imperii* în urma cruciadei a IV-a şi mutarea patriarhiei greceşti de la Constantinopol la Niceea, prestigiul Bisericii ortodoxe cunoscuse un vădit recul. În condiţiile unor acute frământări pe plan politic din Balcani, evoluţia bisericii din Ţaratul Asăneştilor a urmat un traseu fluctuant, în care momentele de gravitare spre papalitate au oscilat cu acelea de menţinere tenace a normelor tradiţionale ortodoxe[181]. Asemenea atitudini

---

[178] V. V. Muntean, *op. cit.*, p. 60; Mitropolitul Serafim [R. Joantă], *Isihasmul, tradiţie şi cultură românească,* trad. I. Iordăchescu, Bucureşti, 1994, p. 33; A. Ioniţă, *Spaţiul dintre Carpaţii Meridionali…,* p. 33.

[179] V. Spinei, *Moldavia…*, p. 78; idem, *Formaţiuni prestatale la răsărit de Carpaţii Orientali,* în idem, *Universa Valachica. Românii în contextul politic internaţional de la începutul mileniului al II-lea,* Chişinău, 2006, p. 410–411.

[180] A. Theiner, p. 413; Hurmuzaki, p. 563–564; *Le register de Benoit XI,* ed. Ch. Grandjean, Paris, 1905, col. 522–524; I. P. M. Pal, *op. cit.,* p. 28–32. Cf. şi *Documente privind istoria României. Veacul XIV, C. Transilvania,* I *(1301–1320),* Bucureşti, 1953, p. 38 şi 387 (unde documentul este reprodus incomplet, atât în original, cât şi în traducerea românească, fiind omisă exact partea cea mai relevantă).

[181] M. Spinka, *A History of Christianity in the Balkans. A study in the spread of Byzantine culture among the Slavs,* Chicago, 1933, p. 91 şi urm.; G. Prinzing, *Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204–1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges,* München, 1972, p. 139–146; A. D. Vasileva, *Les relations politiques bulgaro-latines au cours de la période 1218–1241,* în *Bulgarian Historical Review,* VII, 1979, 1, p. 75–90; Č. Bonev, *op. cit.,* în *Études balkaniques,* 22, 1986, 4, p. 106–108; J. Schmitt, *Die Balkanpolitik der Arpaden in den Jahren 1180–1241,* în *Ungarn-Jahrbuch,* 17, 1989, p. 33–42, 44–46; Ş. Papacostea, *Înfruntări politice şi spirituale…*, p. 29–42; idem, *Românii în secolul al XIII-lea…*, p. 36–48; Ch. T. Maier, *Preaching the Crusades. Mendicant friars and the cross in the thirteenth century,* Cambridge, 1994, p. 37–38, 58–59; J. Meyendorff, *The Churches of the Balkans,* în A. Papadakis, *The Christian East and the Rise of the Papacy. The Church 1071–1453 A.D.,* Chestwood, NY, 1994, p. 248–249, 253–257; J. Meyendorff, A. Papadakis, *L'Orient chrétien et l'essor de la papauté. L'Élise de 1071 à 1453,* trad. F. Lhoest, Paris, 2001, p. 298–301, 306–312; V. Iorgulescu, *L'Église byzantine nord-danubienne au début du XIII siècle. Quelques témoignages documentaires aux alentours de la Quatrième Croisade,* în *Byzantinische Forschungen,* XXII, 1996, p. 63–77; idem, *Le sud-est européen entre Byzance et Occident…*, p. 118–124; H. Dimitrov, *op. cit.*, în *Bulgarian Historical Review,* XXV, 1997, 2–3, p. 3–17; P. Diaconu, Şt. Ştefănescu, *Românii de la sudul Dunării. Statul româno-bulgar,* în *Istoria românilor,* III, 2001, p. 436–438;

pendulatorii, înrâurite pregnant de fluxul evenimentelor de pe scena politică internaţională, este totuşi puţin verosimil să fi avut reverberaţii de substanţă şi în mediile ecleziastice româneşti de la nordul Dunării de Jos.

Cu toate că nu mai dispuneau de formaţiuni politice proprii, românii care locuiau în cadrul Episcopiei cumanilor nu numai că se sustrăgeau autorităţii confesionale a lui Theodoric, dar atrăgeau în regiunile lor grupuri de unguri şi germani („teutoni") din Regatul arpadian ispitiţi de „ritul grecilor". Spre deosebire de apelurile conciliante recomandate în 1229 episcopului faţă de enoriaşii cumani din eparhia sa, în acest caz Grigore IX solicita insistent prinţului Bela intransigenţă şi fermitate faţă de românii refractari catolicismului, cu scopul de a fi readuşi în subordinea titularului diocezei.

Una din stipulaţiile importante ale epistolei expediate de la Perugia constă în investirea episcopului Theodoric cu misiunea de a desemna un episcop cu atribuţii de vicar pentru românii din teritoriul aflat sub jurisdicţia sa (*eidem episcopo nostris damus litteris in mandatis, ut catholicum eis episcopum, illi nationi conformem, provida deliberatione constituat sibi, iuxta Generalis statuta Concilii, vicarium in praedictis, qui ei per omnia sit oboediens et subiectus*)[182]. Curia preciza, precum se observă, că această dispoziţie era în conformitate cu deciziile unui conciliu general, al cărui loc de desfăşurare şi a cărui plasare cronologică nu sunt specificate.

Marcantul conclav ecleziastic a fost identificat cu cel de-al XII-lea conciliu ecumenic de la Lateran. Sinodul fusese convocat încă în aprilie 1213, la inţiativa papei Inocenţiu III, pentru toamna anului 1215, fiind invitaţi 412 episcopi, 800 de abaţi şi numeroşi reprezentanţi ai prelaţilor, inclusiv din teritoriile grecofone. După câteva întrevederi preliminare, lucrările conciliului s-au desfăşurat în trei sesiuni, la 11, 20 şi 30 noiembrie 1215, programate în biserica Lateran din Roma, participanţii adoptând un număr de 70 de *capitula*[183].

În cel de-al IX-lea *capitulum* – care ulterior a fost inserat în *Corpus Juris Canonici*, o colecţie a celor mai relevante legi canonice adoptate de Biserica romano-catolică în evul mediu –, se stabileau importante responsabilităţi pentru înaltul cler. În cazul când în acelaşi oraş şi în aceeaşi dioceză trăiau populaţii de limbi diferite, având ritualuri şi obiceiuri diverse, primatul respectivului oraş sau al diocezei era împuternicit să aleagă bărbaţi capabili să celebreze serviciul divin, corespunzător reprezentanţilor fiecărui ritual şi idiom. Totodată, se interzicea ca acelaşi oraş sau aceeaşi dioceză să dispună de mai mulţi episcopi, ceea ce se considera că ar fi semănat cu un corp cu aspect monstruos, având mai multe capete. În schimb, se prevedea că, în caz de necesitate, episcopul local să aibă calitatea de a orândui pentru fiecare populaţie un vicar, ce urma să-i devină subordonat: *Quoniam in plerisque partibus intra eandem civitatem atque dioecesim permixti sunt populi diversarum linguarum, habentes sub una fide varios ritus et mores, districte praecipimus ut pontifices huiusmodi civitatum sive dioecesum, provideant viros idoneos, qui secundum diversitates rituum et linguarum divina officia illis celebrent et ecclesiastica sacramenta ministrent, instruendo eos verbo pariter et exemplo. Prohibemus autem omnino, ne una eademque civitas sive dioecesis diversos pontifices habeat, tanquam unum corpus diversa capita, quasi monstrum; sed si propter praedictas causas urgens necessitas postulaverit, pontifex loci catholicum praesulem, nationibus illis conformem, provida deliberatione constituat sibi vicarium in praedictis, qui ei per omnia sit obediens et subiectus,...*[184]

La conciliul de la Lateran din noiembrie 1215 au luat parte nu mai puţin de 11 înalţi prelaţi din Regatul ungar, în frunte cu trei arhiepiscopi – de Esztergom (Strigonium), Kalocsa şi Split (Spalato) –, alături de care au mai fost prezenţi episcopii de Eger (Agria), Györ, Veszprém, Vác, Oradea, Cenad, Hvar şi Nin (Nona)[185]. Participarea la importantul conclav ecumenic a unor demnitari bisericeşti cu cea mai mare autoritate era de natură să contribuie în mod hotărâtor la adoptarea prevederilor sale.

V. Achim, *Structuri ecleziastice şi politici confesionale în spaţiul balcano-carpatic în secolul al XIII-lea*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, XX, 2002, p. 129–132; F. Curta, *op. cit.*, p. 387–388.

[182] *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)…*, p. 285.

[183] J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova, et amplissima collectio*, XXII, editio novissima, *Ab anno MCLXVI, usque ad ann. MCCXXV*, Firenze, 1767 (reimprimat Graz, 1961), col. 953–979; C. J. v. Hefele, *Conciliengeschichte nach den Quellen bearbeitet*, V, Freiburg im Breisgau, 1886, p. 872–902; idem [Ch.-J. Héféle], *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, trad. Delarc, 8, Paris, 1872, p. 112–118; *Ibidem*, ed. a 2-a, H. Leclercq, V, 2, Paris, 1913, p. 1316–1321; O. Bârlea, *op. cit.*, p. 13–100; A. Melloni, *Die sieben „Papstkonzilien" des Mittelalters*, în *Geschichte der Konzilien vom Nicaenum bis zum Vaticanum II*, ed. G. Alberigo, Düsseldorf, 1993, p. 214–218.

[184] *Conciliorum oecumenicorum decreta*, curantibus J. Alberigo, J. A. Dossetti, P.-P. Joannou, C. Leonardi, P. Prodi, consultante H. Jedin, ed. a 3-a, Bologna, 1973, p. 239. Cf. şi J. D. Mansi, *ed. cit.*, col. 997 (text grecesc) şi 998 (text latin); Ch.-J. Héféle, *Histoire...*, 8, 1872, p. 127–128; *Ibidem*, ed. a 2-a, V, 2, 1913, p. 1339.

[185] Ch.-J. Héféle, *Histoire...*, ed. a 2-a, V, 2, 1913, p. 1731 (Appendice III).

Textul celui de-al IX-lea *capitulum* reflectă o maleabilitate în abordarea raporturilor cu enoriaşii ortodocşi, urmărindu-se transferarea lor sub obedienţa Romei. În ceea ce priveşte soluţia adoptată în 1234 faţă de românii din cadrul Episcopiei cumanilor, aceasta nu a reprezentat un demers singular în direcţia lărgirii competenţelor papalităţii. Aşa cum pe bună dreptate s-a remarcat, măsurile preconizate în zona curburii Carpaţilor şi cele ce vizau diocezele de la Belgrad şi Branicevo, în urma intervenţiei papei Grigore IX din 21 martie 1232 către episcopul de Cenad[186], se încadrau într-un concept unitar de strategie confesională, structurat prin prisma modificărilor curente apărute în contextul politic din bazinul mijlociu şi inferior al Dunării[187].

Actul din 14 noiembrie 1234 oferă informaţii sugestive pentru dominantele etnice din cuprinsul Episcopiei cumanilor, ele fiind cele mai amănunţite date raportate structurilor demografice din zona diocezei. În acest document cumanii dispar din orbita interesului papalităţii, centrul de greutate al preocupărilor mutându-se asupra propensiunilor duhovniceşti ale românilor şi asupra organizării unui vicariat catolic menit să-i debaraseze de atitudinile „schismatice". Cumanii nu par să mai fi jucat un rol relevant în ecuaţia confesională a diocezei care le purta numele. Se ridică întrebarea dacă înfrângerea compromiţătoare a lui Bela la porţile Haliciului, fixată în letopiseţul haliciano-volânian în 1229, la care au contribuit şi contingentele comandate de Kotian / Kuthen[188], han cu pregnant prestigiu în lumea stepelor nord-pontice, nu a fost în măsură să influenţeze ataşamentul turanicilor faţă de Coroana maghiară şi chiar să-i determine pe unii dintre ei să părăsească teritoriul Episcopiei.

Indiferent însă de evoluţia structurilor demografice din cadrul organismului bisericesc romano-catolic de la curbura Carpaţilor din deceniul al 4-lea al secolului al XIII-lea, preocuparea statornică a Sfântului Scaun de a continua opera de convertire a masei cumanilor nu a cunoscut sincope sau ezitări. Nici în momentele tensionate de debusolare din anii în care oştile lui Batu pătrundeau în răsăritul Europei şi nici în cele de după derularea cataclismului mongol nu s-au reliefat tendinţe de abandonare a iniţiativelor prozelitice în lumea stepelor. Bulele papale din 11 iunie 1239[189] şi 21–22 martie 1245[190], acordate franciscanilor, şi cea din 23 iulie 1253[191], adresată dominicanilor, menţionau *Terra Cumanorum* alături de „ţările" grecilor, bulgarilor, ruşilor etc. în rândul teritoriilor unde erau recomandate eforturi misionare. Tot în 1253, pe 19 ianuarie, papa Inocentiu IV indica *Terra Cumanorum* drept unic obiectiv pentru strădaniile fraţilor predicatori în direcţia evanghelizării comunităţilor păgâne[192]. Alte acte, de aceeaşi natură, în care se vizau regiunile cumane, între timp incluse în statul Hoardei de Aur, aveau să se succeadă în deceniile următoare[193].

Pe de altă parte, concomitent cu travaliul direcţionat spre Episcopia cumanilor, papalitatea – în mod nemijlocit sau prin intermediul Ordinului dominican – a încercat în aceeaşi perioadă să-şi asigure şi să-şi consolideze influenţa, sporindu-şi numărul aderenţilor în arealurile marginale ale Europei. În acest sens, în zonele din vecinătatea eparhiei, Curia avusese destul de mult de profitat de pe urma penetraţiei politice a Regatului ungar în Cnezatul de Halici-Volânia, pe care s-a străduit să-l anexeze ori măcar să-l includă statornic în sfera sa de dominaţie. În principatele din sud-vestul Rusiei obiectivele confesionale erau în parte diferite de acelea din regiunile cumane, în acest caz eforturile trebuind focalizate spre convingerea enoriaşilor ortodocşi să accepte catolicismul şi spre determinarea autorităţilor ecleziastice să consimtă unirea cu Biserica romană, sub autoritatea Sfântului Scaun.

---

[186] A. Theiner, p. 103–104; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)…*, p. 231. Cf. şi regestele publicate în *Regesta Pontificum Romanorum…*, I, ed. A. Potthast, p. 763; L. Auvray, *ed. cit.*, p. 493.

[187] Ş. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea…*, p. 41–42.

[188] *Ипатьевсая летопись*, col. 761.

[189] I. H. Sbaralea, *Bullarium Franciscanum Romanorum pontificum*, I, Roma, 1759, p. 269–270.

[190] *Ibidem*, p. 360; A. Theiner, p. 193; *Acta Innocentii PP. IV (1243–1254) e regestis Vaticanis aliisque fontibus collegerunt notisque adornarunt* T. T. Haluščynskyj et M. M. Wojnar, *Pontificia commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis, Fontes*, Series III, IV/ I, Romae, 1962, p. 36.

[191] A. Theiner, p. 223; *Acta Innocentii PP. IV…*, p. 163–164.

[192] S. Ferrarius, *De rebus Ungaricae Provinciae...*, p. 467–471; *Acta Innocentii PP. IV…*, p. 147.

[193] I. H. Sbaralea, *Bullarium Franciscanum…*, II, Roma, 1761, p. 285; IV, Roma, 1768, 278; C. Eubel, *Bullarium Franciscanum Romanorum pontificum*, V, Roma, 1898, p. 35, 150; VI, Roma, 1902, p. 232–433, 436–437, 438; *Acta Romanorum pontificum ab Innocentio V ad Benedictum XI (1276–1304) e regestis Vaticanis aliisque fontibus collegerunt* F. M. Delorme et A. L. Tăutu (*Pontificia commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis, Fontes*, Series III, V/II), Città del Vaticano, 1954, p. 142, 184, 209; *Acta Ioannis XXII (1317–1334) e registris Vaticanis aliisque fontibus collegit* A. L. Tăutu (*Pontificia commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis, Fontes*, Series III, VII/II), Città del Vaticano, 1952, p. 21, 94.

Călugării dominicani s-au dovedit şi în aceste teritorii foarte motivaţi şi activi imediat după constituirea Ordinului[194]. Spre deosebire însă de situaţia Episcopiei cumanilor, unde au acţionat fraţii predicatori din Ungaria, teritoriile vest-ruseşti au fost conectate prioritar *provinciei* din Polonia. În conjuncţie cu această realitate, pentru ceea ce preconiza să se întreprindă în regiunile *rutenilor,* în 1232–1233 Grigore IX s-a adresat dominicanilor din Regatul polon[195]. La întemeierea în 1239 a mănăstirii lor de la Halici fuseseră implicaţi, de asemenea – după cum ne informează Jan Długosz –, călugării predicatori din Polonia: *Aput Haliczіensem civitatem monasterium fratrum Predicatorum fundatur et fratres provincie Polonice domum illic accipiunt*[196]. De la acelaşi ilustru cronicar polon aflăm şi despre un incident petrecut în anul 1233, când priorul dominican Martinus de Sandomiria şi subordonaţii săi au fost alungaţi de la Kiev din dispoziţia cneazului Vladimir III Riurikovici[197]. Decizia nu a avut efecte durabile, căci, profitând de schimbările de domnie, monahii predicatori au putut reveni curând în metropola de pe Nipru. Ca pretutindeni în estul şi sud-estul Europei, activitatea de propovăduire a dominicanilor a întâmpinat inerente dificultăţi, decurgând din instabilitatea politică, adversitatea confesională a instanţelor ecleziastice ortodoxe şi insuficienţa disponibilităţilor materiale. Cu toate acestea, dincolo de anumite impedimente şi neîmpliniri, Ordinul a probat încă de la primele decenii de la fondare o conştientizare a rosturilor sale sacramentale şi şi-a reliefat vocaţia universalităţii.

*

După constituirea diocezei cumanilor pe fostele domenii ale cavalerilor teutoni, incluse în Regatul ungar, mai mulţi suverani pontifi şi-au continuat demersurile – directe sau prin interpuşi – faţă de regii Ungariei Andrei II şi Bela IV de a reveni asupra deciziei alungării Ordinului. Astfel de intervenţii au fost făcute de către Grigore IX (1227–1241) la 26 aprilie 1231[198], 30 aprilie 1231[199], 31 august 1232[200], 30 martie 1233[201] şi 11 octombrie 1234[202], iar, ulterior, de către Inocenţiu IV la 14 mai 1245[203]. Ar părea greu de crezut că asemenea solicitări repetate izvorau numai din dorinţa de a se repara prejudiciul adus cavalerilor şi că nu urmăreau şi alte chestiuni strict pragmatice. Este de remarcat faptul că papa Grigore IX nu s-a preocupat de problema readucerii teutonilor în Ţara Bârsei imediat după crearea Episcopiei cumanilor, ci de-abia din 1231. În cei patru ani scurşi de la întemeierea eparhiei, Sfântul Scaun dispusese de timp suficient pentru a evalua în mod realist stările de fapt şi perspectivele ce se întrevedeau pentru viitorul diocezei. Din 1231 şi până în 1234, deci în decurs de alţi patru ani, suveranul pontif a făcut nu mai puţin de cinci tentative pentru a determina rechemarea Ordinului. Nu este exclus ca papa să fi considerat că prezenţa teutonilor în zona curburii Carpaţilor ar fi fost mai eficientă decât cea a autorităţilor politice ale Regatului ungar în susţinerea acţiunilor misionare preconizate.

În ultimii ani de existenţă a Episcopiei cumanilor, la eforturile de convertire a cumanilor s-au asociat şi reprezentanţii Ordinului franciscan, care în perioada ulterioară aveau să-şi asume treptat rolul preponderent în întreprinderile misionare din estul Europei şi din Orient, dovedindu-se în anumite împrejurări mai activi şi mai

---

[194] K. Reifenkugel, *Die Gründung der römisch-katholischen Bisthümer in den Territorien Halicz und Wladimir,* în *Archiv für österreichische Geschichte,* LII, 1875, p. 413–415; J. Pelesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart,* I, Viena, 1878, p. 315; W. Abraham, *op. cit.,* p. 164 şi urm.; A. Selart, *op. cit.,* p. 170–173.

[195] *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej,* VII, Lwow, 1878, p. 1–2; *Documenta pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953),* I, *1075–1700,* ed. A. G. Welykyj, Romae, 1953, p. 20–22; *Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241)…,* p. 258, 260–262.

[196] Ioannis Dlugossii *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae, Liber quintus, Liber sextus,* textum recensuit D. Turkowska, adiutrice M. Kowalczyk, Varsaviae, 1973, p. 283.

[197] *Ibidem,* p. 266.

[198] A. Theiner, p. 94–96; Hurmuzaki, p. 121–122; *Urkundenbuch…,* p. 50–51; H. Zimmermann, *op. cit.,* p. 198–199.

[199] A. Theiner, p. 96; Hurmuzaki, p. 117–118; *Urkundenbuch…,* p. 52–53; H. Zimmermann, *op. cit.,* p. 201–202.

[200] A. Theiner, p. 106; Hurmuzaki, p. 123–124; *Urkundenbuch…,* p. 55–57; H. Zimmermann, *op. cit.,* p. 202–204.

[201] A. Armbruster, *Nachspiel zur Geschichte des Deutschen Ordens im Burzenland,* în *Revue Roumains d'Histoire,* XVIII, 1979, 2, p. 285–286; H. Zimmermann, *op. cit.,* p. 204–205.

[202] A. Theiner, p. 128; *Urkundenbuch…,* p. 58–60; H. Zimmermann, *op. cit.,* p. 206–207.

[203] A. Armbruster, *op. cit.,* p. 286–287; H. Zimmermann, *op. cit.,* p. 209–210.

percutanţi decât dominicanii[204]. În bula *Cum hora undecima*, acordată franciscanilor la 11 iunie 1239, papa Grigore IX le fixa drept ţinte ale prozelitismului ţările sarazinilor, păgânilor, grecilor, bulgarilor, cumanilor şi altor „necredincioşi”[205]. Este posibil ca Sfântul Scaun să fi socotit că energii noi ar fi benefice programului de convertire a etniilor păgâne şi schismatice. Când faimosul mesager al regelui Franţei la curtea marelui han, franciscanul Wilhelm de Rubruck (Willem van Rubroek), a întâlnit în 1253 în regiunile est-europene un cuman, acesta i-a mărturisit că ar fi fost botezat în Ungaria de fraţii cinului călugăresc din care făcea parte şi el[206]. În cazul în care respectivul cuman nu confundase pe dominicani cu franciscanii, am dispune de o mărturie că şi exponenţii ordinului întemeiat de Sfântul Francisc din Assisi şi-ar fi asumat responsabilităţi în privinţa evanghelizării cumanilor încă înainte de declanşarea invaziei lui Batu-han.

*

Stabilirea întinderii hotarelor Episcopiei cumanilor nu poate fi făcută cu prea multă precizie. Majoritatea specialiştilor au căzut de acord că ea se întindea în sud-vestul Moldovei şi nord-estul Munteniei. Pentru limitele sale există o preţioasă referire în *Carmen miserabile* a prelatului italian Roger de Torre Maggiore. Evocând desfăşurarea marii invazii din 1241, acesta arată că Bochetor şi alte căpetenii („regi”) mongole ar fi traversat râul Siret şi ar fi pătruns în ţara episcopului cumanilor, înfrângând oştile locale şi cucerind întreaga regiune: *Bochetor autem cum aliis regibus, fluuium qui Zerech dicitur transeuntes peruenerunt ad terram episcopi Comanorum et expugnatis hominibus, qui ad pugnam conuenerant, ceperunt terram totaliter occupare*[207]. Din această formulare rezultă că Siretul delimita hotarele răsăritene ale eparhiei. Spre nord-est, Episcopia se întindea probabil până în bazinul Trotuşului, iar spre sud-vest până pe cursul Buzăului.

---

[204] P. M. da Civezza, *Storia universale delle missioni Francescane*, II, Roma, 1858, p. 46 şi urm.; H. Holzapfel, *Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens*, Freiburg im Breisgau, 1909, p. 240–267; L. Lemmens, *op. cit.*, *passim*; C. Andreescu, *Aşezări franciscane la Dunăre şi Marea Neagră în sec. XIII–XIV*, în *Cercetări istorice*, VIII–IX, 1932–1933, 2, p. 151–163; A. Gemelli, *Das Franziskanertum*, trad. H. Dausend, Leipzig, 1936, p. 55–125; Fr. de Sessevalle, *Histoire générale de l’Ordre de Saint François*, I, 2, *Le Moyen-Age (1209–1517)*, Le Puy-en-Velay, 1937, p. 303–627; D. Karnabatt, *Sfântul Francisc din Assisi şi spiritul franciscan*, Săbăoani-Roman, 1942, p. 268–280; A. Fliche, *Défense et organisation de la Chrétienté*, în *La Chrétienté romaine (1198–1274)*, ed. A. Fliche, Ch. Thouzellier şi Y. Azais (*Histoire de l’Église depuis les origines jusqu’à nos jours*, 10, ed. A. Fliche şi E. Jarry), *sine loco*, 1950, p. 277 şi urm.; M. Roncaglia, *Les Frères Mineurs et l’Église grecque orthodoxe au XIIIe siècle (1231–1274)*, Cairo, 1954, p. 29 şi urm.; I. Dujčev, *Il Francescanesimo in Bulgaria nei secoli XIII e XIV*, în idem, *Medioevo Bizantino-Slavo*, I, Roma, 1965, p. 395–424; J. Moorman, *A History of the Franciscan Order from its Origins to the Year 1517*, Oxford, 1968, p. 83 şi urm.; J. Richard, *La Papauté et les missions d’Orient…*, 1977, p. 86–120; C. Schmitt, S. De Munter, *François (Ordre de Saint), I. Les franciscains*, în *Dictionnaire d’histoire et de géographie ecclésiastiques*, XVIII, ed. R. Aubert, Paris, 1977, col. 828–893; G. de Paris, *Histoire de la fondation et de l’évolution de l’Ordre des Frères Mineurs au XIIIe siècle*, Roma, 1982, p. 111–335; C. Schmitt, *L’epopea francescana nell’Impero mongolo nei secoli XIII–XIV*, în *Venetia e l’Oriente*, ed. L. Lanciotti, Firenze, 1987, p. 379–408; C. H. Lawrence, *Medieval Monasticism. Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*, ed. a 2-a, Londra-New York, 1989, p. 244–251; Ch. T. Maier, *op. cit.*, p. 32–95; L. Pellegrini, *I quadri e i tempi dell’espansione dell’Ordine*, în M. P. Alberzoni *et alii*, *Francesco d’Assisi e il primo secolo di storia francescana*, Torino, 1997, p. 165–202; H. P. Malciuc, *Presenza minoritica nei territori della Moldavia nell’epoca medievale (secc. XIII–XV) (Pars dissertationis)*, Roma, 1999, p. 37–63; A. Müller, *Bettelmönche in islamischer Fremde. Institutionelle Rahmenbedingungen franziskanischer und dominikanischer Mission in muslimischen Räumen des 13. Jahrhunderts*, Münster, 2002, p. 115 şi urm.; H. Holze, *Die abendländische Kirche im hohen Mittelalter (12./13. Jahrhundert)*, Leipzig, 2003, p. 204–230; T. Tănase, *Le Royaume de Hongrie et les missions franciscaines dans les régions sous domination mongole du XIIIe siècle au XVe siècle: un exemple de géopolitique religieuse*, în *Annuario [Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia]*, 5, 2003, p. 113–131.

[205] I. H. Sbaralea, *Bullarium Franciscanum…*, I, Roma, 1759, p. 269–270.

[206] Guillelmus de Rubruc, *Itinerarium*, în *Sinica Franciscana*, I, *Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*, ed. A. v. d. Wyngaert, Ad Claras Aquas (Quaracchi-Firenze), 1929, p. 217: *…et ipse dixit quod in Hungaria fuit baptizatus a fratribus nostris, qui docuerant eam.* Cf. şi *The Mission of Friar William of Rubruck. His journey to the court of the Great Khan Möngke, 1253–1255*, trad. P. Jackson, ed. P. Jackson şi D. Morgan, Londra, 1990, p. 135–136.

[207] Rogerius, p. 33, 72.

Un reper important în legătură cu localizarea diocezei conţine epistola papei Nicolae III adresată la 7 octombrie 1278 lui Philip, episcop de Fermo şi legat al Scaunului apostolic în Ungaria[208]. În acest act se notifică faptul că în Episcopie s-ar fi aflat un oraş pe râul Milcov (*civitas de multo* <*Mylco*>[209]), „de la hotarele tătarilor”, fiind evident vorba de afluentul Putnei, care în evul mediu şi în epoca modernă a constituit hotarul dintre Moldova şi Ţara Românească.

Odată cu valorificarea listei cu aşezămintele Ordinului premonstratens inclusă în *Catalogus Ninivensis II,* păstrat într-o arhivă monahală din localitatea Ninove din Belgia, a apărut certitudinea în legătură cu faptul că Episcopia cumanilor cuprindea şi colţul de sud-est al Transilvaniei. Extinderea diocezei în Ţara Bârsei a fost presupusă anterior de mai mulţi medievişti, fără însă să se poată invoca vreo dovadă certă în acest sens. Lista amintită clarifică această problemă, prin indicarea apartenenţei la episcopie a Braşovului, nominalizat prin termenul Corona: *In hungaria assignata est paternitas dyocesis cumanie: Corona*[210]. Informaţia are toate şansele de a fi exactă, întrucât se bazează pe datele culese în anul 1235 de prelatul Friedrich (Fredericus) din Hamburn în timpul călătoriei întreprinse în Regatul arpadian[211].

Configurând – fie şi cu anumită aproximaţie – întinderea Episcopiei cumanilor, vom constata că aceasta corespundea în general cu hotarele teritoriului atribuit Ordinului teutonic din ultimii ani de staţionare în zona curburii Carpaţilor. În momentul când cavalerii au dat curs invitaţiei lui Andrei II de a se stabili în extremitatea sud-estică a Regatului ungar, ei s-au aflat numai în posesia Ţării Bârsei, extinzându-se treptat dincolo de lanţul carpatic. În schimb, Episcopiei i s-au concedat încă de la fondare teritorii din sud-estul Transilvaniei, nord-estul Munteniei şi sud-vestul Moldovei. Cu toate că raţiunea existenţei sale era de a desfăşura acţiuni misionare în rândul unei etnii păgâne, în jurisdicţia ei a fost inclusă, precum arătam, şi o zonă din componenţa Transilvaniei. Această măsură era probabil motivată de necesitatea ca episcopia sa aibă asigurat un minim de venituri, în condiţiile în care o eventuală tentativă de impozitare a cumanilor neofiţi ar fi fost cu totul neproductivă şi neindicată.

*

Pentru prospectarea compoziţiei şi consistenţei elementului uman din regiunile aflate la nord şi vest de gurile Dunării un aport de reală relevanţă revine cercetărilor arheologice, care în ultima jumătate de secol au înregistrat succese remarcabile în privinţa identificării complexelor funerare aparţinând comunităţilor nomade turcice. Până în prezent, în perimetrul delimitat de Nistru la est, Dunăre la sud, cununa Carpaţilor şi Olt la vest, au fost semnalate aproape 500 de morminte, cele mai multe de factură tumulară. Din păcate, aproximativ jumătate dintre ele au rămas deocamdată inedite, fiind doar semnalate sumar în literatura de specialitate, astfel că nu am dispus personal de posibilitatea de a le verifica încadrarea cronologică şi etnică propusă. De aceea, nu putem garanta că estimările noastre de ordin cantitativ vor fi foarte precise. Circa o şeptime din totalul mormintelor descoperite pot fi atribuite pecenegilor şi cam tot atâtea cumanilor[212].

Cartarea mormintelor triburilor târzii de stepă puse pe seama pecenegilor, uzilor şi cumanilor, eventual şi berendeilor şi brodnicilor, din bazinul inferior al Dunării şi al Nistrului, indică o masare accentuată a

---

[208] I. H. Sbaralea, *Bullarium Franciscanum…,* III, Roma, 1765, p. 347–348; Hurmuzaki, p. 429–430; *Acta Romanorum pontificum ab Innocentio V ad Benedictum XI (1276–1304)…,* p. 59–60; *Documenta Romaniae Historica, D, Relaţii între Ţările Române,* I, p. 29–30.

[209] Pentru emendarea lui *multo* în *Mylco,* cf. N. Iorga, *Studii şi documente…,* I–II, 1901, p. XIX. Opinia sa a găsit foarte curând şi adeziunea altor medievişti. Cf. şi D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrân şi posesiunile lui,* în idem, *Scrieri alese,* ed. Şt. Ştefănescu, D. N. Rusu, B. A. Halic, Bucureşti, 2006, p. 456, nota 90; C. Auner, *op. cit.,* în *Revista catolică,* I, 1912, p. 543.

[210] N. Backmund, *Monasticon Praemonstratense,* III, Staubing, 1956, p. 402.

[211] *Ibidem,* p. 365–367; K. Reinerth, *Ein bisher unbeachtet gebliebenes Verzeichnis der Klöster der Prämonstratenserordens in Ungarn und Siebenbürgen in der Zeit vor dem Mongolensturm,* în *Zeitschrift für Kirchengeschichte,* NF, XV, LXXVII, 1966, p. 268–289.

[212] M. Sâmpetru, *Înmormîntări pecenege din Cîmpia Dunării,* în *SCIV,* 24, 1973, 3, p. 443–468; V. Spinei, *Realităţi etnice şi politice în Moldova Meridională în secolele X–XIII. Români şi turanici,* Iaşi, 1985, p. 110–125; idem, *Moldova în secolele XI–XIV,* ed. a 2-a, p. 171–175; A. O. Dobroliubskiĭ, *op. cit., passim*; A. Ioniţă, *Morminte de călăreţi la nordul Dunării de Jos în sec. X–XIII,* în *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani,* ed. I. Cândea, V. Sîrbu, M. Neagu, Brăila, 2004, p. 461–488; Gh. Postică, *Civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean (secolele V–XIII)* (Autoreferat al tezei de doctor habilitat în ştiinţe istorice), Chişinău, 2006, p. 21–23.

acestora în zona de câmpie din jumătatea meridională a Moldovei şi Munteniei. Mormintele cumanilor se grupează în aceleaşi zone unde se întâlnesc mormintele pecenegilor şi uzilor. Aria de răspândire a tuturor mormintelor comunităţilor nomade nu depăşea de regulă cursul Siretului şi cel al Oltului la vest. Spre deosebire de valea Nistrului şi a Prutului, de-a lungul cărora au fost înregistrate numeroase vestigii funerare ale nomazilor, pe valea Siretului, ca şi între Siret şi culmile Carpaţilor, nu se cunosc asemenea descoperiri anterioare marii invazii mongole. În zonele respective predomină arealurile deluroase şi muntoase, acoperite în trecut cu un masiv înveliş forestier. Aceste caracteristici contraveneau vădit cu acelea pe care le deţineau spaţiile de câmpie din bazinul inferior al Dunării şi de la nordul Mării Negre. De aceea, ele nu erau pe placul crescătorilor nomazi de animale, care le-au ocolit cu regularitate, întrucât nu le ofereau condiţii adecvate de păşunat, atât datorită reliefului, cât şi a vegetaţiei şi climei specifice. O diminuare drastică a numărului de morminte ale nomazilor turcici târzii, comparativ cu acelea din spaţiul cuprins între Prut şi Nistru, se constată în toate zonele situate la vest de cursul Prutului, atât din jumătatea sudică a Moldovei, cât şi din jumătatea estică a Munteniei (fig. 2).

În teritoriul pe care îl presupunem a fi aparţinut Episcopiei cumanilor, adică în Ţara Bârsei şi în spaţiul cuprins între Trotuş, Siret şi Buzău, vestigiile arheologice atribuite triburilor turcice târzii sunt foarte rare. În perimetrul geografic amintit s-au desfăşurat cercetări arheologice destul de intense, dar din păcate nu pentru toate perioadele istorice rezultatele obţinute până în prezent sunt la fel de consistente. Foarte bine reprezentate sunt descoperirile corespunzătoare secolului al IV-lea şi începutul veacului următor, acestea reflectând o densă reţea demografică. În perioada perturbaţiilor provocate de invazia hunilor şi de migraţia slavilor, concentraţia demografică în zona curburii exterioare a Carpaţilor a urmat o curbă descendentă, pentru ca în ultimele două secole ale mileniului I al erei creştine aceasta să devină ascendentă[213]. În perioada secolelor VIII–XI numărul aşezărilor din zonă a crescut substanţial, concomitent cu o evoluţie economică şi socială dinamică a comunităţilor locale[214]. Aceasta din urmă este reflectată, între altele, de descoperirea mai multor bogate depozite de arme şi de unelte agricole, ca şi de monede bizantine[215].

La fel ca şi în celelalte regiuni româneşti din spaţiul extracarpatic, rezultatele cercetării arheologice întreprinse până acum în zona curburii Carpaţilor nu sunt mulţumitoare pentru perioada aferentă secolelor XII–XIII. Acest fapt se datorează faptului că a fost reperat un număr destul de mic de aşezări şi necropole, desigur în mare parte o consecinţă a diminuării demografice drastice, cauzate de migraţiile triburilor turcice şi de marea invazie mongolă. Pe de altă parte, în puţinele obiective arheologice depistate, cercetările întreprinse nu au fost prea extinse, încât cunoştinţele noastre despre teritoriul unde s-a impus dominaţia Ordinului teutonic şi unde ulterior avea să se constituie Episcopia cumanilor rămân modeste. Reţeaua demografică a zonei în epoca în discuţie pare destul de rarefiată, dar acest fapt este foarte posibil să se explice, cel puţin în parte, şi prin carenţa cercetărilor.

În schimb, după opinia noastră, sunt puţine şanse ca numărul antichităţilor păstrate de la etniile turcice nomade să fie semnificativ, în condiţiile în care nici în regiunile de câmpie din jur, de la vest de Prut, ele nu sunt prea numeroase. Până în prezent, în arealul delimitat de Carpaţii de Curbură şi de râurile Siret, Trotuş şi Buzău, avem cunoştinţă doar de două morminte care se pot atribui acestora. Este vorba de mormintele tumulare descoperite în anul 1987 la Ştiubei[216] (com. Râmnicelu, jud. Buzău) şi la Ziduri[217] (jud. Buzău), situate între râul Buzău şi afluentul său Râmnicu Sărat. Cele două morminte au fost descoperite întâmplător, cu prilejul lucrărilor agricole, astfel că anumite detalii privind ritul de înmormântare şi inventarul nu au putut fi înregistrate cu maximă rigoare.

---

[213] E.-M. Constantinescu, *Memoria pământului dintre Carpaţi şi Dunăre. Nord-estul Munteniei şi sud-vestul Moldovei în veacurile IV–XI d.Hr.*, Bucureşti, 1999, p. 159–186, 240–246.

[214] D. Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice şi numismatice la est de Carpaţi în secolele V–XI d.H. (Contribuţii la continuitatea daco-romană şi veche românească,* ed. D. Popovici, Bucureşti, 1996 [1997], *passim*; E.-M. Constantinescu, *Memoria pământului…,* p. 206–236, 250–260; A. Paragină, *Habitatul medieval la curbura exterioară a Carpaţilor în secolele X–XV,* Brăila, 2002, p. 33–35, 115–119.

[215] A. Canache, F. Curta, *Depozite de unelte şi arme medievale timpurii de pe teritoriul României*, în *Mousaios*, IV, 1994, 1, p. 179–221; A. Paragină, *Piese din secolele XI–XIV descoperite în zona de curbură a Carpaţilor*, în *Mousaios*, IV, 1994, 1, p. 223–229; idem, *Habitatul medieval…*, p. 58 şi urm.

[216] E.-M. Constantinescu, *Morminte de călăreţi nomazi de la cumpăna mileniilor descoperite în judeţul Buzău*, în *Mousaios*, IV, 1994, 1, p. 168–169; A. Ioniţă, *Morminte de călăreţi…*, p. 475.

[217] E.-M. Constantinescu, *Morminte de călăreţi nomazi…*, p. 168; A. Ioniţă, *Morminte de călăreţi…*, p. 477.

Mormântul de la Ştiubei constă dintr-un schelet uman orientat VSV–ENE, dispus alături de craniul şi părţile inferioare ale membrelor unui cal. Din mormântul de la Ziduri s-a recuperat un schelet uman cu orientarea V–E şi craniul unui cal. În ambele morminte, în maxilarele calului se afla o zăbală din fier realizată dintr-o singură vergea. Zăbale de acest tip se întâlnesc în mod preponderent în morminte din secolele X–XI atribuite pecenegilor şi numai în cazuri rare în morminte din secolele XI–XII, care au fost puse pe seama cumanilor[218]. La mormintele de pecenegi predomina în mod constant dispunerea înhumaţilor în poziţia vest-est, în vreme ce la acelea de cumani o pondere destul de mare o avea orientarea est-vest, cazurile dispunerii pe direcţia vest-est fiind rare[219]. În aceste circumstanţe, probabilitatea ca mormintele de la Ştiubei şi Ziduri să fi aparţinut triburilor pecenege pare să fie foarte mare.

Prin urmare, în teritoriul Episcopiei cumanilor nu se cunoaşte, cel puţin până în prezent, nici un mormânt care să se poată pune cu precizie pe seama cumanilor. De asemenea, nici piese izolate specifice grupurilor turanice târzii nu au fost semnalate în perimetrul respectiv. Ar putea intra în calcul posibilitatea ca, odată cu creştinarea, cumanii să fi renunţat la ritul de înmormântare tradiţional, adică depunerea înhumaţilor în movile, alături de un cal sacrificat şi însoţit de un inventar conţinând arme, piese de harnaşament şi obiecte de uz comun. Este greu de crezut însă că adoptarea unui ritual nou s-ar fi putut realiza în scurtul răstimp scurs între evanghelizare şi distrugerea Episcopiei, ce a durat doar circa 13 ani. Pe de altă parte, după cum se ştie, masivul grup de cumani condus de Kuthen, colonizat în Regatul arpadian în 1239, şi-a conservat decenii în şir particularităţile ritualului funerar, mormintele turanicilor individualizându-se faţă de acelea ale localnicilor[220].

Cu toate că sunt şanse minime ca mormintele de călăreţi de la Ştiubei şi Ziduri să poată fi atribuite cumanilor, pătrunderea şi chiar staţionarea lor – fie măcar sezonieră – pe cursul mijlociu al Buzăului, în extremitatea sudică a diocezei, este foarte probabilă. După cum s-a constatat pe baza cartării complexelor funerare ale comunităţilor turcice târzii din spaţiul nord-dunărean, toate regiunile frecventate de pecenegi au intrat ulterior şi în orbita dominaţiei cumanilor, care nu aveau nici un motiv să renunţe la ele, mai ales că se integrau pe deplin în categoria arealurilor preferate de triburile de păstori nomazi din punctul de vedere al reliefului, climei şi vegetaţiei.

*

Hidronimia de origine pecenego-cumană este, de asemenea, săracă în ţinuturile concedate Episcopiei cumanilor. Cele mai frecvente nume de râuri atribuite triburilor vechi turce sunt cele având sufixul *-ui / -lui*, care, potrivit opiniei mai multor lingvişti şi geografi, ar fi avut semnificaţia de „râu”, „curs de apă”[221]. Denumiri de râuri cu sufixul menţionat se întâlnesc în număr destul de mare atât în sudul şi centrul Moldovei[222], cât şi, mai ales, în jumătatea meridională a Munteniei[223]. Majoritatea lor se grupează în ţinuturile de şes şi doar un număr foarte redus provine din regiunile deluroase. În aceleaşi zone de câmpie, unde au fost reperate hidronimele amintite, au fost descoperite şi complexele de înmormântare ale triburilor turcice. Pe

---

[218] G. A. Fedorov-Davydov, *op. cit.*, p. 18–19, 115; M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 446–448; P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles.* Bucureşti, 1978, p. 19–20.

[219] G. A. Fedorov-Davydov, *op. cit.*, p. 143–147; V. Spinei, *Antichităţile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea*, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 404, 406.

[220] I. Fodor, *Újabb adatok a bánkúti sir értékeléséhez,* în *Folia Archaeologica,* XXIII, 1972, p. 223-242; A. Pálóczi-Horváth, *A Felsöszentkirályi kun sirlelet*, în *Cumania,* 1, *Archeologia*, 1972, p. 177–204; idem, *A Balota pusztai középkori sirlelet,* în *Cumania,* 11, 1989, p. 95–148; idem, *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában*, Karcag, 1993, p. 105–137; L. Selmeczi, *A kunok és a jászok,* în *Vendégségben őseink háza táján,* Szolnok, 1996, p. 91–96; F. Horváth, *Újabb kun vezéri sir leletei a kiskunságból: Kiskunmajsa-Kuklis-tanya*, în *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Archaeologica,* IX, 2003, p. 369–386.

[221] G. Weigand, *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien,* în XXVI.–XXIX. *Jahresbericht des Institut für romänische Sprache zu Leipzig,* 1921, p. 96–98; I. Conea, I. Donat, *Contributions à l'étude de la toponymie pétchénègue-comane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube*, în *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès International des Sciences Onomastiques à Munich du 24 au 28 Août 1958,* ed. I. Iordan, E. Petrovici, M. Sala, Bucureşti, 1958, p. 139–142; A. Eremia, *Nume de localităţi. Studiu de toponimie moldovenească*, Chişinău, 1970, p. 41–42; P. Diaconu, *Les Coumans…*, p. 31–33. Cf. şi A. Coman, *Rumänen…*, p. 600.

[222] V. Spinei, *Realităţi etnice şi politice…*, p. 151–152.

[223] I. Conea, I. Donat, *op. cit.*, p. 143–151; P. Diaconu, *Les Coumans…*, p. 31–33.

teritoriul Munteniei s-au identificat 53 de nume de râuri, văi, lacuri şi sate având sufixul *-ui / -lui*. Cea mai mare frecvenţă o are numele *Călmăţui*, disipat în opt locuri diferite. Numai unul singur dintre acestea se găseşte la nord de cursul Buzăului. Este vorba despre un pârâu minuscul, Călmăţui, ce străbate teritoriul satului Şocariciu (com. Ziduri, jud. Buzău), de la sud de oraşul Râmnicu Vâlcea[224]. De asemenea, prin extremitatea estică a zonei curge râul *Văsui,* care străbate depresiunea Vrancei, vărsându-se în Putna, în apropiere de confluenţa acestuia cu râul Zăbala[225].

Dacă pe teritoriul Episcopiei cumanilor prezenţa hidronimiei pecenego-cumanilor este foarte rară, de altfel ca şi aceea a mormintelor de nomazi turcici, în schimb, în unele microzone, numărul antroponimelor derivate de la numele cumanilor este destul de mare. O frecvenţă deosebită a antroponimului *Cuman* a fost constatată în deceniile anterioare în anumite zone din extremitatea sud-vestică a Moldovei, în regiunea din preajma Vrancei. Potrivit cercetărilor întreprinse după al Doilea Război Mondial de reputatul geograf Ion Conea (1902–1974), acest antroponim a fost înregistrat ca nume de familie în oraşele Odobeşti şi Focşani şi în satele şi comunele Jariştea, Lacu lui Baban (com. Gura Caliţei), Urecheşti, Petreanu (com. Poiana Cristei), Vânători, Obileşti (desfiinţat, unificat cu satul Bordeasa Veche, com. Tătăranu), Mărtineşti (com. Tătăranu), Răstoaca (com. Milcovul), Tercheşti (com. Urecheşti), Gologanu (com. Milcovul), Slobozia Ciorăşti, Budeşti, Coteşti, Făurei (com. Garoafa), Suraia, Odobasca (com. Poiana Cristei), Gugeşti (desfiinţat, azi Câmpineanca), Risipiţi (azi Milcovul), Câmpineanca (fost Floreşti), Păţeşti (desfiinţat, azi Unirea, în componenţa oraşului Odobeşti), Mândreşti-Munteni (localitate în componenţa municipiului Focşani), de la sud-est şi est de Vrancea, precum şi în comunele Câmpuri, Răcoasa, Boloteşti, Ţifeşti, Străoane şi în oraşul Mărăşeşti, de la nord şi nord-est de Vrancea. Numele *Coman* a fost folosit în unele cazuri şi ca prenume, precum s-a constatat în comunele Gologanu şi Slobozia Ciorăşti. Pe lângă acest antroponim, în zonele amintite au fost înregistrate şi forme derivate de la el, precum *Comănici* în com. Gologanu, *Comăniţă* în com. Budeşti şi în satele Dragosloveni şi Rucăreni din com. Soveja, *Comana* în com. Cândeşti (com. Dumbrăveni) şi *Comănescu* în com. Vizantea-Livezi şi com. Diocheţi (jud. Vrancea)[226].

Totodată, s-a semnalat şi prezenţa altor nume de familie de origine cumană sau veche turcică, precum *Carabă, Caraman, Talaban, Bataragă, Berendel, Berindei, Carabăc*. În regiunea propriu-zisă a Vrancei, răspândirea antroponimului *Coman* este mult diminuată, întâlnindu-se ca nume de familie în satele Sahastru (com. Nereju), Dosu Tojanului (înglobat în Spulber, com. Paltin), Găuri (azi Livezile, com. Vizantea-Livezi), Purcei (azi Mesteacănu, com. Vizantea-Livezi), pe valea Zăbalei, şi ca nume de botez la Găuri (azi Livezile, com. Vizantea-Livezi), toate în jud. Vrancea[227].

Utilizarea antroponimului *Coman* ca nume de familie şi ca prenume în zona curburii Carpaţilor nu a cunoscut aceeaşi frecvenţă în documentele medievale ca în perioada contemporană, ceea ce arată că larga proliferare a acestui nume a avut loc mai cu seamă în ultimele decenii. Pe de altă parte, faptul că numele *Coman* a fost semnalat în unele regiuni româneşti unde nu a fost atestată prezenţa cumanilor reflectă o dispersie a antroponimelor care nu se poate raporta la realităţile etnico-politice din evul mediu.

*

Adoptarea creştinismului de către grupurile cumane din vecinătatea cununii carpatice, ca urmare a iniţiativelor prozelitice ale cavalerilor teutoni şi ale dominicanilor, nu a reprezentat o decizie cu totul singulară. Unele izvoare consemnează demersuri izolate ale unor membri ai comunităţilor tribale de a se converti, precum cele ale lui Amurat la Riazan din 1132[228], Aidar la Kiev din 1168[229] şi Bastî în 1223[230], pe când coaliţia cnezilor ruşi se pregătea să pătrundă în Desht-i Qypchaq, pentru a veni în sprijinul cumanilor atacaţi de mongoli. De asemenea, în suita fiului cneazului Iaroslav II Vsevolodovici, prezentă în 1247 la

---

[224] I. Conea, I. Donat, *op. cit.*, p. 151.

[225] I. Conea, *Vrancea. Geografie istorică, toponimie şi terminologie Geografică,* ed. L. Badea, D. I. Oancea, N. Stoicescu, Bucureşti, 1993, p. 182–183.

[226] *Ibidem*, p. 70–76.

[227] *Ibidem*, p. 70–75, 79, 81.

[228] *Летописный сборникъ, именуемый Патріаршею или Никоновскою летописью,* în *Полное собрание русских летопись,* IX, S.-Peterburg, 1862, p. 158.

[229] *Ibidem*, p. 236.

[230] *Ипатьевсая летопись,* col. 741.

curtea lui Batu-han de pe Volga, este semnalat un cuman creştinat (*qui fuit natione comanus sed nunc est christianus*), purtând numele de Sangor, care servea ca interpret[231].

Solicitarea „marelui cneaz al polovţienilor" Bastî de a se boteza survenea într-un moment de grea cumpănă pentru uniunile tribale cumane, care suferiseră grele înfrângeri din partea corpului expediţionar condus de Jebe şi Sübödai şi sperau că numai o intervenţie a oştilor ruseşti era capabilă să stopeze ofensiva mongolă. În acest caz este limpede că gestul lui Bastî, impus de gravitatea situaţiei în care se găsea, fusese menit să capteze bunăvoinţa cnezilor. În schimb, nu dispunem de nici o indicaţie în legătură cu mobilul care i-a determinat pe Amurat şi Aimar să se convertească. Este posibil ca ei să fi intrat în divergenţe acute cu consângenii din stepele ponto-caspice şi obligaţi astfel să-şi caute adăpost printre vecini. Într-o situaţie probabil identică s-au aflat hanii pecenegi Metigai şi Kuchug, care, în 988 şi, respectiv, în 991, s-au prezentat la marele cneaz al Kievului Vladimir spre a-i solicita evanghelizarea[232]. Conjunctura în care Sangor a ajuns în anturajul curţii cneziale de la Vladimir-Suzdal rămâne, de asemenea, necunoscută, dar ar fi plauzibil ca acesta să se fi adăpostit acolo, primind şi sfântul botez, după zdrobirea cumanilor şi cucerirea bazinului mijlociu şi inferior al Volgăi şi a Desht-i Qypchaq-ului de către mongoli în 1237–1238.

Pentru cumani religia creştină nu reprezenta un element necunoscut, întrucât comunităţile nomade au întreţinut raporturi de natură diversă cu centrele din partea meridională a Rusiei încă de la penetrarea lor în stepele ponto-caspice, la mijlocul secolului al XI-lea. Între clanurile princiare ruse şi cumane se stabiliseră de-a lungul timpului numeroase legături de natură matrimonială, ceea ce implica convertirea femeilor cumane când intrau în familiile cneziale[233]. Coabitarea îndelungată cu etniile creştine din Crimeea, în vremea supremaţiei Hoardei de Aur în zona meridională a Europei Răsăritene, explică adoptarea creştinismului de către unele comunităţi cumane în decursul secolelor XIII–XIV[234].

În alte circumstanţe s-a produs creştinarea masivului grup cuman stabilit la începutul secolului al XII-lea în Georgia, unde era utilizat ca element militar. Potrivit cronicilor caucaziene, regele David IV Constructorul (Agmashenebeli) (1089–1125) ar fi colonizat în Georgia 40 000 de cumani, iniţiativă mijlocită desigur de împrejurarea că At'rak'a (Äträk), fiul ilustrului han Şaragan (Otrok şi, respectiv, Şarukan / Syrchan din letopiseţele ruseşti), s-a aflat un timp în serviciul său şi chiar s-a căsătorit cu fiica sa. Curând după stabilirea în Regatul georgian, garda regelui, compusă din 5 000 de războinici (500 după un alt manuscris), a acceptat convertirea, fiind urmată ulterior şi de ceilalţi consângeni[235].

Grupurile cumane colonizate de-a lungul timpului pe teritoriile statelor creştine europene – Regatul ungar, Imperiul latin de Răsărit, Imperiul bizantin – au trebuit şi ele să se supună condiţiilor impuse de autorităţi şi să se convertească, concomitent cu trecerea la viaţa sedentară. De altfel, marea majoritate a celor care au

---

[231] Iohannes de Plano Carpini, *Ystoria Mongalorum*, în *Sinica Franciscana*, I, *Itinera…*, p. 128; idem [Giovanni di Pian di Carpine], *Storia dei Mongoli*, ed. P. Daffinà, C. Leonardi, M. C. Lungarotti, E. Menestrò, L. Petech, Spoleto, 1989, p. 331, 398. Cf. şi idem [Johannes von Plano Carpini], *Kunde von den Mongolen, 1245–1247,* trad. şi ed. F. Schmieder, Sigmaringen, 1997, p. 120.

[232] *Летописный сборникъ, именуемый Патріаршею или Никоновскою летописью*, p. 57, 64.

[233] S. V. Gurkin, *К вопросу о русско-половецких матримониальных связях*, în *Донская археология,* 2, 1999, p. 40–50; P. P. Tolochko, *Кочевные народы степей и Киевская Русь*, Kiev, 1999, p. 146, 149, 152, 154. Cf. Şi N. A. Baskakov, *Русские фамилии тюркского происхождения*, în *Ономастика,* ed. V. A. Nikonov, A. V. Superanskaia, Moscova, 1969, p. 5–26.

[234] I. Vásáry, *Orthodox Christian Qumans and Tatars of the Crimea in the 13th–14th centuries,* în *Central Asiatic Journal,* 32, 1988, p. 260–271; P. B. Golden, *Religion among the Qipčaqs of Medieval Eurasia*, în *Central Asiatic Journal*, 42, 1998, 2, p. 219–222.

[235] *Life of David, King of Kings,* în S. Qaukhchishvili, *The Georgian Chronicle. The Period of Giorgi Lasha,* trad. K. Vivian, Amsterdam, 1991, p. 20; *The History of David, King of Kings,* în R. W. Thomson, *Rewriting Caucasian History. The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles,* Oxford, 1996, p. 327–328. Cf. şi N.-M. Murguliia, *Куманы-кипчаки в грузинской историографии (XI–XIV вв.),* în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines, Bucarest, 6–12 Septembre 1971,* ed. M. Berza şi E. Stănescu, Bucureşti, 1975, p. 399–400, 403–404; P. B. Golden, *The Turkic Peoples and Caucasia,* în *Transcaucasia. Nationalism and Social Change. Essays in the History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia,* ed. R. G. Suny, Ann Arbor, 1983, p. 59–60; idem, *Cumanica I: The Qipčaqs in Georgia*, în *Archivum Eurasiae Medii Aevi,* IV, 1984, p. 57–64; K. Salia, *History of the Georgian Nation,* trad. K. Vivian, Paris, 1983, p. 161–162; M. Fonalka, *Следы половецкого эпоса в Галицкой летописи*, în *Slavica. Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae*, XXV, 1991, p. 107–112; A. N. Karsanov, *Об одном известии Ипатьевской летописи*, în *Аланы: история и культура,* III, Vladikavkaz, 1995, p. 399–400; M. P. Murguliia, V. P. Shusharin, *op. cit.,* p. 115–121, 185–187.

îmbrăţişat creştinismul părăsiseră anterior arealul stepei, locuind în teritorii aflate sub autoritatea altor state. Este şi cazul enclavelor de turcici nomazi din cuprinsul teritoriului Episcopiei cumanilor, înglobat în Regatul arpadian. În condiţiile menţinerii traiului independent din ţinuturile de câmpie de la nordul Mării Caspice şi a Mării Negre masa compactă a comunităţilor cumane nu a fost de regulă dispusă să renunţe la religia ancestrală.

Crearea Episcopiei cumanilor n-a fost considerată un punct terminus, ci doar o verigă dintr-un ciclu amplu şi coerent de politică confesională spre vestul câmpiilor Eurasiei atât în viziunea Scaunului apostolic, cât şi, prin refracţie, a Ordinului dominican, principalul vârf de lance al prozelitismului romano-catolic spre răsărit din al doilea sfert al secolului al XIII-lea.

Convertirea grupului cuman, în 1227, şi crearea unei eparhii destinate acestora în zona curburii Carpaţilor nu a contribuit decât poate în mică măsură la fluidizarea penetraţiei misionarilor spre răsărit, ceea ce nu i-a descurajat pe predicatori. Fiind afiliaţi Provinciei ungare a ordinului, lor le-a parvenit ştirea despre existenţa în bazinul Volgăi a unor comunităţi înrudite cu ungurii, rămase însă necreştinate. Pentru a le putea repera şi converti, un grup de patru dominicani au pornit prin 1231–1233[236] spre extremitatea răsăriteană a Europei, dar numai unul singur, pe nume Otto, a reuşit să culeagă anumite informaţii despre ungurii de pe Volga şi să se întoarcă în Regatul arpadian animat de gândul de a reveni în întreprinderea misionară împreună cu alţi coreligionari. Doborât din cauza eforturilor depuse pe parcursul drumului istovitor, lui nu i-a mai fost dat să-şi îndeplinească proiectul[237], acesta fiind materializat în anul 1235, când alţi patru călugări dominicani, conduşi de fratele Iulian, au fost trimişi în Hungaria Magna graţie suportului financiar oferit de regele Bela IV, care le-a asigurat şi o călăuză. Confruntându-se cu mari privaţiuni şi frustrări, predicatorii au reuşit să ajungă până pe Volga (*Ethyl*), unde au adunat informaţii binevenite asupra realităţilor demografice şi politice din răsăritul continentului[238], dar fără să înregistreze împliniri pe plan confesional, ceea ce, de altfel, în condiţiile lipsei cvasitotale de mijloace, era practic imposibil. Doi ani mai târziu, fratele Iulian a fost delegat din nou să pornească din Ungaria într-o aventuroasă călătorie spre răsărit, de data aceasta având de cules date asupra veleităţilor agresive ale mongolilor în raport cu statele catolice[239].

Atribuţii din cele mai importante le-au fost încredinţate reprezentanţilor Ordinului dominican atunci când, ameninţat de mongoli, hanul cuman Kuthen a solicitat lui Bela IV permisiunea de a se stabili în regatul său, împreună cu triburile subordonate, sub legământul de a accepta sfântul botez[240]. Răspunzând pozitiv cererii cumanilor, suveranul ungar a trimis, la rândul său, o solie la aceştia însoţită şi de monahi dominicani[241]. Cel care ne oferă acest detaliu, canonicul italian Roger de Torre Maggiore, nu precizează raţiunea implicării călugărilor la respectivul demers diplomatic, dar putem intui că, încă înainte de stabilirea celor 40 000 de familii de nomazi în Pannonia, începuseră deja preparativele pentru a fi convertiţi. Este foarte probabil că predicatorii plecaţi în Desht-i Qypchaq la triburile lui Kuthen să fi fost cei din cadrul Episcopiei cumanilor, buni cunoscători ai limbii şi modului lor de viaţă. Potrivit promisiunilor date, Kuthen a trebuit să accepte evanghelizarea împreună cu cei din anturajul său, ce alcătuia elita tribală, hanul fiind botezat chiar de regele Bela IV[242]. Diriguitorii politici ai Ungariei nu au considerat oportun să-i aşeze pe refugiaţi în Episcopia cumanilor, spre a apăra fruntariile răsăritene ale Regatului, ci le-au acordat teritorii în partea centrală a Pustei pannoniene, zonă plană cu păşuni întinse, foarte propice îndeletnicirilor şi modului de trai al unei populaţii nomade.

În martie 1241, Episcopia cumanilor a căzut victimă atacului oştilor mongole. Potrivit mărturiilor lui Roger de Torre Maggiore, detaşamentul însărcinat cu misiunea de a pătrunde în teritoriul episcopiei era condus de un anume Bochetor, nume care nu se regăseşte în alte izvoare contemporane, monahul italian

---

[236] H. Dörrie, *Drei Texte…,* p. 138; H. Göckenjan, *Anmerkungen,* în *Der Mongolensturm. Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen 1235–1250,* ed. H. Göckenjan şi J. R. Sweeney (Ungarns Geschichtsschreiber, 3), Graz-Viena-Köln, 1985, p. 83, nota 5.

[237] L. Bendefy, *ed. cit.,* p. 21–22, 26, 30–31; *Der Bericht des fr. Riccardus,* p. 152.

[238] L. Bendefy, *ed. cit.,* p. 22–39; *Der Bericht des fr. Riccardus,* p. 152–157.

[239] L. Bendefy, *ed. cit.,* p. 35–47; *Der Bericht des fr. Iulianus,* p. 165–182.

[240] Rogerius, p. 22–23, 61 (unde evenimentul este datat în mod eronat în anul 1242); *Continuatio Sancrucensis II,* ed. W. Wattenbach, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores,* IX, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1851, p. 640; *Chronicon Claustro-Neoburgense,* în *Scriptores rerum Austriacarum…,* I, col. 458–459; Paltrami seu Vatzonis, consulis Viennensis, *Chronicon Austriacum,* în *ibidem,* col. 712–713; Anonymi Leobiensis *Chronicon,* în *ibidem,* col. 815; *Chronicon Claustroneuburgense,* în *Rerum Austriacarum Scriptores,* I, p. 83–84; *Anonymi Chronicon Austriacum,* în *ibidem,* II, p. 243.

[241] Rogerius, p. 23, 61.

[242] *Ibidem,* p. 29, 36, 67, 75.

neînregistrându-l cu precizie. În acelaşi timp, Roger notifica succesul mongolilor şi ocuparea regiunii[243], ceea ce confirmă şi scrisoarea de la Viterbo a papei Nicolae III, din 7 octombrie 1278, menţionată mai sus. Curia avea cunoştinţă că oraşul de reşedinţă al diocezei, situat pe Milcov, fusese distrus de peste 40 de ani în urmă şi că de atunci nu mai fusese instaurat nici un episcop, iar locuitorii catolici dispăruseră (*Cum autem nullus sit ibi catholicus episcopus qui eosdem fratres ad Sacros Ordines valeat promovere et civitas de multo posita in confinibus Tartarorum iamdudum per praedictos Tartaros destructa fuerat, nec inibi episcopus et alii catholici habitatores extiterint quadraginta annis et amplius iam elapsis,...*)[244].

Sesizând momentele de recul a puterii Hoardei de Aur, papalitatea a reluat în al doilea sfert al secolului al XIV-lea tentativele de a reface eparhia din zona curburii Carpaţilor. În toamna anului 1332 s-a şi acţionat în acest sens[245], ulterior urmând şi alte măsuri organizatorice. Întrucât cumanii nu mai reprezentau o entitate distinctă în spectrul demografic şi politic al regiunilor extracarpatice, Scaunul apostolic a renunţat la vechea denumire a organismului ecleziastic distrus de mongoli, numindu-l după râul care separă Moldova de Muntenia – Milcovul –, adică Episcopia Milcoviei. După o prelungă şi agonizantă existenţă, mai mult sau mai puţin fictivă, aceasta avea să dispară în cursul secolului al XVI-lea. În noile circumstanţe politice, configurate la mijlocul secolului al XIII-lea, dar restructurate în deceniile ulterioare, necesitatea unei dioceze subordonate canonic Romei în regiunea Carpaţilor de Curbură nu mai era imperios necesară, întrucât în ţinuturile învecinate fuseseră întemeiate între timp alte eparhii romano-catolice, care împlineau misiuni prozelitice în cadrul societăţii româneşti şi a colectivităţilor minoritare din spaţiul extracarpatic[246].

*

Episcopia cumanilor a alcătuit o secvenţă efemeră dintr-un program amplu de penetrare a catolicismului în regiunile est-europene şi asiatice, locuite de comunităţi ortodoxe, islamice şi păgâne, patronat de papalitate. În ţinuturile extracarpatice româneşti Sfântul Scaun s-a folosit de abnegaţia şi stăruinţa prozelitică a fraţilor dominicani, conlucrând îndeaproape cu autorităţile bisericeşti cele mai înalte din Ungaria, precum şi cu suveranii Arpadieni, interesaţi să-şi impună hegemonia politică în teritoriile de la est şi de la sud de regat. Numele diocezei a fost atribuit în urma câtorva remarcabile succese în opera de evanghelizare a unor potentaţi din lumea stepei, în momente când se preconiza o extindere a hotarelor sale spre răsărit. Proiectele iniţiale au trebuit însă redimensionate, întrucât Episcopia nu fusese înfiinţată în teritorii stăpânite de cumani, ci se afla într-un spaţiu unde populaţia majoritară era alcătuită din români. Din cauza reliefului deluros, acoperit cu un dens înveliş forestier, neadecvat nomadismului ecvestru specific populaţiilor de stepă, ponderea cumanilor în perimetrul geografic al eparhiei – aşa cum este ea dezvăluită de izvoarele scrise, arheologice şi toponimice – nu pare să fi fost câtuşi de puţin consistentă. Nu întâmplător direcţionarea primară spre convertirea cumanilor

---

[243] *Ibidem*, p. 33, 72. Cf. şi Rogerius von Torre Maggiore, "*Klagelied*", în *Der Mongolensturm…*, 1985, p. 154 şi 205.

[244] I. H. Sbaralea, *Bullarium Franciscanum…*, I, Roma, 1765, p. 347–348; Hurmuzaki, p. 429–430; *Acta Romanorum pontificum ab Innocentio V ad Benedictum XI (1276–1304)…*, p. 59–60; *Documenta Romaniae Historica, D, Relaţii între Ţările Române,* I, p. 29–30.

[245] Hurmuzaki, p. 622–623; *Documenta Romaniae Historica, D, Relaţii între Ţările Române,* I, p. 45–47.

[246] J. Benkö, *op. cit.*, I, p. 121–145; II, *passim*; E. v. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte…*, p. 201–202, 256–257; idem [E. de Hurmuzaki], *Fragmente din istoria…*, p. 245–246; W. Abraham, *op. cit.*, p. 279–281; R. Rosetti, *op. cit.*, p. 287–289, 316–321; A. Bunea, *op. cit.*, p. 187–189; C. Auner, *Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea*, în *Revista catolică,* III, 1914, p. 60–80; R. Cândea, *op. cit.*, p. 9–13; Fr. Teutsch, *Beiträge zur sächsischen Kirchengeschichte,* în *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde,* NF, 40, 1921, 3, p. 315–333; L. Makkai, *A milkói (kún) püspökség és népei*, p. 45 şi urm.; K. Reinerth, *Aus der Vorgeschichte der siebenbürgisch-sächsischen Reformation. Ein Beitrag zur Geschichte des Milkover Bistums*, Hermannstadt [Sibiu], 1940, p. 3–70; Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, p. 29–38, 44–50; S. Reli, *op. cit.*, p. 206–207; Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII şi XIV*, Sibiu, 1944, p. 27, 33–34, 38–39; H. Weczerka, *op. cit.*, p. 71–73; R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident…*, p. 181–189; V. Gh. Sibiescu, *op. cit.*, p. 308–311; D. Ciurea, *Noi precizări în problema identificării şi localizării Milcoviei*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»,* XXI, 1984, p. 369–371; V. Spinei, *Moldavia…*, p. 178–181; idem, *Moldova în secolele XI–XIV,* ed. a 2-a, p. 315–319, 335–336; Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnare: întemeierea Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti,* în idem, *Geneza statului în evul mediu românesc,* Bucureşti, 1988, p. 39–42; D. Gh. Teodor, *Creştinismul…*, p. 69–70; F. Solomon, *Episcopia Cumaniei – Episcopia Milcoviei…*, p. 10–14, 17–18; idem, *Politică şi confesiune…*, p. 103–108; H. Klusch, *Zur Ansiedlung der Siebenbürgen Sachsen*, Bucureşti, 2001, p. 27–34; D. Moldovanu, *Tezaurul toponimic al României. Moldova,* I, 4, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789),* Iaşi, 2005, p. XXVIII–XXIX, XXXIX.

păgâni a suferit ulterior modificări, în sensul că ţintele principale ale prozelitismului catolic au devenit comunităţile ortodoxe.

Activitatea misionară a diocezei a întâmpinat mari impedimente, pe de o parte, din cauza receptivităţii reduse a grupurilor nomade faţă de normele vieţii creştine şi faţă de adoptarea modului de trai sedentar şi, pe de altă parte, din cauza atitudinii reticente a românilor băştinaşi faţă de misionarismul coordonat de biserica Romei. În pofida dificultăţilor pe care trebuia să le înfrunte, Episcopia ar fi reuşit desigur – mizând pe sprijinul consistent recepţionat de la un viguros organism politic, precum cel reprezentat de Coroana ungară – să-şi fructifice în timp anumite demersuri pe plan confesional, dar lovitura letală aplicată de marea invazie mongolă a condamnat-o la dispariţie.

L'ÉVÊCHÉ DES COUMANS. COORDONNÉES ÉVOLUTIVES

RÉSUMÉ

Le problème de la genèse et l'évolution de l'Évêché des Coumans a fréquemment retenu l'attention des spécialistes, faisant l'objet, le long des années, autant des études spéciales, que de chapitres ou paragraphes dans certains amples volumes de synthèse. Sur ce diocèse catholique il y a des références dans les sources narratives et dans les actes de chancellerie de provenance diverse, sans cependant que leur nombre soit trop grand. Quoique durant les dernières décennies on n'ait plus fait ressortir de nouveaux textes médiévaux relatifs à cet évêché, les médiévistes ont continué constamment à s'occuper de son histoire, qu'ils ont essayé à expliquer par l'évocation des phénomènes de nature ecclésiastique ou politique déroulés dans les régions avoisinantes. En ce qui nous concerne, nous avons eu, de même, en vue les connexions avec l'espace environnant, faisant pourtant appel non seulement aux sources écrites, mais aussi à celles archéologiques.

L'idée de la conversion des Coumans était déjà en germe chez Dominique / Domingo (env. 1170–1221), l'illustre fondateur de l'ordre qui allait lui emprunter le nom. Celui-ci visait une téméraire entreprise missionnaire dans les contrées des nomades, mais, étant investi d'autres attributions, a dû abandonner son projet. Pour sa matérialisation, d'une importance vitale s'était avérée la création de la province dominicaine de Hongrie en 1221, à la tête de laquelle on avait placé Paulus Hungarus. De son ordre on a envoyé des groupes de missionnaires chez les Coumans païens, mais les premières tentatives de les convertir n'ont pas eu de succès. Les frères ne se sont pas découragés et, avec un exemplaire dévouement de foi, sont revenus dans les territoires coumans, aboutissant jusqu'au Dniepr.

Un certain apport à la conversion des Coumans a eu l'Ordre des chevaliers teutoniques, colonisés en 1211 au sud-est de Transylvanie par André II, pour défendre les frontières du Royaume hongrois des attaques coumanes. L'ordre a imposé son contrôle militaire sur les versants du sud et de l'est des Carpates aussi. Les succès des chevaliers «au-delà des montagnes enneigées» (*ultra montes nivium*), sont confirmés aussi par les lettres papales, qui ajoutent que, après la défaite des Coumans, une partie parmi eux s'est rendue à l'Ordre tout en sollicitant le saint baptême, avec leurs femmes et enfants. Quant au moment de la conversion, celui-ci a eu sans doute lieu après le moment où les chevaliers avaient consolidé leur pouvoir au sud-est de la Transylvanie et dans les régions extracarpatiques, donc peu avant 1225, quand ils en ont été chassés par les armées du roi, sous prétexte qu'ils ignoraient son autorité.

La conversion du groupe de Coumans par les chevaliers n'est pas restée un épisode à part dans la dynamique de la vie confessionnelle de l'espace carpato-danubien. De beaucoup plus persuasifs dans la direction de l'évangélisation des Coumans se sont montrés les dominicains. Les fruits de leur abnégation prosélyte ne se sont pas trop fait attendre. Très peu de temps après le départ des Teutoniques, plus précisément en 1227, chez l'archevêque Robert d'Esztergom (Strigonium) s'est présenté le fils d'un khan de Comanie avec quelques compagnons et lui a demandé qu'ils soient baptisés. Le fils du khan lui a fait savoir l'intention de son père de venir «au-delà des forêts» (*ultra sylvas*), c'est-à-dire en Transylvanie, accompagné de 2 000 hommes pour recevoir le baptême de la part du primat de l'église du Royaume hongrois. Ces plans ont été concrétisés bien vite en Transylvanie par l'archevêque, qui, selon les dires transmis dans la chronique d'Aubry de Trois-Fontaines, aurait baptisé plus de 15 000 Coumans, chiffre assurément de beaucoup exagéré.

Dans la période où les communautés coumanes sollicitaient la conversion auprès de l'archevêque d'Estergom, la société nomade de la zone nord-pontique a connu certaines convulsions d'une facture inconnue jusqu'alors. Comme on l'a constaté, dans l'immense territoire dominé par les Coumans, du Lac d'Aral jusqu'au Bas Danube, on n'a jamais réalisé une authentique union politique, à cause de la coexistence de pas mal de tribus et d'unions tribales, qui se coagulaient ou se dissolvaient périodiquement, en fonction des intérêts du jour. Malgré cela, les informations des textes disponibles n'ont pas attesté des divergences aiguës entre les confédérations tribales des Coumans jusqu'aux premières décennies du XIIIe siècle. Dans le deuxième quart de ce siècle-ci la situation semble avoir connu des changements, reflétant le morcellement et le manque de cohésion politique.

Dans un des conflits qui ont opposé le knésat de Halitch-Volhynie et le Royaume arpadien – daté dans une chronique de Russie du Sud-Ouest en 1229 (en réalité c'était l'année suivante) – dans les deux camps il y avait eu des

détachements coumans : le knès Daniil Romanovitch a eu de sa part le khan Kotïan (Kuthen), tandis que le prince Bela, les Coumans ayant à leur tête Begovars. À l'occasion de ces confrontations militaires il n'est pas exclu que Bela, *rex junior*, ait eu recours au potentiel militaire des Coumans de l'Évêché.

L'importance que le Saint Siège accordait au nouveau diocèse situé à la courbure des Carpates résulte aussi du fait que très peu de temps après la création de celui-ci, plus exactement le 13 septembre 1229, Grégoire IX (1227–1241) décidait que l'Évêché des Coumans ne reste plus sous la juridiction canonique de l'Archevêché d'Esztergom, mais qu'il passe sous celle, directe, du Siège apostolique. La papauté répétait la mesure adoptée en 1244 dans le cas de l'Ordre teutonique.

Les réalités d'ordre ethnique et confessionnel à l'intérieur du diocèse trouvent une bonne illustration dans la fameuse lettre papale adressée par Grégoire IX le 14 novembre 1234 au prince hériter de la Hongrie, Bela. L'acte enregistre l'irritation du Siège apostolique pour le fait que, dans ce diocèse, les Roumains (*Walati*) ne respectaient pas l'autorité de l'évêque catholique, mais recevaient les sacrements de leurs propres évêques, désignés dans la lettre comme *pseudoévêques* ou *évêques schismatiques*. La formule *pseudoévêques* attribuée aux prélats orthodoxes n'est pas due au fait que ceux-ci n'auraient pas été de rite catholique, mais probablement parce qu'ils n'auraient pas été oints conformément aux usages en vigueur. L'existence des évêques orthodoxes dans la zone attribuée à la juridiction de l'évêque Théodorique datait sans doute d'un laps de temps de beaucoup antérieur, puisqu'il aurait été impossible que des formes supérieures d'organisation ecclésiastique de la population locale pussent apparaître dans une période de propagation du prosélytisme catholique sous la tutelle des chevaliers teutoniques et de la royauté magyare, quand la marche de la croix avait suivi les voies défrichées par l'épée.

L'acte de 1234 reflète le fait que les tribus coumanes disparaissent de l'orbite de l'intérêt de la papauté, le centre de gravité des préoccupations se déplaçant sur l'organisation d'un vicariat catholique voué à les débarrasser des attitudes «schismatiques». Les Coumans ne semblent plus avoir joué un rôle dans l'équation confessionnelle du diocèse qui portait leur nom. On se pose alors la question si la défaite compromettante de Bela aux portes de Halitch, fixée dans la chronique halitchienne-volhynienne en 1229, à laquelle ont contribué aussi les contingents commandés par Kotian / Kuthen n'a pas été de nature à influencer l'attachement des Coumans face à la Couronne magyare et même à déterminer quelques-uns parmi eux à quitter le territoire de l'Évêché.

Ce qui nous paraît être significatif pour les aspects ethniques du territoire de l'Évêché des Coumans c'est le fait que, tout au moins jusqu'à présent, aucune tombe ne peut être attribuée avec certitude au compte des Coumans. Pareillement, pas même des pièces isolées spécifiques aux groupes touraniens tardifs n'ont pas été signalées dans le périmètre respectif.

En mars 1241 l'Évêché des Coumans est tombé victime aux attaques des armées mongoles. Selon les témoignages de Roger de Torre Maggiore, le détachement chargé de la mission de pénétrer dans le territoire de l'évêché était commandé par un certain Bochetor, nom qu'on ne retrouve pas dans d'autres sources contemporaines, étant sans aucun doute enregistré de façon erronée par le clerc italien. En même temps, Roger notifiait le succès des Mongols et l'occupation de la région, fait confirmé aussi par une lettre de Viterbo du pape Nicolas III, du 7 octobre 1278. La curie avait connaissance de ce que la ville de résidence du diocèse, située sur le Milcov, avait été détruite plus de 40 ans auparavant et que depuis lors on n'y avait plus instauré aucun évêque, tandis que les habitants catholiques n'y résidaient plus.

L'Évêché des Coumans n'a été qu'une séquence éphémère dans un programme ample d'implantation du catholicisme dans les territoires est-européens et asiatiques, peuplés de communautés orthodoxes, islamiques et païennes, institué par la papauté. Dans les régions extracarpatiques roumaines le Saint Siège s'est servi de l'abnégation et de la persévérance des frères dominicains à faire des prosélytes, tout en s'associant intimement les autorités ecclésiastiques les plus marquantes de Hongrie, de même que les souverains Arpadiens, intéressés à imposer leur hégémonie politique dans les territoires situés à l'est et au sud du royaume. Le nom du diocèse a été attribué à la suite de quelques remarquables succès dans la tentative d'évangélisation de certains potentats du monde des steppes, au moment où l'on préconisait une extension de ses frontières vers l'est. Les projets de début ont dû cependant être redimensionnés, puisque l'Évêché n'avait pas été constitué dans des territoires appartenant aux Coumans, mais il se trouvait dans un espace ou la population majoritaire était faite de Roumains. À cause du relief collinaire, recouvert d'une dense couche forestière, impropre au nomadisme équestre spécifique aux populations de steppe, la pondération des Coumans dans le périmètre géographique de l'Évêché – telle que les sources écrites, archéologiques et toponymiques révèlent – ne paraît avoir été tant soit peu consistante. Ce n'est donc pas par hasard que la direction initiale vers la conversion des Coumans païens ait souffert par la suite des modifications, dans le sens que les buts principaux du prosélytisme catholique sont devenus les communautés orthodoxes.

L'activité missionnaire du diocèse a été entravée par pas mal d'obstacles, d'une part, à cause de la réceptivité réduite des groupes nomades vis-à-vis des normes de la vie chrétienne et vis-à-vis de l'adoption du monde de vie sédentaire et, d'autre part, à cause de l'attitude réticente des Roumains autochtones devant le missionnarisme coordonné par l'église de Rome. Malgré les difficultés qu'il avait à affronter, l'Évêché aurait réussi sans doute – misant sur l'appui consistant reçu de la part d'un vigoureux organisme politique, comme celui représenté par la Couronne hongroise – à valoriser le long du temps certaines démarches sur le plan confessionnel, mais le coup létal appliqué par la grande invasion mongole l'a condamné à la disparition.

Traduit par MICHAELA SPINEI

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Le plus ancien portrait de Saint Dominique, peint par un maître de la seconde moitié du XIIIe siècle, appartenant à l'école de Guido de Sienne, gardé au The Fogg Art Museum, Harvard University, Cambridge, Mass. (apud L. v. Matt et M.-H. Vicaire, *St Dominic. A Pictorial Biography*, Chicago, 1957, p. 159).

Fig. 2. Carte des tombes des populations nomades turques des Xe–XIIIe siècles dans les régions roumaines extracarpatiques. A – Découvertes certaines ; B – Découvertes incertaines.

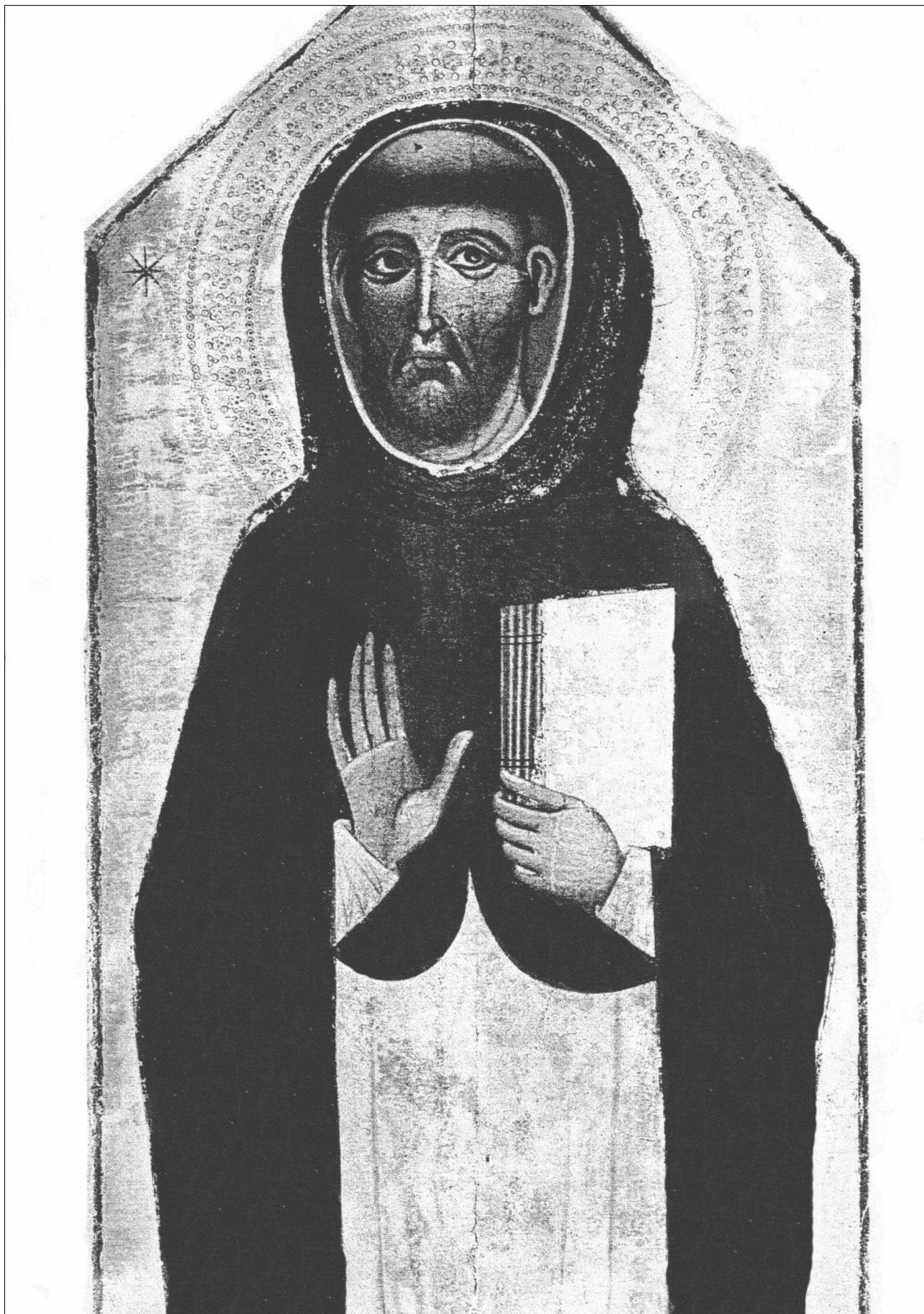

Fig. 1. Cel mai vechi portret al Sfântului Dominic, pictat de un maestru din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, apaţinând şcolii lui Guido de Siena, păstrat la The Fogg Art Museum, Harvard University, Cambridge, Mass. (apud L. v. Matt şi M.-H. Vicaire, *St Dominic. A Pictorial Biography*, Chicago, 1957, p. 159).

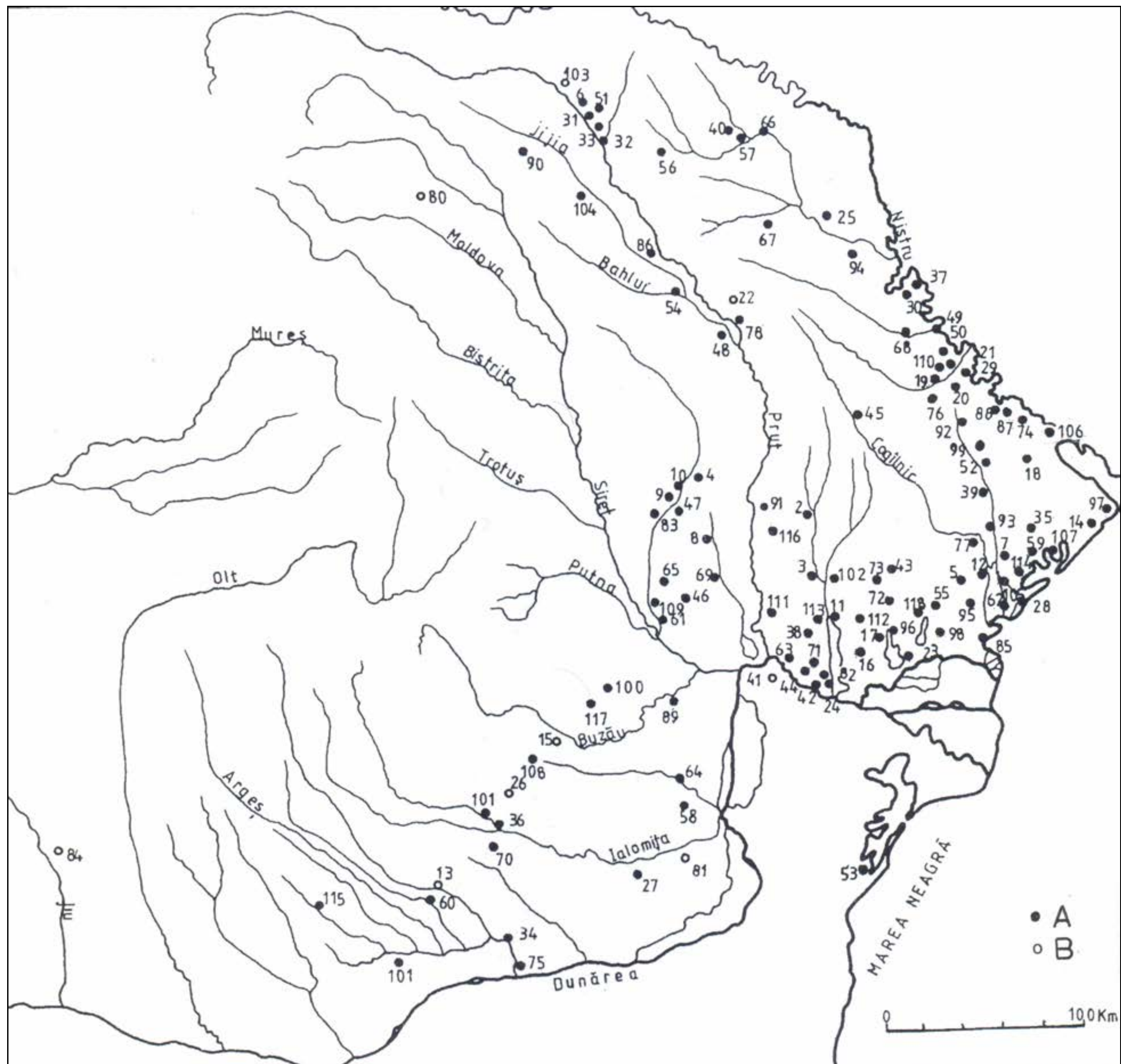

Fig. 2. Harta răspândirii mormintelor populațiilor nomade turcice din secolele X–XIII din regiunile românești extracarpatice. A – Descoperiri sigure; B – Descoperiri incerte.

1 – Adâncata; 2 – Alecseevca-Svetlâi; 3 – Bălăbani; 4 – Banca; 5 – Baștanovca; 6 – Bădragii Vechi; 7 – Belolesie; 8 – Berești; 9 – Bârlad-„Moara lui Chicoș"; 10 – Bârlad- „Parc"; 11 – Bolgrad; 12 – Borisăuca; 13 – București-„Lacul Tei"; 14 – Budachi (=Primorscoe); 15 – Buzău; 16 – Calanciac; 17 – Camenca; 18 – Caplani; 19 – Căușeni; 20 – Cârnățeni; 21 – Chircăești; 22 – Chirileni; 23 – Chislița; 24 – Ciauș; 25 – Ciocâltani; 26 – Cireșanu; 27 – Ciulnița; 28 – Cocicovatoe; 29 – Copanca; 30 – Corjova; 31 – Corpaci; 32 – Costești; 33 – Cuconeștii Vechi; 34 – Curcani; 35 – Divizia; 36 – Dridu-Snagov; 37 – Dubosarii Vechi; 38 – Etulia; 39 – Fridensfeld (=Mirnopole); 40 – Frumușica; 41 – Garvăn-Dinogetia; 42 – Grădești; 43 – Gorodnee; 44 – Gradeșca; 45 – Grădiștea; 46 – Grivița (Galați); 47 – Grivița (Vaslui); 48 – Grozești; 49 – Gura Bâcului; 50 – Hadjimus; 51 – Hăncăuți; 52 – Hajilar; 53 – Histria; 54 – Holboca; 55 – Holmscoe; 56 – Iablona; 57 – Ivanovca; 58 – Însurăței; 59 – Jâltoi Iar; 60 – Jilava; 61 – Liești; 62 – Liman; 63 – Limanscoe-„Fricăței"; 64 – Lișcoteanca; 65 – Matca; 66 – Mărculești; 67 – Mândrești; 68 – Mereni; 69 – Moscu; 70 – Movilița; 71 – Nagornoe; 72 – Novocamenca; 73 – Ogorodnoie; 74 – Olănești; 75 – Oltenița; 76 – Opaci; 77 – Pavlovca; 78 – Petrești; 79 – Palanca; 80 – Pârteștii de Jos; 81 – Platonești; 82 – Plavni; 83 – Pogonești; 84 – Poiana; 85 – Primorskoe; 86 – Probota; 87 – Purcari; 88 – Răscăieții Noi; 89 – Râmnicelu; 90 – Roma; 91 – Rumeanțev; 92 – Saiți; 93 – Sărata; 94 – Seliște; 95 – Strumoc; 96 – Suvorovo; 97 – Șabalat (Sadovoe); 98 – Șevcenkovo (Pomezani); 99 – Ștefan Vodă; 100 – Știubei; 101 – Tangâru; 102 – Taraclia; 103 – Tețcani; 104 – Todireni; 105 – Trapovca; 106 – Tudora; 107 – Tuzla; 108 – Ulmeni; 109 – Umbrărești; 110 – Ursoaia; 111 – Vadul lui Isac; 112 – Vasilevca; 113 – Vinogradovca-„Curci"; 114 – Vișnevoe; 115 – Vitănești; 116 – Zărnești; 117 – Ziduri; 118 – Zânelor (Stația-) (după V. Spinei, 1985; 2006; A. Ioniță, 2004; Gh. Postică, 2006).